

V **HISTORISCH** G VOORBURG

■ Marianne

Een Oranjeprinses in Voorburg

■ Trilogie van een familiedrama

Schade en schande

Licht en duisternis

Trouw tot in de dood

■ Kleine kroniek van

Rusthof

Onder de Linden

Noordervliet

Leeuwensteyn

Marianne, een Oranjeprinses, trouw tot in de dood

door KEES VAN DER LEER

Van de redactie	4
Een grafsteen met een Voorburgs geheim	5
Een feestelijke intocht in Voorburg	8
Berichten van een verre reis	22
Rusthof in 1848	23
Nieuwe berichten van een verre reis	25
Verdere berichten van een verre reis	33
Laatste berichten van een verre reis	38
Rusthof te huur	40
Een aanslag op Rusthof	48
Noordervliet in 1879	65
Rusthof omstreeks 1879	80
Leeuwensteyn omstreeks 1879	84
Een onverdiend einde	87
Op mijn RUSTHOF wacht ik allen	90
Bronnen	95
Colofon	96

Trilogie van een familiedrama 14

deel 1: Schade en schande

1810 - 1849

Trilogie van een familiedrama 42

deel 2: Licht en duisternis

1850 - 1861

Trilogie van een familiedrama 68

deel 3: Trouw tot in de dood

1862 - 1883

Kleine kroniek van Rusthof 26

Kleine kroniek van Onder de Linden 34

Kleine kroniek van onrust
rond Rusthof 52

Kleine kroniek van Noordervliet 58

Kleine kroniek van Leeuwensteyn 82

Van de redactie

Foto omslag:
Prinses Marianne en Johannes van Rossum bij het Comomeer. Schilderij, 1852

Het wapen van Voorburg.
Dit wapen zal als herkennings-teken steeds worden geplaatst bij de kroniekbeschrijvingen van Mariannes Voorburgse huizen.

4

Het gekroonde Mariannevignet.
Dit vignet zal, onder andere, de diverse berichten over Mariannes Palestina-reis vergezellen.

Het familiewapen van Marianne.
Dit wapen zal elk trilogie-deel van het familiedrama markeren.
Foto's M.G. Trapman
Collectie Hoge Raad van Adel

In 1848 vestigde prinses Marianne, de zuster van koning Willem II, zich metterwoon in Voorburg. De 150e verjaardag van dit feit wordt in 1998 gevierd met een expositie in Museum Swaensteyn. Ook het tijdschrift 'Historisch Voorburg' wil Mariannes komst naar Voorburg herdenken en het doet de redactie daarom veel plezier u hierbij een alleszins rijk themanummer over prinses Marianne en haar verblijf en verblijven in Voorburg te kunnen voorleggen.

De auteur van deze bijzondere uitgave, Kees van der Leer, is erin geslaagd een boeiend levensverhaal van Marianne te combineren met een helder verslag van zijn onderzoek naar nieuwe gegevens over de buitenplaatsen die de prinses in Voorburg bezat en bewoonde.

In de hoofdstukken 'Trilogie van een familiedrama' wordt het geplaagde leven van prinses Marianne verteld aan de hand van een aantal nieuwe biografische gegevens, onder meer geput uit contemporaine krantenberichten over het wel en wee van de prinses.

In een aantal 'Kleine kronieken' stelt de auteur de geschiedenis van Mariannes Voorburgse buitenplaatsen centraal, waarbij zijn deskundigheid op het gebied van het onderzoek naar historische buitens en hun tuinen opnieuw duidelijk tot uitdrukking komt; in Historisch Voorburg verscheen van zijn hand al een themanummer over Huygens' buiten 'Hofwijck' en een groot artikel over de buitenplaats 'In de Wereldt is veel Gevaer', waarvan Van der Leer bewoner is.

Er is in het verleden al heel wat gepubliceerd over Mariannes verblijf in Voorburg en daarom

heeft het de redactie zeer verrast dat hier zoveel nieuwe gegevens, bijgestelde interpretaties en bijzondere illustraties opgenomen kunnen worden.

Op grond van dit nieuwe onderzoek blijken ook sommige vroeger gangbare visies op prinses Marianne te moeten worden herzien. Werd bijvoorbeeld in 'Dorp aan de Vliet' (1953) nog met zekere afkeuring geschreven over de "minder stichtelijke levensavond" van Marianne, de prinses die het hield met haar stalknecht, Van der Leer komt op grond van nieuw-ontdekte historische gegevens tot de conclusie dat persoonlijke moed en trouw eigenschappen van Marianne waren die ons verplichten de prinses en haar moeilijke leven met andere ogen te bekijken.

Een vrouw die in een leven vol tegenslag en tegenkating haar grote liefde in letterlijke zin is trouw gebleven 'tot in de dood', verdient zeker meer respect dan haar wel eens ten deel is gevallen.

Een grafsteen

met een Voorburgs geheim

Op de Haagse begraafplaats Oud Eik en Duinen liggen vele Voorburgse geheimen begraven. Een mooiere bewaarplaats is bijna niet denkbaar, zo direct onder de bescherming van een van de oudste ruïnes die onze omgeving kent. In 1997 bestond die ruïne van Eik en Duinen precies 750 jaar, althans de kapel waarvan die ruïne een laatste overblijfsel vormt, werd in 1247 gesticht door de toenmalige Hollandse graaf. Hij bouwde deze kapel voor het zieleheil van zijn vader die bij een steekspel om het leven was gekomen. Rondom dit godshuis, dat midden in de met eiken begroeide duinen stond, ontstond in de loop der tijd een fraaie dodenakker. Spoedig werd het een veel bezochte bedevaartplaats, vanwege de aanwezigheid van een belangrijk relikwie: een stuk van het kruis van Christus. Toch heeft die relikwie de kapel niet voor afbraak kunnen behoeden. Halverwege de 16e eeuw ging het met het gebouwtje snel bergafwaarts. De weinig eerbiedige wijze waarop men in die eeuw met dit godshuis omging, vormde al een slecht voorteken: zo werd de kapel met toestemming van de kerkmeesters gebruikt als feesttent voor de jaarlijkse kermis, met alle bras- en vechtpartijen die daarbij hoorden. De kapel raakte bouwvallig en werd in 1581, ondanks reddingspogingen van de plaatselijke bevolking, afgebroken, op enkele torenmuurresten na. Het restant van die muurresten vormt na al die eeuwen nog steeds het middelpunt van vele oude grafzerken. Een reusachtige versteende vinger die omhoog wijst, naar de hemel, vanwaar de gestorvenen hun laatste heil verwachten en een vinger die waarschuwt voor de gevolgen van achteloos omgaan met gewijde zaken.

Het was in 1995 dat ik voor het laatst op Oud Eik en Duinen ronddoelde. Dat was op een warme zomermiddag, op zoek naar de grafsteen van jonkheer van Sypesteyn, de redder van het oude hek van de Voorburgse buitenplaats Hoekenburg. Die steen bleek te liggen precies aan de rand van de schaduw van de oude ruïne, binnen een kring van hoge eeuwenoude bomen. Grote knoestige wortels vormden een magische cirkel die de stenen binnenin bijeen hielden en waar de bezoeker slechts met schroom overheen stapte. Ik herinner mij nog goed hoe ik staande bij die

steen van de jonkheer in de verte, tussen de boomstammen door, een ander Voorburgs monument zag staan: acht witmarmeren zuilen, bekroond met acanthusbladeren en een koepel, met daaronder de granieten urn met de as van Hekmeijer, de vroegere eigenaar van de inmiddels afgebroken buitenplaats Heeswijk. Ik voelde hevige spijt dat dit prachtige monumentje uit Voorburg moest worden weggevoerd van de plek waar het tot 1922 had gestaan: in de tuin van Heeswijk, aan het eind van het rozenlaantje dat eertijds het droefgeurende toegangspad vormde naar dit

*De kerkruïne van Eik en Duinen omstreeks 1620.
Gravure A. Rademaker
Collectie auteur*

De koepel van Heeswijk.
Foto M.G. Trapman, 1998

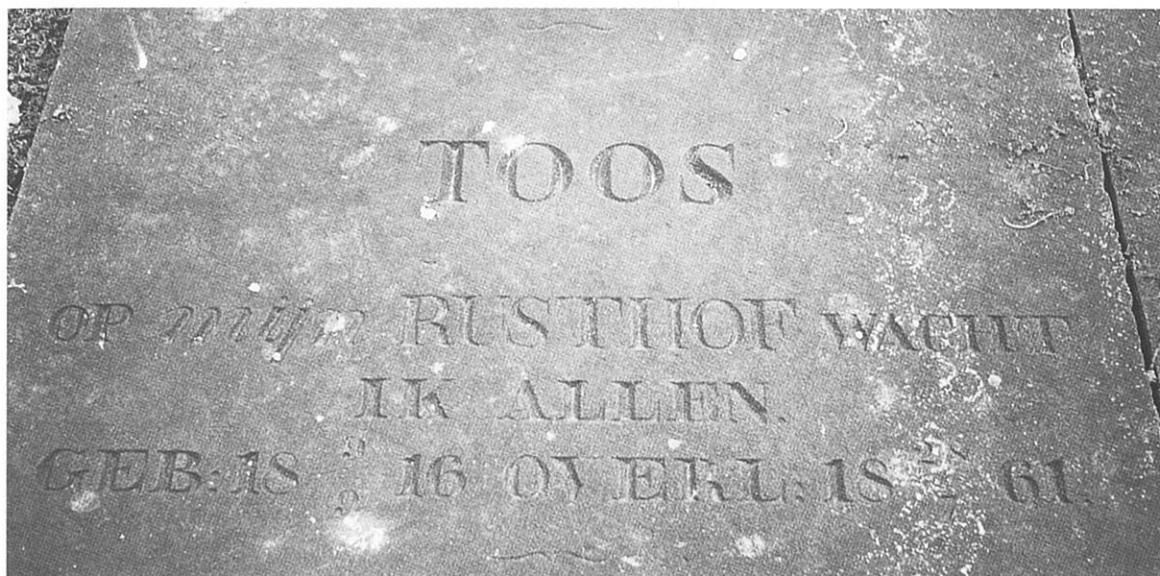
6

kleine mausoleum. Verder herinner ik mij nog levendig hoe ik kort daarna een andere grafzerk ontdekte die ook iets met een Voorburgse buitenplaats te maken had. Die steen lag slechts enkele meters naast die van Van Sypesteyn, nog net binnen de magische kring van bomen. Ook dit was een sobere steen maar het was vooral de merkwaardige tekst die mijn aandacht trok. De tekst was zorgvuldig in de grijze steen ingehakt maar nu nog slechts met moeite leesbaar. De zon, de regen en de voetstappen van meer dan een eeuw, hadden veel slijtagesporen nagelaten. Toch was één woord nog goed te lezen, wellicht omdat het in hoofdletters was geschreven. Dat was het woord RUSTHOF, de naam van de befaamde buitenplaats, die tot de afbraak in 1911 had gestaan aan de Vliet, tussen Vreugd en Rust en Noordervliet. Wat er verder precies stond op die steen heb ik indertijd niet ontcijferd. Ik was toen vooral gekomen voor de steen van de jonkheer en daarop concentreerde ik al mijn aandacht. Dat ik nu terugkeerde naar Oud Eik en Duinen voor de steen met de naam RUSTHOF had een bijzondere reden. Het jaar 1998 zou voor het voormalige Rusthof een gedenkwaardig jaar zijn geweest. In dat jaar was het namelijk precies 150 jaar geleden dat een bijzonder persoon deze buitenplaats kocht en naar Voorburg kwam in de hoop eindelijk eens wat begrip, maar bovenal toegewijde liefde te vinden in haar

stormachtige leven: Marianne, prinses der Nederlanden. Zou die grafzerk naast de oude ruïne iets te maken hebben gehad met Mariannes verblijf op Rusthof? Om die vraag te beantwoorden was het in ieder geval nodig om de volledige tekst op de steen te kennen. Toch bleek het terugvinden van die steen geen gemakkelijke opgave. Toen was het hoogzomer geweest, nu was het volop herfst. Mooi, dat wel, zo'n

jaargetijde met vuurrode bessen, felrode berberis en oranje-oranjerode kardinaalsmutsen op de begraafplaats. Prachtig, zo'n herfstzon die door de koepels van metershoge kastanjes, linden en eiken trage lichtbundels liet vallen die samen met de neerddwarrelende bladeren een goudgeel dekbed vormden over de witmarmeneren graven en donkere stenen. Het leek een tedere poging om de ontslapenen te beschermen tegen de naderen-

Grafsteen op Oud Eik en Duinen.

Foto M.G. Trapman, 1998

de vorst. Maar juist die dikke bladerendecken maakte het moeilijk de liggende zerk terug te vinden. Gelukkig herinnerde ik mij nog dat de gezochte steen moest liggen naast een andere waarop een hoogoprijzend beeld stond: een metalen engel met in zijn hand een lauwerkrans voor allen die de goede strijd op aarde hadden gestreden, en met de bazuin waarmee hij straks de wederopstanding moest aankondigen. Toen ik dat beeld eindelijk in het doolhof van bladeren, stenen en lichtbundels had teruggevonden, viel het mij weer op hoe weifelend die engel keek, alsof hij maar weinig vertrouwen had in het welslagen van zijn missie. Daar waar die teerneergeslagen blik de aarde raakte, moest de gezochte tekst staan ingehouwen, wist ik nog van de vorige keer. Terwijl ik behoedzaam de dikke laag bladeren wegveegde, verscheen woord voor woord de tekst midden op

de steen: "TOOS
Op mijn **Rusthof** wacht ik allen
geb: 9-9-1816 overl: 28-7-1861"
Langzaam en met toenemende verbazing drongen de woorden tot mij door. "Op mijn **Rusthof** wacht ik allen". Welk geheim ging schuil achter deze raadselachtige woorden? Het leek een vriendelijke uitnodiging, maar zat er niet iets van wraakzucht in de cursivering van dat 'mijn', alsof het andere Rusthof in Voorburg niet gastvrij was geweest? Eén ding was zeker: de uitnodiging op de steen was dodelijk effectief, geen enkel sterfelijk wezen zou er zich aan kunnen onttrekken. De uitgestrekte dodenakker rondom de steen was een overduidelijk bewijs. Nog een andere zekerheid drong zich aan mij op: het sterfjaar 1861 viel precies in de periode dat Marianne Rusthof in haar bezit had. De kans dat de overledene iets te maken had met Mariannes verblijf op Rusthof was

dus groot. Terwijl ik langzaam terugliep om huiswaarts te keren, kleurde de dalende herfstzon de donker wordende avondhemel boven Oud Eik en Duinen in een uitbundige oranjegloed, precies de familiekleur van prinses Marianne. Was dat toeval? Ik beschouwde het maar als een teken dat ik op de goede weg was en nam me voor thuis alle notities over Rusthof nogmaals door te lezen en te ordenen. En ik besloot ook de plaatselijke kranten uit die periode halverwege vorige eeuw door te gaan lezen. Steeds vaker was mij gebleken dat krantenberichten een aparte bron van geschiedschrijving vormen, met soms onvermoede historische wetenswaardigheden en wegwijzers. Wellicht dat ik zo op het spoor zou komen van het oude geheim dat begraven lag onder die steen dichtbij de ruïne van Eik en Duinen.

Eon *feestelijke intocht*

in Voorburg

8

Dagblad van 's-Gravenhage.
Collectie Gemeentearchief
Den Haag

Een advertentie

Op maandag 7 februari 1848 verschijnt er een uitnodigende advertentie in het Dagblad van 's-Gravenhage, een advertentie die ongetwijfeld beslissend is geweest voor het verdere verloop van de geschiedenis van prinses Marianne en Voorburg. De uitvoerige tekst vermeldt het volgende: "Men is van meening, ten overstaan van den notaris H. van Zegwaard, te Voorburg, ten huizen van den Kastelein P. Mooy, in het Logement de Zwaan aldaar, op Dingsdag, den 7 Maart 1848, te doen veilen, en Dingsdag, den 14 daaraanvolgende, beiden des middags ten 12 ure, finaal te gunnen: De aanzienlijke, smaakvolle en alleraangenaamst gelegen buitenplaats **Rusthof**, gelegen in de nabijheid van de kom der gemeente Voorburg, aan den Straatweg en Trekvaart, op korten afstand der stad 's-Gravenhage, in

de nabijheid van de halte des Spoorwegs, op de Laan van Nieuw-Oosteinde, onder de gemeente Voorburg, bestaande in eene kapitale, buitengewoon welonderhouden Heerenhuizing, waarin 17, zoo boven- als benedenkamers, alle geplafonneerd en behangen, en waarvan 7 met stookplaatsen zijn voorzien, ruime Zaal, magnefieke met marmer bevoerde Vestibule, ruime keuken, grooten vorstvrijen kelder-, dessert-, provisie-, mangel- en poetskamer en hetgeen verder tot eene modern welingerigte Heerenhuizing behoort; voorts eene daarnevens staande kortelings vernieuwde Stalling voor 8 paarden, 2 Koetshuizen, en keurig net ingerigte Menagerie, mitsgaders de Overplaats tot gemelde Buitenplaats behorende, waarop eene ruime Oranjerie met Biljardkamer daarboven, Tuinmanswoning en Schuur, tot berging van

gereedschappen, Engelsche Bloemenkast met een uitmuntend koperen Verwarmingstoestel, Perzikenkast, Druivenkast en Lessenaar, uitgebreide en keurig onderhouden Broeijerij, overschoone zeer vruchtbaren Boomgaard, zijnde de Plaats doorsneden met aangename Wandelingen, bekend om derzelver uitmuntenden aanleg, en bevatende dezelve voorts Goudvischenkom, vischrijke Vijvers, vele Heesters en keurig Bloemhout, zware opgaande Boomen en sterk en welig wassend Hakhout; mitsgaders diverse percelen uitmuntend Wei- en Hooiland, ter breedte der Plaats, achter dezelve gelegen, en zich in eene rechte lijn uitstreckende tot aan de Barm-sloot van den Spoorweg, op welken weg, men uit de voorschrevene Buitenplaats, over gemelde Landerijen een alleraangenaamst en fraai uitzigt heeft, alles gelegen onder de gemeente Voorburg en te zamen groot 21 bunders, 9 roeden, 78 ellen; [...] dagelijks, van des voormiddags 11 tot des namiddags 4 ure, voor de gegadigden te zien, op een toegangsbiljet, verkrijgbaar ten kantore van den Notaris H. van Zegwaard voornoemd. Zijnde inmiddels uit de hand te koop. [...]" Op maandag 21 februari van hetzelfde jaar wordt de advertentie her-

haald. Weer worden in gelijke bewoordingen alle bekoorlijkheden van deze bijzondere buitenplaats Rusthof uitgesteld. Die aanlokkelijke opsomming was ook wel nodig, want economisch waren de tijden ongunstig en vele buitenverblijven stonden te koop. Precies een week later publiceert het Dagblad echter het bericht dat de veiling niet doorgaat omdat Rusthof inmiddels ondershands is verkocht. De uitgereikte toegangsbewijzen voor de bezichtiging worden dan ook ingetrokken. "De Buitenplaats **Rusthof**, onder Voorburg, met de daarbij behorende Landerijen, waarvan de veiling en verkoop ten overstaan van den Notaris H. van Zegwaard was aangekondigd tegen den 7 en 14 Maart 1848, uit de hand verkocht zijnde, zal die voorgenomene veiling en openbare verkoop geen voortgang hebben, en worden mitsdien de uitgegevene toegangsbiljetten, tot bezigtiging van die Plaats, bij deze buiten effect gesteld".

[Dagblad van 's-Gravenhage,

maandag 28 februari 1848].

Eerste geruchten

Al snel gaat in Voorburg het gerucht dat Rusthof is gekocht door niemand minder dan prinses Marianne, de even eigenzinnige als beeldschone jongste dochter van koning Willem I. Ze is mooi, rijk, sociaal bewogen, zeer liefdadig en gehuwd met de knappe Duitse prins Albert (Albrecht) van Pruisen. Daardoor wordt zij door velen als een echte sprookjesprinses bewonderd en op handen gedragen. Sinds haar huwelijk in 1830 woont zij met haar echtgenoot in het prinselijk paleis te Berlijn. Later verblijft zij ook vaak elders, in een van haar eigen paleizen die ze had geërfd of gekocht. Uiteraard vertoeft ze zo nu en dan ook in Den Haag, bij haar Oranjerfamilie. Geen wonder dat in de kleine dorpsgemeenschap Voorburg een blijde opwinding ontstaat. Die opwinding gaat over in trots als spoedig blijkt dat het gerucht juist is.

Men is van meening, ten overstaan van den Notaris H. van ZEGWAARD, te Voorburg, ten huize van den Kastelein P. Mooy, in het Logement de Zwaan aldaar, op Dingsdag, den 7 Maart 1848, te doen veilen, en Dingsdag, den 14 daaraanvolgende, beiden des middags ten 12 ure, finaal te gunnen:

De aanzienlijke, smaakvolle en alleraangenaamst gelegen BUITEN-PLAATS **RUSTHOF**, gelegen in de nabijheid van de kout der gemeente Voorburg, aan den Straatweg en Trekvaart, op korten afstand der stad 's-Gravenhage, in de nabijheid van de halte des Spoorwegs, op de Laan van Nieuw-Oostende, onder de gemeente Voorburg, bestaande in eene kapitale, buitengewoon welonderhouden HEERENHUIZING, waarin 17, zoo boven- als benedenkamers, alle geplafonneerd en behangen, en waarvan 7 met stookplaatsen zijn voorzien, ruime Zaal, magnefieke met marmer bevoorde Vestibule, ruime keuken, grooten vorstvrijen kelder-, dessert-, provisie-, mangel- en poetskamer en hetgeen verder tot eene modern welingerichte Heerenhuizing behoort; voorts eene daarnevens staande kortelings vernieuwde STALLING voor 8 Paarden, 2 KOETSCHUIZEN, en keurig net ingerichte MENAGERIE, mitsgaders de OVERPLAATS tot gemelde Buitenplaats behoorende, waarop eene ruime Oranjerie met Biljardkamer daarboven, Tuinmanswoning en Schuur, tot berging van gereedschappen, Engelsche Bloemenkast met een uitmuntend koperen Verwarmingstoestel, Perzikenkast, Druivenkast en Lesenaar, uitgebreide en keurig onderhouden Broeijerij, overschoone zeer vruchtbare Boomgaard, zijnde de Plaats doorsneden met aangename Wandelingen, bekend om derzelver uitmuntenden aanleg, en bevattende dezelve voorts Gondvisschenkom, vischrijke Vijvers, vele Heesters en keurig Bloenhout, zware opgaande Boomen en sterk en welig wassend Hakhout; mitsgaders diverse percelen uitmuntend WEI- en HOOLAND, ter breedte der Plaats, achter dezelve gelegen, en zich in eene rechte lijn uitstreckende tot aan de Barmsluit van den Spoorweg, op welken weg, men uit de voorschrevene Buitenplaats, over gemelde Landerijen een alleraangenaamst en fraai uitzigt heeft, alles gelegen onder de gemeente Voorburg en te zamen groot 21 bunders, 9 roeden, 78 ellen; bij geallieerde biljetten onder n°. 1 tot en met 5 breeder omschreven; aangeslagen, zoo wegens gebouwd als ongebouwde eigendommen, voor het geheel tot een bedrag van f 233.94; dagelijks, van des voormiddags 11 tot des namiddags 4 ure, voor de gegadigden te zien, op een toegangsbiljet, verkrijgbaar ten kantore van den Notaris H. van Zegwaard, voornoemd.

Zijnde inmiddels UIT DE HAND TE KOOP.

Nadere informatie zijn te bekomen ten kantore van bovengenoemden Notaris, bij wien, 8 dagen vóór de veiling, de eigendomsbewijzen en voorwaarden van verkoop te zien en te lezen zullen zijn.

Men is van meening, ten overstaan van den Notaris

De koopakte

De notariële akte waarin de koop officieel wordt vastgelegd, wordt op 7 maart 1848 getekend voor notaris Zegwaard, residerende te Voorburg. Als verkoper wordt genoemd "Vrouwe Maria Theresia Catharina de Vogel van Aalst, weduwe van Jean Emanuel Anthonij van der Kun". Als haar gemachtigde is aanwezig haar zoon Jacobus Henricus Cornelius van der Kun. De koper, "Hare koninklijke Hoogheid Mevrouw de prinses Wilhelmina Frederica Louisa Charlotta Marianne prinses der Nederlanden, gemalinne van

Advertentie in het Dagblad van 's-Gravenhage.

Collectie Gemeentearchief Den Haag

Swaensteyn-Logement de Zwaan.

Ansichtkaart omstreeks 1915

Collectie auteur

**Prinses Marianne
(1810-1883).**

*Schilderij J.B. van der Hulst,
omstreeks 1830*

*Foto Iconografisch Bureau
Den Haag*

zijne koninklijke Hoogheid prins Albrecht van Pruisen", wordt vertegenwoordigd door Johannes Dona, Meester Timmerman. De verkoopakte geeft een interessante beschrijving van Rusthof en

alles wat daartoe behoort. Daardoor wordt een gedetailleerd beeld geschilderd van hoe Rusthof eruit zag bij de komst van Marianne. Verderop in dit verhaal zal dat uitvoerig worden beschreven. De akte bepaalt verder dat "de koopster over het gekochte zal kunnen beschikken wat de plaats betreft met Een April aanstaande, met uitzondering der bloemenkast, oranjerie, bloemenbak, waarvan het gebruik tot den Vijftienden Mei aanstaande ten behoeve van de verkoopster wordt gereserveerd, en wat de heerenhuizing aangaat met Een Mei aanstaande". Het later opleveren van de bloemenkas(t), oranjerie en bloemenbak heeft een duidelijke reden: in de genoemde oranjerie en de andere ruimten bevinden zich nog enige flora, fauna en enkele andere zaken van de voormalige bewoonster van Rusthof en er is enige tijd nodig om die (publiekelijk) te verkopen. Weer is het een advertentie in het Dagblad van

's-Gravenhage die ons daarover informeert. Zo schrijft die krant op vrijdag 28 april 1848: "Openbare verkooping van eene schoone verzameling van Bloemen en Planten, zoo voor de warme kas als Oranjerie, mitsgaders van kapitale Oranjeboomen, Heestergewassen, waaronder buitengewoon groote Nachterussen en Aloë, en eene buitengewoon exquise collectie van ruim 600 stuks Pelargoriums; voorts een Zilver Lakensche Faizante Haan en twee Hennen, Kippen, Rennen, Loopen en Hokken, mitsgaders een fraai zeer modern IJzeren Hek voor eene Buitenplaats [...] en eindelijk een Roeibootje, zeer solide Kozijnen, Ramen, Deuren, enz. Te houden op de Buitenplaats Rusthof, onder Voorburg, op Zaterdag, den 29 April 1848, des voormiddags ten 10 ure. Alles daags vóór de verkooping, van des voormiddags 10 tot des namiddags 4 ure, voor de gegadigden te zien". De openbare verkoop zelf van al die tuin-zaken wordt door notaris Zegwaard nauwgezet vastgelegd in een notariële akte, die bewaard is gebleven. Daarin zitten enkele verrassingen. Het zijn de erfgenamen van de kort daarvoor overleden bewoonster van Rusthof die de bloemen, planten, bomen enzovoorts doen verkopen. Die zojuist overleden bewoonster blijkt te zijn "wijle vrouwe Maria Theresia Anthonia Bax, in leven weduwe van den WelEdelgeboren heer Henri Gijsbertus Anthonius de Vogel van Aalst, [...] op den derden

OPENBARE VERKOOPING van eene schoone verzameling van BLOEMEN en PLANTEN, zoo voor de warme kas als Oranjerie, mitsgaders van kapitale ORANJEBOOMEN, HEESTERGEWASSEN, waaronder buitengewoon groote Nachterussen en Aloë, en eene buitengewoon exquise collectie van ruim 600 stuks PELARGORIUMS; voorts een Zilver Lakensche FAIZANTE HAAN en twee HENNEN, KIPPEN, RENNEN, LOOPEN en HOKKEN, mitsgaders een fraai zeer modern IJZEREN HEK voor eene Buitenplaats, hoog 1 el, 3 palmen, 5 duimen, en zijnde elk der deuren breed 1 el, 6 palmen, 7 duimen, en dus te zamen breed 3 ellen, 3 palmen, 4 duimen, en eindelijk een ROEIBOOTJE, zeer solide KOZIJNEN, RAMEN, DEUREN, enz. Te houden op de Buitenplaats Rusthof, onder Voorburg, op Zaterdag, den 29 April 1848, des voormiddags ten 10 ure. Alles daags vóór de verkooping, van des voormiddags 10 tot des namiddags 4 ure, voor de gegadigden te zien.

Januarij jongstleden te Rotterdam overleden". Enig speurwerk in familiedocumenten leert al snel dat laatstgenoemde Henri Gijsbertus Anthonius de Vogel van Aalst, die reeds in maart 1837 was overleden, een broer was van Maria Theresia Catharina de Vogel van Aalst, de eigenaresse van Rusthof, die Rusthof zojuist had verkocht aan Marianne. De overleden bewoonster van Rusthof was dus een schoonzus van de eigenaresse. Het verhaal krijgt een curieuze wending als uit verder onderzoek blijkt dat Henri Gijsbertus Anthonius de Vogel van Aalst vanaf april 1826 eigenaar was van Rusthof. Toen hij op 6 maart 1837 op Rusthof overleed, vermaakte hij in zijn testament Rusthof niet aan zijn echtgenote Maria Theresia Anthonia, maar aan zijn zuster Maria Theresia Catharina. Wel mocht zijn echtgenote tot haar overlijden op Rusthof blijven wonen. Toen zij op 3 januari 1848 overleed was dit de kans voor Maria Theresia Catharina om Rusthof te verkopen, en dat gebeurde zoals in het voorgaande staat beschreven. Welk klein familiedrama schuil ging achter deze gang van zaken zal later nog ter sprake komen bij de korte beschrijving van de diverse eigenaren van Rusthof door de eeuwen heen. Nu eerst weer terug naar mei 1848, waarin heel Voorburg in nieuwsgierige afwachting is van de komst van prinses Marianne.

De intocht

Na de ondertekening van de verkoopakte in maart 1848 verloopt alles voorspoedig en geheel volgens planning. Dus kan het Dagblad van 's-Gravenhage op vrijdag 5 mei 1848 melden: "H.K.H. de Prinses Albert van Pruisen wordt binnen eenige dagen te Voorburg verwacht en zal alsdan het door Hoogstdezelve aldaar aangekochte buitenverblijf Rust-Hof, waaraan de voorloopige herstellingen reeds voltooid zijn, betrekken". Ook de Voorburgse gemeenteraad had kennis genomen van de komst van de prinses. In de notulen van de raadsvergadering van 25 april 1848 staat het volgende: "De Burgemeester geeft in overweging, aangezien H.K.H. Mevrouw Prinses Albrecht van Pruisen, geboren Prinsesse Marianne der Nederlanden, als tegenwoordig Eigenaresse van het Buitenverblijf Rust-Hof, onder deze Gemeente, eerstdaags zich binnen deze

Gemeente zal vestigen, om door eene Commissie uit dezen Raad H.K.H. bij Hoogstderzelver aankomst binnen deze Gemeente te verwelkomen. Welk voorstel is aangenomen, ten gevolge waarvan de Burgemeester naar aanleiding van het laatst gedeelte van art.24 van het Reglement op het bestuur ten plattenlande, den Assessor W.J. Terlaak, en het Raadslid Mr.A.A.J. Meijlink benoemt, om met hem Burgemeester aan het Hoofd die Commissie uitmaken".

De intocht van prinses Marianne wordt een feestelijke gebeurtenis waarvoor het hele dorp uitloopt. Beide toenmalige Haagse kranten maken er uitgebreid melding van. Het mooiste verslag staat in de 's-Gravenhaagsche Nieuwsbode van 10 mei 1848 in de rubriek 'nieuwstijdingen'. Vooral de laatste zin uit dat verslag zal door veel Voorburgers met genoegen zijn gelezen.

" 's-Gravenhage, Dingsdag den 9 Mei. Reeds in den vroegen morgen van gisteren had het dorp Voorburg een zeer feestelijk aanzien, daar H.K.H. Mevrouw de Prinses Albert van Pruisen op haar nieuw aangekocht buitenverblijf verwacht werd. Overal wapperden uit de huizen der ingezetenen de nationale vlaggen, ook van de buitenplaatsen in den omtrek; de straten waar de minvermogenen wonen, waren groen gemaakt en met kronen versierd; de torens der kerken prijken met sierlijke vlaggen. Eene ontelbare menigte wandelde ginds en herwaarts, en

Albrecht (Albert) van Pruisen (1809-1872).

Miniatuur ivoor H.A. Seyffert
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag

pag. 10: Advertentie in het Dagblad van 's-Gravenhage.
Collectie Gemeentearchief
Den Haag

Prinses Marianne.

*Tekening J. Ph. Koelman, 1846
Collectie Geschiedkundige Vereniging
Oranje-Nassau Apeldoorn
Foto Iconografisch Bureau*

op ieders gelaat was ware vergenoegdheid te bespeuren. Ten twee ure in den namiddag reed H.K.H., vergezeld van eene hofdame, het dorp binnen gevolgd door nog een rijtuig, waarin zich nog twee hofdames bevonden. Aan haar buitenverblijf Rusthof, dat met een aantal vlaggen versierd was, bevond zich eene commissie uit het gemeente-bestuur met den edel achtb. heer burgemeester aan het hoofd, alsmede eene commissie der protestantsche en katholieke gezindheden. H.K.H., door den burgemeester aangesproken en verwelkomd, liet de grootste tevredenheid blijken over de goede gezindheid, door de ingezetenen aan den dag gelegd. Men verneemt dat het H.K.Hs verlangen is dat alle behoeftigheden van huishoude-

lijken aard door ingezetenen van Voorburg worden geleverd".

De journalisten verliezen Marianne tijdens die eerste dagen van haar verblijf in Voorburg niet uit het oog. Dat levert nog een aantal aardige berichten op: Dagblad van 's-Gravenhage vrijdag 12 mei 1848: "uit Voorburg schrijft men, dat eergisteren, bij gelegenheid van den geboortedag van H.K.H. Prinses Albert van Pruisen, die thans in de nabijheid van dat dorp Haar verblijf houdt, de gemeente hetzelfde feestelijk aanzien heeft behouden als den vorigen dag, toen men zich over de komst van den Prinses in de gemeente mogt verheugen, en deden de inwoners hunne deelneming in dien feestdag door vreugdeteekenen blijken. De leden van het Koninklijk Gezin, die achtereenvolgens de Prinses kwamen bezoeken, werden met geestdrift begroet; vooral Z.M. de Koning werd met uitbundig gejuich ontvangen". Dagblad van 's-Gravenhage vrijdag 19 mei 1848: "Gisterenmiddag heeft er bij H.K.H. Mevrouw de Prinses Albert van Pruisen, op Haar buitengoed Rusthof, onder Voorburg, een luisterrijk diner plaatsgehad, waaraan deel genomen hebben HH.MM. de Koning en de Koningin, en HH.KK.HH. de Prins van Oranje, Prins Hendrik en Prins en Prinses Frederik der Nederlanden".

Een drama

Zouden die feestelijk-geestdriftige toeschouwers hebben geweten dat de komst van Marianne naar Rusthof in feite een diep-tragische achtergrond had? Wisten al die Voorburgers die de prinses zo uitbundig stonden toe te juichen, dat Mariannes intocht in hun dorp in werkelijkheid een poging was het drama te ontvluchten waarin ze door haar 'sprookjeshuwelijk' terecht was gekomen? In de kranten stond in ieder geval geen letter over de zware onweerswolken die het levensgeluk van de sprookjesprinses al jaren verduisterden. En het was nog maar de vraag of de Voorburgse buitenplaats haar de gehoopte rust en bescherming kon bieden.

Voorlopig leek er nog geen vuiltje aan de lucht. De Haagse kranten berichtten regelmatig over de liefdadigheid van de prinses waarvan velen mochten profiteren.

Burgemeester Hermanus van Zegwaard.

*Carte-visite
Collectie Museum Swaensteyn*

Ook de bezoeken van Marianne aan scholen en opvangtehuizen voor jongeren werden in geuren en kleuren beschreven. Vooral de 'inrigtingen' en scholen voor jonge meisjes hadden de bijzondere aandacht van de prinses. Enkele voorbeelden met een 'Voorburgs accent' uit de 's-Gravenhaagsche Nieuwsbode van 1849: "Dingsdag den 30 Januarij. H.K.H. Mevrouw Prinses Albert van Pruissen heeft, sedert 1 October jl. aan een honderdtal huisgezinnen, naar evenredigheid van het aantal kinderen wekelijks van *f*1 tot *f*3 doen uitdeelen. Bij gelegenheid van 's Konings verjaardag heeft H.D. bovendien nog aan 400 behoeftige huisgezinnen belangrijke giften doen uitreiken. Voorts is het aantal onderstanden, dat H.K.H. aan brave en behoeftige burgers doet toekomen, zeer groot. H.K.H. heeft wijders toegelookend: aan den kerkeraad van de Ned. Hervormde kerk te Voorburg, wegens het aanbieden van

eene bank in die kerk, eene som van *f*1000; aan de ongelukkigen en hulpbehoevenden te Werendam enz., eene som van *f*200; aan de inrigting Tabitha te Utrecht, eene som van *f*50 enz.". Na in de editie van vrijdag 23 februari uitvoerig verslag te hebben gedaan van een bezoek van Marianne aan een school in Haarlem vervolgt de krant: "Gisteren heeft de Prinses ook het instituut voor jonge jufvrouwen van mej. Goudappel te Voorburg met een bezoek vereerd, en moet H.K.H. over die inrigting Hare bijzondere tevredenheid betuigd en beloofd hebben dat bezoek te zullen herhalen".

In de loop van 1849 kwamen de geruchten, hardnekkige geruchten, over ernstige problemen en onverkwikkelijkheden in het leven van de prinses. Marianne zou zelfs genoodzaakt zijn Voorburg weer te verlaten. Toen de eerste geruchten de ronde gingen doen, haastte de 's-Gravenhaagsche Nieuwsbode zich aanvankelijk in de uitgaaf van woensdag 7 februari 1849 de geruchten te weer spreken: "Voorburg, 4 Febr. Sedert 9 Mei 1848, verheugen de ingezetenen van dit dorp zich, dat H.K.H. Prinses Albert van Pruissen in haar midden woont. Met algemeene droefheid werd het gerucht vernomen, dat Zij voor eenen onbepaalden tijd deze gemeente zou verlaten; doch met groote blijdschap hoorden zij nu, dat zulks het voornemen in het geheel niet geweest is. Zij leeft hier stil, nederig en afgezonderd.

Voor armen en behoeftigen is de Prinses eene weldadige, en voor alle ingezetenen is zij alles wat men verlangen kan. Zonder op geloofsbelijdenis te letten, verspreidt zij met kwistige hand, welvaart en voorspoed rondom zich". Binnen een maand moest de krant echter dit bericht herroepen. Er was wel degelijk iets aan de hand en in datzelfde jaar nog zou Marianne Rusthof voor langere tijd verlaten. Welke 'onverkwikkelijkheden' de oorzaak waren van dit onverwachte vertrek, staat beschreven in het nu volgende eerste deel van de trilogie van een familiedrama. Daarin staan belangrijke fragmenten uit Mariannes levensloop tot aan haar vertrek uit Rusthof in 1849. Het tweede deel zal de periode van 1850 tot 1861 beslaan. Deel drie omvat de resterende periode tot haar overlijden in 1883.

Assessor dokter W.J. Terlaak.
Hij was lid van de ontvangst-
commissie uit de Voorburgse
gemeenteraad.

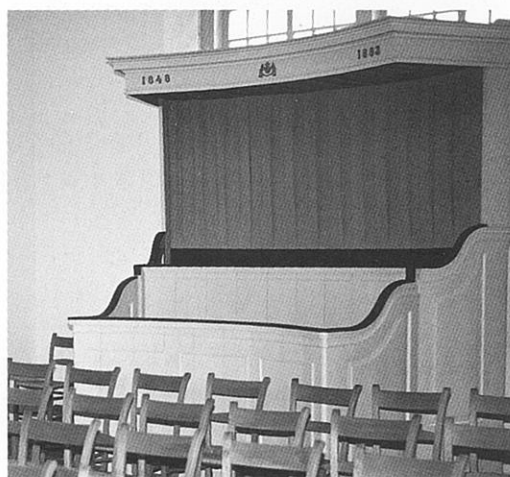
Carte-visite

Collectie Museum Swaensteyn

13

De Mariannebank in de Oude
Kerk van Voorburg.

Foto M.G. Trapman, 1998

Trilogie *van een familiedrama*

deel 1: Schade en schande

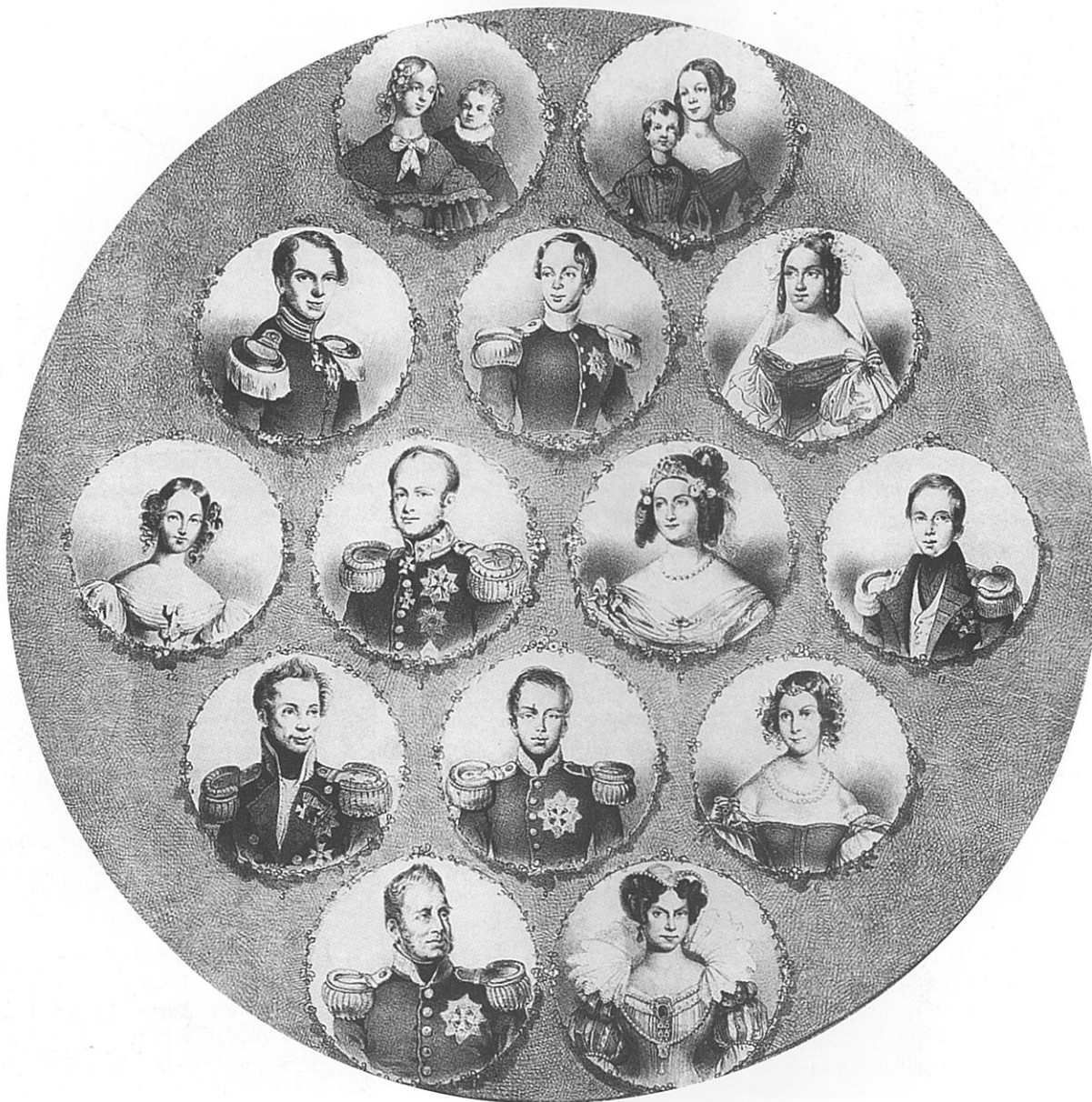
*De koninklijke familie
omstreeks 1840.*

14 *Onderaan is afgebeeld Koning
Willem I met echtgenote
Wilhelmina van Pruisen.*

*Centraal staan kroonprins
Willem met echtgenote Anna
Paulowna, direct om hen heen
hun vier kinderen. Frederik, de
broer van de kroonprins staat
links onder hem. Zijn echtge-
note, Louise van Pruisen staat
in dezelfde rij uiterst rechts.
Marianne, de zus van de kroon-
prins staat in de tweede rij van
boven, geheel rechts.*

*In dezelfde rij staat uiterst links
Mariannes echtgenoot, Albert
van Pruisen. In de bovenste rij
staan links de kinderen van
Frederik, rechts de twee oudste
kinderen van Marianne en
Albert: Charlotte en Albert jr.
Alexandrine was toen nog niet
geboren.*

*Litho Soetens & Fils
Collectie Gemeentearchief
Den Haag*

1810 - 1849

Jeugdjaren

Napoleon was er min of meer de oorzaak van dat prinses Marianne niet in Den Haag ter wereld kwam maar in Berlijn. Haar vader was erfprins Willem Frederik, de zoon van de Oranjestadhouder Willem V. Willem Frederik was in 1791 gehuwd met zijn nicht, de Pruisische prinses Wilhelmina, Mimi voor familieleden en vrienden.

Toen de patriotten in 1795 met steun van Napoleons troepen in Nederland de Bataafse Republiek proclameerden was daarin geen plek meer voor die Oranjestadhouder. Die was dan ook tijdig met zijn gezin gevlucht naar zijn favoriete Engeland. Zijn oudste zoon Willem Frederik, die het wilskrachtige karakter van zijn moeder had geërfd, wilde echter niet zoals zijn besluiteloze vader in Engeland de verdere gebeurtenissen afwachten. Hij vertrok met zijn Mimi en hun in 1792 geboren zoon Willem naar zijn schoonouders in Berlijn. Daar woonde het gezin tot 1813 in ballingschap op het 'Niederländische Palais Unter den Linden'. Hier werden ook zijn overige kinderen geboren, Frederik in 1797 en Pauline

in 1800. Willem Frederik vocht als generaal aan Pruisische zijde actief mee tegen Napoleon, maar hij viel daarbij in handen van de Franse vijand. Ook voor Mimi bleek Berlijn minder veilig dan gedacht. In 1806 vluchtte zij in de barre winterkou met haar kinderen richting Koningsbergen. Die vlucht werd de kleine Pauline fataal. Ze werd ziek en stierf in de armen van haar wanhopige moeder. Uiteindelijk keerden Mimi en haar kinderen weer terug naar Berlijn. Een jaar later werd Willem Frederik uit zijn gevangenschap ontslagen en weer herenigd met zijn gezin. En zo werd op 9 mei 1810 in het Niederländische Palais te Berlijn prinses Marianne geboren, als 'nakomertje', vier jaar na het tragische overlijden van de kleine Pauline. Geen wonder dat zij mateloos verwend werd door haar ouders. Het leek wel of Willem Frederik en Mimi alle schuldgevoelens en verdriet over de jonggestorvene vertaalden in dubbele zorg, extra aandacht en toegevendheid voor de kleine Marianne. Die vertoonde al snel een duidelijk gevoel van eigenwaarde en een eigenzinnig karakter. Tegelijk ontwikkelde zij echter ook een sterk rechtvaardigheidsgevoel en een diep religieus besef met veel aandacht voor de minderbedeelden en achtergestelden. Toen uiteindelijk de Russische winterkou en de veldslagen bij Quatre Bras en Waterloo Napoleon en zijn legers velden, keerde het tij. In 1813 was Willem Frederik met zijn gezin weer terug in Den Haag op het Oude Hof

aan het Noordeinde. Zijn vader, stadhouder Willem V was in 1806 overleden. Willem Frederik werd in 1815 koning Willem I der Nederlanden. Voor prinses Marianne leek een gouden toekomst weggelegd als de jongste dochter van de eerste koning van Nederland. Het was echter de liefde die al snel roet in haar eten gooide.

Prinses Marianne met haar moeder Wilhelmina van Pruisen.

*Schilderij F. Bury, 1816
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag*

Huwelijksperikelen

Eigenlijk ging het al direct mis, domweg door procedurefouten. De veelbelovende verlovings van Marianne met de attractieve prins Gustaaf Wasa van Zweden liep stuk omdat Nederlandse ambte-

Prins Gustaaf Wasa van Zweden.

*Tekening ongedateerd
Foto collectie Voorhoeve
Gemeentearchief Voorburg*

naren hem in officiële stukken een titel gaven die door de toenmalige koning van Zweden woedend werd betwist. Ter wille van de lieve vrede met Zweden moest daarom in 1829 de verlovings worden verbroken. Formaliteiten en politieke overwegingen waren nu eenmaal belangrijker dan menselijk geluk en individuele belangen. Dat was de officiële hofcode van die tijd onder de leus 'adeldom verplicht'. De openlijke strijd van Marianne tegen deze gedragscode zou haar verdere leven voorgoed dramatisch beïnvloeden. Het lot scheen weer ten goede te keren toen haar neef, prins Albert van Pruisen, meer dan gewone belangstelling voor Marianne toonde. Dat bleek wederzijds te zijn, ondanks alle geruchten over de losbandige levenswijze van de knappe en charmante Duitse prins. Hun

huwelijk werd op 14 september 1830 in het Paleis aan het Noordeinde te Den Haag gesloten. Kort daarna vertrok Marianne opgewekt aan de zijde van haar echtgenoot, terug naar haar geboortestad Berlijn. Ze had weer alle vertrouwen in de toekomst. Maar haar huwelijk met Albert werd een ongekende tragedie. Was het tamelijk barse en militaristische Pruisische hofleven voor Marianne al moeilijk wennen, erger was dat Albert onbekommerd doorging met zijn amoureuze avontuurtjes met kamermeisjes en andere vrouwen. Marianne, die gewend was haar mening niet onder stoelen of banken te steken, gaf openlijk blijk van haar afkeuring en eiste huwelijksrouw van Albert. Al snel ontstond een verbeterde sfeer van ruzie en twist tussen de jongehuwden. Albert vond dat hij als prins recht had op zijn pleziertjes en dat zijn vrouw daar maar mee moest leren leven. Dat was in Europese hofkringen toch niet ongebruikelijk? Stuitend vond hij het dat zo'n bekrompen Hollandse prinses hem, een Pruisische prins, hardop de les durfde te lezen. In 1831 werd hun eerste kind geboren, een meisje, Charlotte. Dat leverde direct weer nieuwe conflictstof. Op een dochter zat Albert niet te wachten en dat verkondigde hij luidkeels. Hij was getrouwd om zonen voort te brengen, soldaten voor het Pruisische leger! Een jaar later volgde een zoon, die echter direct na de geboorte overleed. In 1837 zag zoon Albert (Albrecht) het levenslicht. Het in 1840 geboren

dochtertje Elisabeth stierf na enkele weken. Ook dit bracht Albert niet tot inkeer. Toch ondernam Marianne een aantal serieuze pogingen om haar huwelijk te redden door zich vergevingsgezind te tonen in de hoop dat de escapades van Albert van voorbijgaande aard zouden zijn. Maar het enige concrete resultaat van iedere verzoeningspoging was steeds dat zij weer zwanger werd, zonder dat haar echtgenoot zijn vriendinnen afzwoer. De vele dure cadeautjes voor zijn liefjes bezorgden hem zelfs financiële moeilijkheden. Tenslotte werd in 1842 een laatste dochter geboren, Alexandrine. Toen Albert een openlijke verhouding begon met Mariannes hofdame, Rosalie von Rauch, was voor Marianne de maat vol. Zij wilde weg bij Albert en vertrok naar Italië, een van haar lievelingslanden. Tijdens haar verblijf daar overleed haar vader, op 12 december 1843. Dat bezorgde haar een erfenis die haar tot een schatrijke vrouw maakte, finan-

Prinses Marianne.

*Miniatuur ivoor L.H. de Fontenay,
1828
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag*

cieel volstrekt onafhankelijk van wie dan ook. Maar een scheiding van haar overspelige echtgenoot vereiste de toestemming van zowel de Pruisische als de Nederlandse koning. Beide vorsten waren furieus tegen. Het huwelijk was de basis van de geordende samenleving. Prinsen en prinsessen dienden daar niet aan te tornen maar het goede voorbeeld te geven. Een officiële scheiding zou voor beide vorstenhuizen een publieke blamage betekenen, een schandaal zonder weerga. Bij een onoplosbare tweespalt tussen echtelieden moest dan maar een regeling worden getroffen, waarbij in ieder geval de schijn van eenheid werd opgehouden. Dat nu botste hevig met de diepste overtuiging van Marianne. Uiteindelijk ging koning Willem II overstag voor de smeekbeden en de overtuigingskracht van zijn zuster en

gaf toestemming voor de scheiding. De Pruisische koning bleef echter bij zijn weigering en liet steeds meer blijken dat Marianne door haar geringe inschikkelijkheid niet meer welkom was in Pruisen. Zelfs vond hij het de vraag of ze nog wel geschikt was om een verdere moederrol voor haar Pruisische kinderen te vervullen. Dit laatste stelde Marianne voor een levensgroot probleem, want ze was zeer gesteld op haar kinderen. Temidden van al die tumultueuze huwelijks- en scheidingsperikelen kwam Marianne naar Voorburg, naar Rusthof. Lokte haar de rust die de naam van de buitenplaats belooft? Waren het de mooie jeugdherinneringen die haar deden kiezen voor een plekje zo dicht bij Den Haag waar ze in haar jonge jaren zeer geliefd was bij het Haagse volk? De hartelijke ontvangst die de Voorburgers haar bereidden, zal haar zeker groot genoeg hebben gedaan.

De ware liefde

Onder de bedienden die meekwamen naar Rusthof bevond zich iemand die voor het vervolg van deze familiehistorie een grote rol zou spelen: Johannes van Rossum. Hij was aanvankelijk lakei-koetsier van koning Willem, maar sinds 1845 in dienst van Marianne. Spoedig klom hij op tot haar stalmeester, secretaris, bibliothecaris en haar uitverkoren minnaar. Hij was de man die Marianne zou geven wat Albert haar onthield: oprechte toewijding en een wederzijdse verbondenheid. Met

hem kon ze ook haar diepste geloofsovertuiging delen. Die verbondenheid zou 28 jaar lang, tot aan zijn dood toe, standhouden.

Johannes van Rossum werd op 21 augustus 1809 geboren in een Haagse volkswijk, in de Breedstraat nr. 106. Die Bree(d)straat liep aan de noordwestkant van de Jacobskerk, evenwijdig aan de Dronkemannsstraat en de Torenstraat. In die Jacobskerk werd Johannes twee dagen na zijn geboorte gedoopt. Zijn vader Willem was van origine 'kruidenzoeker' maar werd vervolgens lakei aan het hof van koning Willem I en Willem II. Johannes' moeder, Maria Tammerijn, had zes kinderen, en een winkeltje in Den Haag om te kunnen rondkomen met zo'n groot gezin. De verhalen vertellen hoe de achtjarige Johannes op zekere dag iets moest afgeven bij zijn vader die lakei was op het paleis Noordeinde. Op de terugweg door de paleistuin zag hij de zevenjarige Marianne bij de vijver zitten,

Charlotte van Pruisen (1831-1855), dochter van Albert en Marianne.

*Schilderij verm. Musbig, 1832
Collectie kasteel Reinhartshausen
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag*

Albert en Marianne.

*Litho's Soetens & Fils
Collectie Atlas van Stolk Rotterdam*

**Albert van Pruisen (1837-1906)
en Alexandrine van Pruisen
(1842-1906), zoon en dochter
van Albert en Marianne.**

18 Pastels verm. J. Schmidt
Foto's Iconografisch Bureau

Den Haag

**Albrecht (Albert) van Pruisen
(1809-1872) en Prinses
Marianne.**

Schilderijen J.B. van der Hulst

Foto's Iconografisch Bureau

Den Haag

ontsnapt aan de aandacht van haar kinderjuffrouw. Samen kropen ze door een gat in de heg om vervolgens naar het dichtbijgelegen café van Johannes' grootvader te lopen. Die had, geschrokken, het prinsesje ijlings teruggebracht naar het paleis, waar de koninklijke familie al vreesde dat zij in de paleisvijver was verdronken. Als dienstplichtige militair had Johannes zich tijdens de tiendaagse veldtocht tegen de Belgen onderscheiden. Na een korte

loopbaan als klerk bij een Haags notariskantoor werd hij in 1837 benoemd tot kamerdienaar aan het hof, als opvolger van zijn kort daarvoor overleden vader. In het jaar van zijn benoeming huwde hij op 17 mei Catrina Wilhelmina Keijzer, volgens de huwelijksakte zonder beroep, en volgens de verhalen tapster in een Haags kroegje. Ze gingen wonen in de Dronkemensstraat, op nummer 343. Voor de nauwkeurige lezer dient te worden opgemerkt dat Johannes zowel in de doopakte als in de huwelijksakte Van Rossem wordt genoemd. Pas later wordt zijn achternaam als Van Rossum geschreven. Johannes en Cat(ha)rina kregen geen kinderen. Tijdens het verblijf van Marianne bij haar Haagse familie, kort na het overlijden van haar vader, vroeg zij Johannes bij haar in dienst te treden. Zo geschiedde, omstreeks 1845.

Vanaf dat moment waren zij onafscheidelijk. Johannes vergezelde Marianne stevast op haar vele reizen en hij kwam met haar naar Rusthof. Daar beleefden zij hun eigen liefdesverhaal, een liefde die niet zonder gevolgen bleef, en ook die hadden weer vergaande gevolgen.

In blijde verwachting

Eind 1848 bleek Marianne in verwachting te zijn van een kind van Johannes. Toen de Pruisische schoonfamilie daar achter kwam, was het hek van de dam en werden de rollen omgedraaid. Albert werd nu de verontwaardigde eiser en vorderde echtscheiding

wegens overspel van zijn wettige echtgenote. Op 28 maart 1849, amper twee weken na het plotse-linge overlijden van koning Willem II, werd de officiële scheiding uitgesproken, waarbij de kinderen aan Albert werden toegewezen. Direct na de scheiding zette de voormalige schoonfamilie een wraakactie in gang: Marianne werd voorgoed verbannen uit alle Pruisische gebieden, de kinderen moesten bij haar weg en terugkeren naar Berlijn. Ook het

Oranjarahof verbrak alle officiële banden met Marianne.

De Haagse dagbladen waren uiterst terughoudend in hun berichtgeving over dit koninklijke drama. Uit een enkel artikel klinkt ongeloof, een ander artikel neemt het aarzelend op voor 'de ongelukkige prinses'. Uitvoerig wordt beschreven hoe Marianne en haar drie kinderen eind mei en begin juni 1849 diverse keren Den Haag en Scheveningen bezoeken. Het Binnenhof wordt uitvoerig bekeken, evenals de Grote Kerk met het klokkenspel in de grote toren. Ook de Koninklijke Bibliotheek en het Penningenkabinet worden met een bezoek vereerd. Uiteindelijk moeten de kranten dan toch berichten over het vertrek van de kinderen naar Berlijn, terug naar hun vader. Hieronder volgt een selectie uit de berichtgeving door de 's-Gravenhaagsche Nieuwsbode.

• Editie woensdag 9 mei 1849:
" 's-Gravenhage, Dingsdag den 8 Mei. Jl. Zondag avond zijn met

den spoortrein van Amsterdam aan de Laan van Nieuw-Oostende afgestapt H.K.H. Mevrouw de Prinses Marianne der Nederlanden, vergezeld van H.Dr. kinderen, de Prins Albert van Pruisen en de Prinsessen Charlotte en Alexandrina. HH. KK. HH. hebben zich dadelijk naar het buitenverblijf Rusthof, onder Voorburg, begeven, van welk dorp de huizen der ingezetenen met vlaggen waren versierd. Heden wordt op genoemd buitenverblijf met veel plegtigheid gevierd de verjaardag van den jeugdigen Prins Albert. Reeds vroeg in den ochtend heeft het muzikkorps van het regiment grenadiers en jagers aldaar bij deze gelegenheid eene serenade gebragt, en zijn door hetzelfde de Nederlandsche en Pruisische volksliederen uitgevoerd. Ook zijn ter eere van den Prins saluutschoten gelost en zal heden avond een vuurwerk worden afgestoken. De omstandigheid, dat H.K.H. Mevrouw de Prinses Marianne thans omringd is van hare drie kinderen, wederspreekt alzoo het berigt, door de dagbladen medegedeeld, alsof bij de dezer dagen uitgesproken echtscheiding, de kinderen aan de vader zijn toegevoegd. Zoo ook blijkt in het algemeen, volgens latere en nauwkeurige berigten, dat de uitwijzing der echtscheiding niet alleen minder nadeelig voor H.K.H. Mevrouw de Prinses Marianne der Nederlanden is uitgevallen dan gemeld was, maar dat die zelfs in het voordeel van H.K.H. is geweest. De dagbladen dienen in punten van dergelijk teederen

aard, met meerdere omzigtigheid te werk te gaan, vooral waar dit de leden van het Doorluchtige Huis van Oranje betreft, en zich niet door allerlei vreemdsoortige buitenlandsche correspondentien te laten om den tuin leiden".

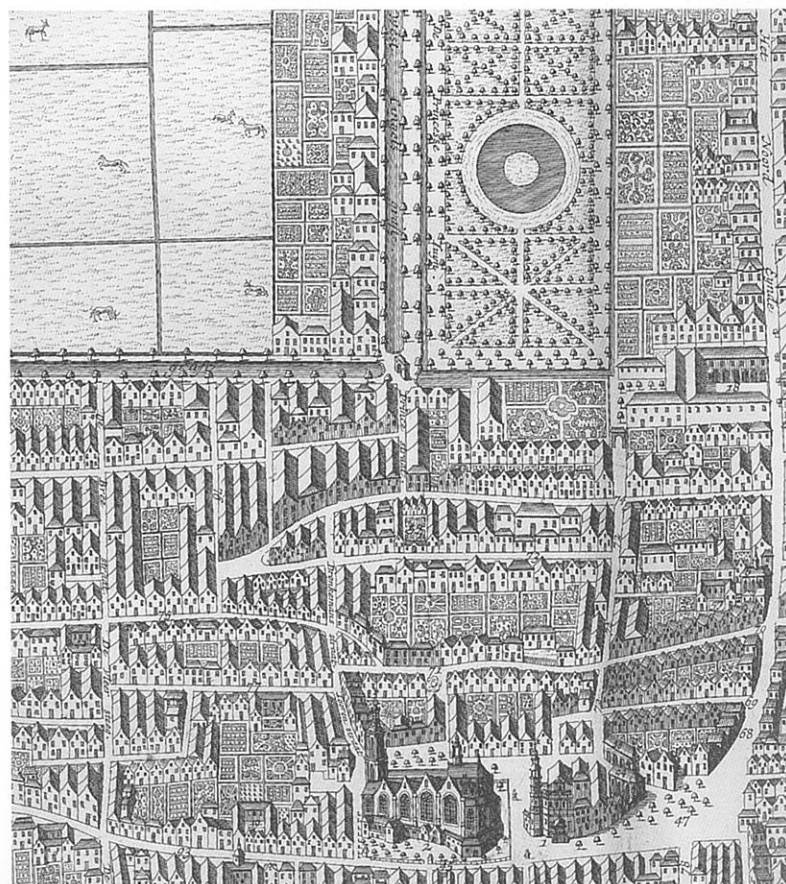
• Editie zaterdag 2 juni 1849:
"Men schrijft uit Zwolle, van den 28n Mei: Men verneemt dat aan onzen stadgenoot, den Wel Eerw. Zeer Gel. heer G. H. van Senden, door H.K.H. de Prinses Albert van Pruisen, het vereerende voorstel is gedaan, om H.D. en Haar gevolg als predikant en geleerde op eene reis naar het Heilige Land te vergezellen en dat de heer van Senden, na rijp beraad, heeft besloten, den wensch der Vorstin te vervullen. Zeer zal men de keus der Prinses toejuichen, wanneer men in het oog houdt,

Prinses Marianne omstreeks 1849.

Schilderij anoniem
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag

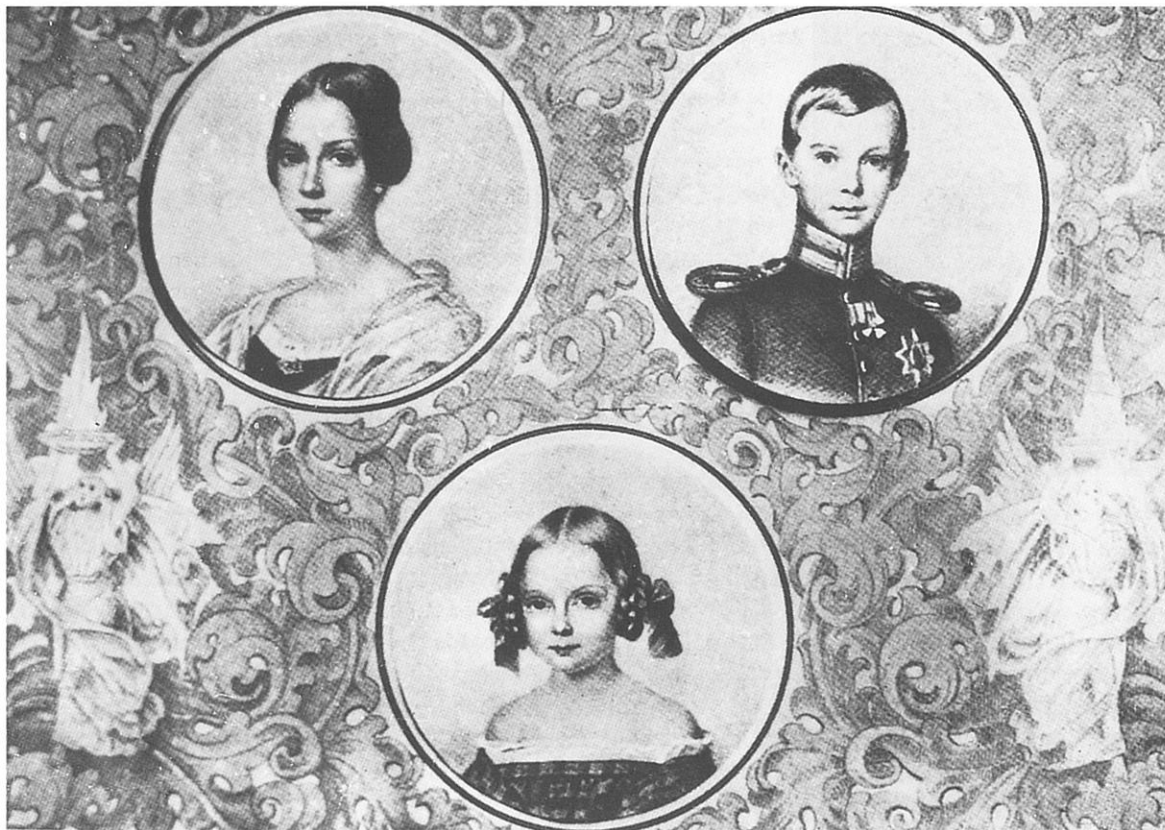
Den Haag in de 18e eeuw. Vanaf de Jacobskerk (midden-onder) loopt de Torenstraat noordwaarts omhoog, overgaand in de Dronkemansstraat. Links parallel aan de Dronkemansstraat loopt de Bree(d)straat. Rechtsboven is het Paleis Noord-einde zichtbaar, met de tuin en de grote ronde vijver.

Fragment plattegrond
R. Boitet, 1729
Collectie auteur

De drie kinderen van Albert en Marianne. Charlotte, Albert en Alexandrine.

Tekening Hopfgarten, Hohenzollern Jahrbuch 1902

dat onder de Godgeleerden van ons Vaderland de heer van Senden vooral met een hoogst gelukkig gevolg de Bijbelsche aardrijkskunde beoefent. Zijn bijbelatlassen en vooral zijn uitgebreid woordenboek over de gewijde aardrijkskunde getuigen van zijne wetenschap in dezen. Men mag van die reis dan ook voor de wetenschap resultaten verwachten, terwijl een lang gekoesterd verlangen van den heer van Senden, aldus onverwacht vervuld wordt. Daarom berust men hier ter stede in deze beschikking der Vorstin, hoe ongaarne men ook een tijd lang den geliefden prediker mist; men doet het temeer,

daar men mag verwachten, dat de reis ook voor de in vele opzigten ongelukkige Prinses van de weldadigste gevolgen zal zijn, te meer daar die reis zeer kort zal plaats hebben na het vertrek van H.Dr. kinderen, van welke de Prinses thans omringd is, doch die eerlang weder naar Berlijn zullen terug keeren. Men zegt dat de reis in het begin der maand Julij aanstaande wordt ondernomen en eenige maanden duren zal".

•Editie woensdag 27 juni 1849:
" 's-Gravenhage, Dingsdag den 26 Junij. Eergisterenmiddag is H.K.H. Mevrouw de Prinses Marianne, met den gewonen spoortrein van hier vertrokken

naar Arnhem, met H.D. kinderen en gevolg, die van daar de reis zullen voortzetten naar Berlijn; H.K.H. zal van Arnhem terugkeren naar H.D. buitengoed onder Voorburg. Naar men verneemt, zal H.K.H., met de stoomboot Willem I, kapitein Stavert, die daartoe door de Prinses is afgehuurd, in het begin der volgende maand, de voorgenomene reis naar het Heilige Land aanvaarden. De reis zal vijf maanden duren".

•Editie zaterdag 30 juni 1849:
" 's-Gravenhage, vrijdag den 29 Junij. H.K.H. Mevrouw de Prinses Marianne, met H.Dr. kinderen heeft den 25n een afscheidsbezoek afgelegd bij HH.

MM.[...] Jl. Dingsdag avond zijn te Antwerpen, met een talrijk gevolg, aangekomen de kinderen van H.K.H. de Prinses Albert van Pruisen. Zij zijn afgestapt in het hotel du Grand Laboureur, van waar zij de volgende ochtend zijn vertrokken, en Woensdag middag te Brussel zijn aangekomen. Zij begeven zich naar Berlijn; de Vorstelijke kinderen waren van onderscheidene aanzienlijke personen vergezeld, wier namen niet bekend zijn geworden. Dit is de eerste maal, sedert 1830, dat afstammelingen van het Huis Oranje-Nassau door België reizen”.

•Editie woensdag 4 juli 1849: “ 's-Gravenhage, Dingsdag den 3 Julij. Gisteren namiddag ten 2^{1/2} ure zijn te Amsterdam per gewonen spoortrein, van hier aangekomen H.K.H. Prinses Marianne der Nederlanden en Hoogstderzelver

gevolg, bestaande uit 12 personen, waaronder de predikant J.H. van Senden, uit Zwolle. Zij hebben zich onmiddellijk aan boord van het stoomschip Willem I, kapitein J.H. Stavert, begeven, ten einde de reis naar Syrië te aanvaarden. Na het lossen der gewone saluutschoten heeft het stoomschip omstreeks ten 4 ure de reede der stad verlaten. Naar men verneemt bestaat het plan,

om Bordeaux, Lissabon en eenige der voornaamste havens in de Middellandsche Zee aan te doen, alvorens Jaffa, het doel der reize, te bereiken”.

•Editie van woensdag 11 juli 1849: “De drie kinderen van Prins Albert van Pruisen zijn den 5n dezer te Berlijn aangekomen”.

Dominee G.H. van Senden (1793-1851).

Schilderij A.R.Ph.V. de Girard de Miele van Coehoorn

Foto Iconografisch Bureau Den Haag

Het raderstoomschip 'Willem de Eerste'

*Schilderij H. Vettewinkel, 1836
Collectie Nederlands Scheepvaartmuseum Amsterdam*

De reis van Marianne krijgt veel publiciteit. Het Dagblad van 's-Gravenhage had op het tijdstip van vertrek al een uitvoerige opsomming gegeven van alle steden die zouden worden bezocht: "Men verzekert, dat H.K.H. op Hare reis naar Syrie, onder anderen, zal bezoeken Marseille, en het vroegere Prinsdom Oranje, dat behalve om zijne schoone Romeinsche gedenkstukken, ook wegens de daaraan verbonden geschiedkundige en familie-herinneringen voor Hoogstdezelve merkwaardig is; voorts Lissabon, Gibraltar, het Zuiden van Spanje, Sicilie, Malta, Creta, Cyprus, St. Jean d'Acre, Jaffa, Jeruzalem en omstreken, den Libanon, Balbeck en Beyruth, eindelijk terug over Smyrna, Constantinopel, Athene [...]". Tijdens de vele maanden die de reis in beslag neemt, verschijnen regelmatig berichten over het verloop van de reis. In Lissabon wordt de prinses vorstelijk ontvangen door de koningin van Portugal. Sevilla wordt aangedaan, Cadiz bezichtigd en verder gaat het richting Palermo. Met een klein gezelschap gaat Marianne vervolgens aan land om enige tijd in het cultureel interessante Cefalu op Sicilië te verblijven. Hier wordt op 30 oktober 1849, ver weg van Voorburg en Den Haag, een zoon geboren, het kind van Marianne en Johannes van

Rossum. Hij wordt Johannes Willem genoemd, naar zijn vader, de stalmeester-secretaris en naar zijn grootvader, de Oranjekoning. Van dit belangrijkste nieuwtje blijven de lezers echter totaal verstoken. Geen van de Haagse kranten meldt deze gebeurtenis. Na de bevalling zetten Marianne en haar gezelschap de reis voort. In het reisgezelschap bevindt zich uiteraard ook de vader. De kleine Johannes Willem blijft voorlopig achter op Sicilië. De 'Willem I' vaart verder richting Malta. Daar stapt het gezelschap over op een andere boot. De 'Willem I' moet terug naar Nederland. Met een Engelse boot vaart de prinses en haar gevolg verder naar Alexandrië. De reis gaat duidelijk veel langer duren dan de vijf maanden waarover de kranten eerst spraken. Deze maandenlange afwezigheid van Marianne uit Voorburg biedt een goede gelegenheid om nu eerst te bezien hoe de buitenplaats Rusthof er uit zag toen Marianne het aankocht. Het is tegelijk een geschikt moment om daarbij iets te vertellen over de geschiedenis van de buitenplaats zelf.

Rusthof in 1848

Verrassend genoeg kunnen wij ons nu nog een goed beeld vormen van de buitenplaats Rusthof bij de aankoop door Marianne. Dat komt niet alleen door de fraaie beschrijving die de verkoop-advertentie uit 1848 geeft, ook de notariële akte uit datzelfde jaar, waar de overdracht werd geregeld, is een belangrijke informatiebron. Die akte geeft allereerst een algemene beschrijving van wat er allemaal behoorde tot de aangekochte buitenplaats, en hoe die onderdelen precies waren gesitueerd. Daarna volgt nog een uitvoerige opsomming met vele interessante details over het gebruik van die verschillende onderdelen. Daarbij wordt verwezen naar een kadastrale kaart die omstreeks 1819 werd voltooid. Die kaart is bewaard gebleven en toont, samen met de beschrijving in de akte, een mooi overzicht van hoe Rusthof er uitzag toen Marianne het ging bewonen. Bedoelde kaart is overigens de eerste kadastrale kaart van Voorburg. Met het vervaardigen van die kaart werd reeds in 1812 begonnen, dus nog net in de 'Franse tijd'. Vandaar dat vele namen in het Frans staan aangegeven. De kaart toont overigens niet alleen Rusthof, maar ook alle andere Voorburgse buitenplaatsen omstreeks 1819. De kaart heeft vanaf 1819 nog tientallen jaren

dienst gedaan en werd ook in 1848 nog gebruikt. Hieronder volgen de belangrijkste passages uit de notariële overdrachtsakte van 1848 waarin bedoelde beschrijvingen van Rusthof voorkomen. Aan prinses Marianne werd overgedragen voor de prijs van vijftig duizend gulden: "A. De buitenplaats Rusthof met derzelver kapitale Heerenhuizing, stal en koetshuizen, menagerie, bepooting en beplanting, staande en gelegen aan den Straatweg [= het huidige Oosteinde] en

Trekvaart [= de Vliet] in het Oosteinde der gemeente Voorburg, belend ten Zuidwesten Mevrouw Hoffman [= de eigenaresse van Vreugd en Rust] en ten Noordoosten Mejufvrouw van der Hoop [= de eigenaresse van Noordervliet], groot een bunder twee en zestig roeden vijftig ellen. B. De overplaats van voorschrevene buitenplaats met de daarop staande oranjerie, tuinmanswoning, schuur, bloemenkast, perzikkenkast, druivenlessenaar, muren en schuttingen, boomgaard, bepooting en beplanting, gelegen over

Fragment kadastrale kaart Voorburg 1819.

De in de kaart toegevoegde letters A, B, C en D corresponderen met de tekst.

Collectie Algemeen Rijksarchief Den Haag

voorschrevene buitenplaats onder de gemeente Voorburg, strekken de voor van den Straatweg tot aan den Achterweg [= de huidige Parkweg], mitsgaders de gemelde Achterweg voor zoverre dezelve tot dit perceel is behorende, belend als voren, groot drie bunders negentien roeden twee en dertig ellen.

C. Een perceel weiland zijnde krotland [= zandgrond], met een houtboschje daarop, gelegen in twee stukken in den boezem, strekkende van den Achterweg tot aan de Broeksloot, belend ten Zuidwesten Mevrouw Hoffman en ten Noordoosten Adrianus Kester, groot twee bunders drie en dertig roeden tachtig ellen.

D. Diverse partijen wei en hooiland te zamen groot dertien bunders vier en negentig roeden zestien ellen, gelegen zoo in den Binnen als Boven of Veenpolder onder de gemeente Voorburg regtachter de voorschrevene perceelen strekkende uit de Broeksloot Noordwestwaards op tot aan de Barmslot van den Spoorweg, belend ten Zuidwesten Mevrouw Hoffman en ten Noordoosten Mevrouw Jochems.

Welke voorschrevene perceelen Sub letter A tot en met D omschreven tezamen bevatten eene inhoudsgrootte van een en twintig bunders negen roeden acht en zeventig ellen, en op het kadastrale plan en legger der gemeente Voorburg onder Sectie B voorkomende als volgt [...]. Hierna volgt de opsomming met de functies van de verschillende onder-

delen van Rusthof. De nummers die daarbij staan, verwijzen naar de kaart uit 1819 op pagina 23.

Onderdeel A, de eigenlijke buitenplaats, is als volgt samengesteld:

774 Bosch als lustplaats groot zes en twintig roeden twintig ellen

774 bis Koepel groot vijf en twintig ellen (thans afgebroken)

775 Vijver groot negen roeden

776 Huis en erf groot zeven en twintig roeden tien ellen

777 Bosch als lustplaats groot drie en tachtig roeden vijf en zeventig ellen

778 Weg als boschhakhout groot zestien roeden twintig ellen

Onderdeel B, de overplaats ziet er als volgt uit:

312 Weg groot negen roeden tien ellen

313 Bosch als lustplaats groot twee bunders zeven roeden negentig ellen

314 Vijver groot vier roeden zeventig ellen

315 Huis en Erf groot zeven roeden

316 Schuur groot eene roede zes en twintig ellen

317 Tuin groot acht en vijftig roeden tachtig ellen

318 Boomgaard groot zes en twintig roeden

319 Boschhakhout groot vier roeden zes en vijftig ellen

Het gebied C, tussen de Achterweg en de Broeksloot heeft de volgende samenstelling:

309 Weiland groot een bunders zeven en twintig roeden tachtig ellen

310 Watering groot vijf roeden vijftig ellen

311 Weiland groot zes en zestig roeden vijftig ellen

311 bis Tuin groot vier en dertig roeden

Tenslotte blijkt dat de vele nummers in het gebied D, strekkende van de Broeksloot tot aan de Spoorlijn, volledig bestaan uit percelen Weiland en Wateringen.

Uit het geheel blijkt dat de advertentie uit februari 1848, beslist niet te veel heeft gezegd: de buitenplaats strekte zich uit vanaf de Vliet in een vrijwel rechte lijn tot aan de spoorlijn Den Haag-Amsterdam. Vanuit Huize Rusthof moet dat inderdaad een zeer aangenaam uitzicht over landelijk Voorburg hebben opgeleverd. Dat gold trouwens ook voor de ernaast gelegen buitenplaats Vreugd en Rust, die eenzelfde uitgestrektheid richting Den Haag kende.

Omstreeks 1870 zou er weer een soortgelijke kaart worden getekend als die uit 1819, met Rusthof en andere buitenplaatsen. Uiteraard werden daarin de wijzigingen van de afgelopen jaren verwerkt. Het aardige daarvan is dat vergelijking van beide kaarten laat zien, welke veranderingen Marianne zou aanbrengen op haar buitenplaats, nadat ze uit het Heilige Land was teruggekeerd.

Nieuwe Berichton van een verre reis

Na de in de pers aangekondigde vijf maanden reizen is prinses Marianne nog niet terug in Voorburg. In december 1849 verblijft het gezelschap in Egypte waar onder andere Caïro en de pyramides worden bezocht. De pyramides worden beklommen en ook binnenin bezichtigd. Via Alexandrië gaat de reis verder richting Jeruzalem. In Alexandrië koopt Marianne een slaafje, dat later in Voorburg een bezienswaardigheid zal worden. Veel bijzonderheden over de reis werden vastgelegd in een dagboek dat Mariannes hofmeester, Jacobus Hartman, bijhield. Jacobus Hartman was zeer bedreven in de vechtkunst, zodat hij mede als bewaker van Marianne aan het reisgezelschap was toegevoegd. Ook de brieven die dominee Van Senden aan zijn kinderen zond, staan vol wetenswaardigheden over de reis. Overigens zou die reis nog bijna acht maanden duren voordat het gezelschap weer voet aan Nederlandse wal zou zetten. Daarom volgt nu eerst een kleine kroniek van Rusthof met de opeenvolgende eigenaren en enkele wetenswaardigheden.

25

**Jacobus Hartman
(1812-1877).**

*Foto collectie Voorhoeve
Gemeentearchief Voorburg*

Prinses Marianne in rijkostuum.

*Pastel F. Krüger
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag*

KLEINE

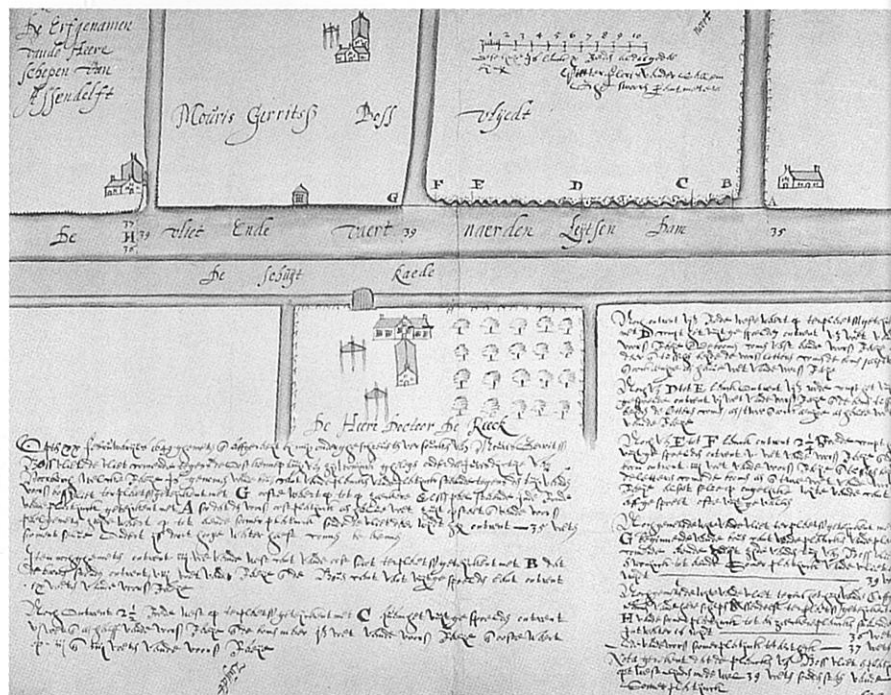

kroniek

van RUSTHOF

Het prille begin

De geschiedenis van Rusthof begint met een 'bouwhuis'. Bouwhuis is een oude benaming voor boerderij. Het woord 'bouwen' betekende toen vooral 'de grond bewerken'. Die betekenis is tegenwoordig nog steeds te vinden in het woord 'landbouw'. Veel buitenplaatsen in Voorburg kennen een zelfde begin. Vooral in de 17e en 18e eeuw werden boerderijen opgekocht door rijke kooplieden of ambtenaren die in de landelijke rust de drukke stad wilden ontvluchten. Soms werd het bouwhuis zelf als buitenhuis gebruikt. De bouw van een koepeltje of enkele prieeltjes bij het oude bouwhuis waren dan al voldoende om er het gewenste buiten van te maken. Meestal werd de oude boerderij echter afgebroken en vervangen door een imponerend huis dat de rijke en deftige status van de eigenaar moest uitstralen. Bij die allure van het huis hoorde ook een fraaie naam die bijvoorbeeld iets vertelde over de rust op zo'n landelijk gelegen hofstede. Zo ontstond de naam Rusthof. Ook de situering aan het water gaf bijzondere genoegens die in de naam kon worden vastgelegd, zoals bij Noordervliet: een plek ten noorden van de Vliet. Nog mooier was het als de naam een dubbele betekenis had. Wellicht woonde de eigenaar van

Noordervliet in Delft of Rotterdam, waardoor de naam ook kon worden uitgelegd als 'vlieden [= uitwijken] naar het noorden'. Het mooiste was het natuurlijk als in de naam een verwijzing naar de familienaam van de eigenaar kon worden opgenomen. Dat dit bij Noordervliet misschien zo was, zal verderop blijken. Uiteraard werden die mooie huizen vaak 'vereeuwigd' op tekeningen, prenten en schilderijen. Door dit alles leven die oude buitenplaatsen, ook al zijn ze allang gesloopt en verdwenen, nog steeds voort in de naam of de afbeelding. Dat

laatste geldt meestal niet voor de oorspronkelijke boerderijen die voor die buitenhuizen moesten wijken. Zij verdwenen met hun afbraak voorgoed in de vergetelheid. Door een gelukkig toeval is dat echter bij Rusthof niet het geval. Er is halverwege de 17e eeuw een mooie afbeelding gemaakt met de oude boerderij op de plek waar later de buitenplaats Rusthof werd gebouwd. Die afbeelding is te danken aan een buurman, die een 'huiske' bezat ten oosten van het perceel waar later Rusthof verrees. Die buurman heette Mouri(t)s Gerrits

Kaart van de Vliet door Pieter Floris van der Sallen, gemaakt op 20 februari 1649 'ten versoucken van Mouris Gerrits Bossvliet'.

De twee middenpercelen aan de noordkant van de Vliet vormen Noordervliet. Geheel links ligt het latere Rusthof, geheel rechts Welgelegen. Ten zuiden van de

26 Vliet is Nabij afgebeeld. Collectie Hoogheemraadschap van Delfland Delft Foto Roël Karamat-Ali

Bosvliet. Bosvliet merkte dat zijn bezit aan de Vlietkant "door het gestadich afspoelen seer beschadicht wierde". Zelfs de bomen liepen gevaar "door de gestadige vaert die meest alle de wortels van aerde ontbloote, ende alree de eenige wech genomen hadde". Om verdere schade te voorkomen schrijft Bosvliet in februari 1649 een brief aan de Hoogheemraden van Delfland. Daarin vraagt hij toestemming om aan de Vlietzijde een beschoeiing te mogen aanbrengen, "bequame platinge in de grondt ende d'selve voorts met groene sooden ophoogen ende met waterijs besteecken [...]". Om de situatie te verduidelijken en om nauwkeurig diverse afmetingen vast te stellen, werd door de gezworen

landmeter Pieter Floris van der Sallen in datzelfde jaar een fraaie situatieschets gemaakt. Dat leverde een mooie tekening op van precies dat stukje aan de Vliet waar uiteindelijk Rusthof en Noordervliet zouden staan. De Vliet is op de tekening van links naar rechts weergegeven. Daarboven, aan de noordzijde, zijn in het midden de bezittingen van Bosvliet getekend: twee percelen grond, gescheiden door een sloot met op het linker perceel enkele gebouwen, een hooiberg en een koepeltje. Overigens bleek later dat dezelfde Bosvliet aan deze bezittingen de naam Noordervliet heeft gegeven. Rechts van de percelen van Bosvliet ligt een perceel met een huis dat waarschijnlijk Welgelegen voorstelt.

Aan de zuidkant van de Vliet staat de imponerende buitenplaats van 'De Heere Doctoor De Reeck' afgebeeld. Die buitenplaats droeg de naam 'Nabij'. Links, aan de westzijde van de bezittingen van Bosvliet ligt het perceel met daarop een gedeelte van de oude situering van Rusthof. Het oude bouwhuis, de voorloper van Rusthof, staat in dit perceel getekend in de hoek van de Vliet en de scheidingssloot met Noordervliet. Die scheidingssloot is naast het bouwhuis duidelijk vernauwd door een stukje grond dat iets in de sloot doorloopt. Dat stukje grond zou later veel conflicten veroorzaken. Boven de huisjes staat de naam van de eigenaren van dit perceel met bouwhuis: "de erfgenamen van de Heere Schepen van Assendelft".

De 17e-eeuwse eigenaren

Jan Jacobsz van Assendelft is de oudst bekende eigenaar van de plek met bouwhuis waar Rusthof ontstond. Hij staat reeds vermeld in een akte van 3 maart 1612. In die akte wordt de verkoop geregeld van (het latere) Noordervliet, waarbij als belending van het verkochte wordt genoemd ten westen [= het latere Rusthof] Jan Jacobsz van Assendelft. Op soortgelijke wijze blijkt dat later 'den solliciteur Cornelis Schenk' het bezit heeft verworven. De weduwe en de erfgenamen van Cornelis Schenk komen als eigenaar voor in een akte gedateerd 12 juli 1664. Mr. Frederick Paauw de Bijde wordt als eigenaar genoemd in 1671. Er was onenigheid ontstaan

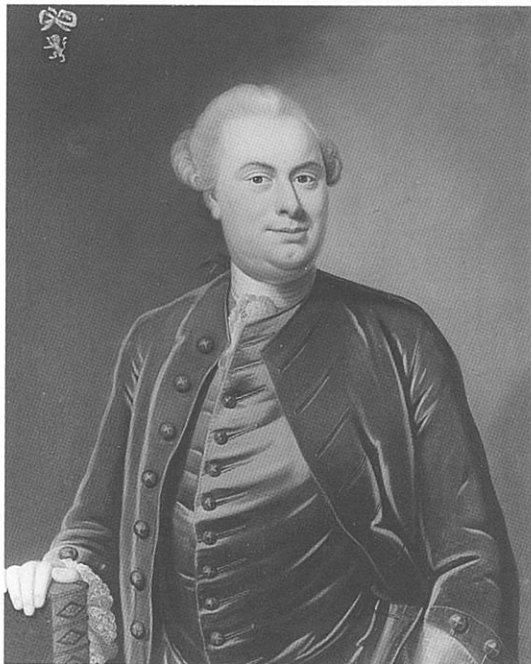
**Johan Rammelman (1641-1684),
de vader van Hendrik.**
*Schilderij C. Netscher,
omstreeks 1679*
*Foto Iconografisch Bureau
Den Haag*

Cornelia Elisabeth van der Dussen (1721-1776).
Zij huwt op 26 november 1749 met Jan Bouwens, nadat diens eerste echtgenote Cornelia Anna Wickenburg in 1748 in het kraambed was overleden.

28

Jan Bouwens (1725-1788).
*Schilderijen P.F. de la Croix
 Foto's Iconografisch Bureau
 Den Haag*

tussen de eigenaren van Noordervliet en Rusthof over een scheidingssloot. Op 2 maart 1671 wordt voor schout en schepenen van Voorburg deze ruzie bijgelegd door middel van een 'accord' waarbij bedoelde Frederick, als eigenaar van Rusthof, tekent. Een akte uit 1676 noemt *Andries de Visscher* de eigenaar. In 1686 is hij dat nog steeds, volgens een akte gedateerd 11 november. In die akte wordt een geschil geregeld tussen hem en de eigenaar van Noordervliet over een koepel op laatstgenoemde buitenplaats. Deze akte uit 1686 bevat een van de oudste vermeldingen van de naam Rusthof. Daarna volgt *Dirk Claasz Koster*. Op 23 december 1693 verkopen zijn erfgenamen aan *Adriaen Gijs* het oude bouw- huis met teelland. Adriaen overlijdt echter kort daarna. Zijn we-

duwe erft zijn bezittingen waar- onder Rusthof.

De 18e-eeuwse eigenaren

Direct aan het begin van de 18e eeuw verschijnt *Mr. Hendrik Rammelman* op het toneel van Rusthof. De bekende schrijvers over Voorburgse buitenplaatsen, A.W. de Vink en C.H. Voorhoeve, laten de geschiedenis van Rusthof voornamelijk bij deze Rammelman beginnen. Uit het vervolg zal blijken dat Hendrik Rammelman inderdaad kan worden be- schouwd als de grondlegger van de uiteindelijke buitenplaats Rusthof. In het voorgaande staat echter beschreven hoe de ge- schiedenis van Rusthof al eerdere gedenkwaardigheden kende en dat zelfs de naam Rusthof al eerder voorkwam. Hendrik wordt op 9 augustus 1676 gedoopt als telg van de bekende Rotterdamse koopmansfamilie Rammelman. Grootvader Hendrick is een be- langrijk wijnkoper met een imponerend huis aan het Rotterdamse Haringvliet. Vader Johan is duide- lijk niet de braafste van de familie. Tijdens zijn studie in Leiden wordt hij wegens baldadigheid voor vijf jaar van de academie verbannen. Johan maakt echter weer veel goed door zijn actieve deelname in de roemruchte tocht naar Chattam in 1667. Vijf jaar later trouwt Johan met Alida de Lange. En zo wordt Hendrik geboren, als tweede en voorlaatste kind. De Vink en Voorhoeve beschrijven hoe deze Hendrik in 1703 de grond met het inmiddels afgebroke bouw- huis koopt van de we-

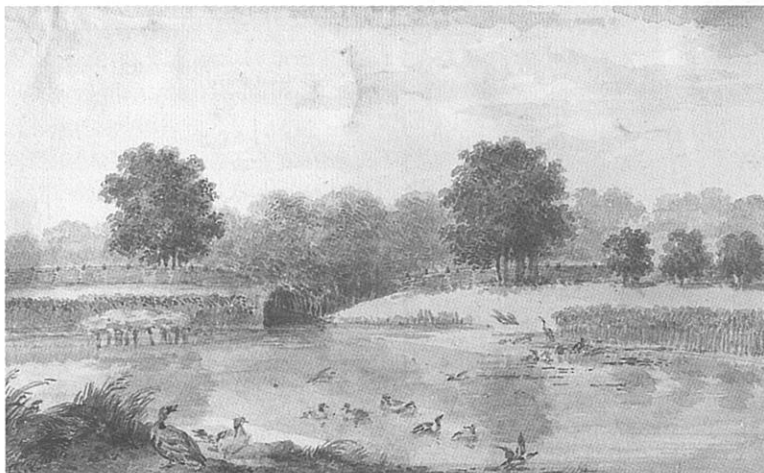

duwe van *Adriaen Gijs*. Een koopakte is echter niet te vinden. Die akte zal ook wel nooit gevon- den worden want de historische werkelijkheid is anders, eenvoudiger. Uit Rotterdamse archieven blijkt dat de 24-jarige Hendrik Rammelman, na op 9 januari 1701 in ondertrouw te zijn gegaan, huwt met *Eleonora van Royen*, de weduwe van *Adriaen Gijs*. Zo komt Rammelman in het bezit van de grond waarop de geschiedenis van Rusthof zich afspeelt. In 1704 staat dit bezit beschreven als 'teelland 1 morgen 2 hond' als- mede '1 afgebroke huijs' plus '2 afgebroke huise'. Deze omschrij- ving wijst erop dat er naast de gebouwen van het oude bouw- huis een tweede gebouw stond, dat waarschijnlijk speciaal als buitenverblijf was gebouwd. Hoe dan ook, in 1704 waren alle gebouwen afgebroken. Zo heeft

Rammelman alle ruimte om op de vrijgekomen grond een nieuwe buitenplaats Rusthof aan te leggen, vermoedelijk op de oude fundamenten. Het nieuwe Rusthof werd echter rianter dan het vorige. Het kreeg een "heerenhuijsinge, stallinge, koets- en thuijnmanshuijs, mitsgaders orangerie, twee speelhuijsen en thuijn". Maar Rammelman wilde nog meer. Dus breidt hij op 2 juni 1710 door aankoop zijn bezittingen uit met 'seker huijs ende erve, genaamt Onder de Linden' en daarbij gelegen grote stukken land, gelegen tegenover Rusthof aan de overzijde van de Heerweg [=huidige Oosteinde]. Omdat die laatstgenoemde percelen doorlopen tot aan de Broeksloot verkrijgt Rusthof een grote uitgestrektheid. Later breidt Rammelman zijn grondbezit nog verder uit richting Den Haag zodat zijn bezittingen uiteindelijk een aaneengesloten geheel vormen van de Vliet tot aan 'de Veenwatering'. Die Veenwatering liep evenwijdig aan de Broeksloot, halverwege de Broek-

sloot en de grens met Den Haag. Overigens was 'Onder de Linden' bij de aankoop door Rammelman al een oude boerderij met een eigen geschiedenis. Daarover zal verderop iets worden geschreven in een afzonderlijke 'kleine kroniek van Onder de Linden'. Vanaf de aankoop door Rammelman zal 'Onder de Linden' voorgoed deel gaan uitmaken van Rusthof. Ondertussen is Eleonora overleden. De 51 jaar oude weduwnaar Hendrik Rammelman hertrouwt op 6 juli 1728 met *Vrouwe Maria Emilius*. Begin november 1729 draagt hij zijn bezit over aan zijn nieuwe echtgenote. Op 20 maart 1735 sterft Rammelman. Zijn weduwe Maria Emilius overlijdt op 7 december 1759 zonder kinderen na te laten. Op 21 juni 1760 verkopen de executeurs van het testament van Maria Emilius het gehele bezit aan *Mr. Jan Bouwens*, baljuw van Delft. In de akte wordt het verkochte als volgt omschreven: "Een buitenplaats genaamd Rusthoff, bestaande in een heerenhuijsinge, stallinge,

koets- en thuijnmanshuijs, mitsgaders orangerie, twee speelhuijsen en thuijn [...], gelegen in 't Oost-eijnde [...] belend ten oosten over de sloot [= Noordervliet] de Erfgenamen van wijlen den heere raadsheer Fagel, ten zijden de Vliet, ten westen [= Zijdevliet] de heer Jan van Heezel cum suis, ende ten noorden de Heerewegh. Nogh een boerewooning genaamt Onder de Linden met drie crofften teelland [...] belend ten oosten de Erfgenaemen van Jan Gerritsz van Veen, ten zijden den Heereweg, ten westen Jan van der Cleij, ende ten noorden de Agterwegh. [...] Ende laatstelijk nog twee mergen weij of hooiland [...] belend [...] ten zijden den Broeksloot, ende ten noorden de Veenwatering". De eigenlijke buitenplaats is groot een morgen en twee hond, de boerenwoning met het teelland beslaat vier morgen en vijfhonderd vijftig roeden, en tenslotte komen daar dan nog de twee morgen wei en hooiland bij. Jan Bouwens, die inmiddels burgemeester van Delft is geworden, brengt enkele veranderingen aan in zijn Voorburgse bezit. Zo laat hij een boomgaard aanleggen en een menagerie. De grootste wijziging betreft echter de boerenwoning aan de overzijde. Bij zijn overlijden blijkt hij die boerenwoning te hebben uitgebreid met een orangerie. De boerenwoning zelf is tuinmanshuis geworden. Dit alles staat te lezen in de akte van 13 april 1791 waarbij *Willemina Aletta Kien*, douairière en erfgename van Jan Bouwens, het volgen-

De eendenkooi uit de bezittingen van Jan Bouwens.

Zeer waarschijnlijk is dit de eendenkooi op Rusthof. Uit een kadastrale kaart omstreeks 1870 blijkt dat de eendenkooi ook tijdens prinses Marianne nog aanwezig is.

*Tekening Aert Schouman, 1784
Gemeentelijke archiefdienst Delft*

Willemmina Aletta Kien 1738-1806. Zij huwde op 3 maart 1777 met Jan Bouwens, nadat in 1776 diens tweede echtgenote Cornelia Elisabeth van der Dussen ook was overleden.
*Geknipt Silhouet
 Foto Iconografisch Bureau
 Den Haag*

de verkoopt aan *Jacob Staets van Hoogstraten*, wonende binnen de stad Dordrecht: "Een Buitenplaats genaemt Rusthof bestaende in een Heerenhuising, Speelhuijs off Coepel, menagerije, Stallinge, Koetshuijs, Thuijn en Boomgaard [...] Voorts een Thuijnmans- en Orangehuijs, thuijn en Houtbosch tusschen de Heereweg en Agterweg [...], mitsgaders twee Crofften weijland [...] wijders nog twee mergen Weij- of Hooijland [...]. Omvang en uitgestrektheid van het geheel is ongewijzigd gebleven. Wat de burens betreft: aan de oostzijde wordt als eigenaar van Noordervliet genoemd baron van Aerssen van Sommelsdijk. De eigenaren van Zijdervliet, de buitenplaats aan de westkant van Rusthof, blijken te zijn Pieter Heijnsius en Isaac van Cleeff.

De 19e-eeuwse eigenaren

Op 21 april 1807 verkoopt Jacob Staets het door hem aangekochte in vrijwel ongewijzigde staat weer door aan *Baron Treveij de Charmail*, wonende te Rotterdam. De verkoopakte geeft dan ook dezelfde omschrijving als die van 1791. Bij de burens blijkt wel iets veranderd te zijn, met name aan de westkant van Rusthof. Zijdervliet is inmiddels afgebroken en de grond is gevoegd bij Vreugd en Rust. Vandaar dat in de hiervoor genoemde akte als belending ten westen wordt genoemd Petrus Jacobus Groen van Prinsterer, die op dat moment eigenaar van Vreugd en Rust is. In 1823 blijft Rusthof met alles wat erbij hoort in bezit van *jonkheer Mr. Gerardus Andreas Martinus van Bommel*, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal en wethouder te Leiden. Hij koopt het uitgestrekte Rusthof op 1 juli van genoemd

jaar. Op 1 maart 1824 breidt Van Bommel zijn bezit nog iets uit door de aankoop van "twee perceelen of kampen Hooiland, gelegen annex den anderen [percelen] in de Veenpolder onder Voorburg tezamen groot vier bunders acht en zestig roeden en zes en dertig ellen". Zo bereikt Rusthof zijn maximale uitgestrektheid tot aan de grens met Den Haag. Niet lang daarna, op 29 april 1826 verkoopt Van Bommel Rusthof en aanhorigheden weer aan *Henricus Gijbertus Anthonius de Vogel van Aalst*, grondeigenaar te Voorburg. De omschrijving van het gekochte bevat nog enkele aardige details: "Eerstelijk de Buitenplaats genaamd Rust-Hof, bestaande in een HeereHuizinge [...] Speelhuis of Koepel, Menagerie, Stallinge, Koetshuis, Tuin en Boomgaard, alsmede de Horren of Jalouziën voor de ramen mitsgaders tuinciradiën, tuinstoelen en banken, pontjes, Bruggen en alle de tuingereedschappen [...]. Ten Tweeden. Een Tuinmanshuis en Orangerie [...] tuin met deszelfs Broeierijen, bakkenkasten met hunne ramen en verder toebehooren, niets uitgezonderd mitsgaders alle daarbij zijnde gereedschappen, het houtbosch met deszelfs bepoelingen en beplantingen [...]". Daarna volgen de bekende wei-, hooi- en teellanden. Kort na de verkoop aan De Vogel van Aalst door Van Bommel dreigt er nog een kink in de kabel te komen. Er blijkt ook nog een mevrouw Van Bommel te zijn, en die voelde zich tekort gedaan. Dat staat in een

Baron Jean Treveij de Charmail (1757-1840). Afgebeeld is de overhandiging van de orde van Karel III aan Van Oosthuyze in de kapel van het hof van Spanje te Den Haag. Baron de Charmail zit uiterst rechts, in donker kostuum met epauletten.
*Schilderij J.J. de Loose, 1816
 Foto Iconografisch Bureau Den Haag*

notariële akte gedateerd 22 juni 1826. Daarin verklaart Cornelia Maria Petronella van der Kun, dat zij met Gerardus Andreas Martinus van Bommel op huwelijkse voorwaarden is gehuwd. Gelet op die huwelijkse voorwaarden meent zij bepaalde rechten te kunnen doen gelden op het door haar echtgenoot verkochte Rusthof. In dezelfde akte geeft zij echter aan dat zij de verkoop zelf niet aanvecht, maar wel al haar rechten op de koopprijs wenst voor te behouden. Kortom, de verkoop kan in ieder geval doorgaan. Hoewel de verkoopakte bepaalde dat Van Bommel het verkochte ultimo juni van dat jaar ontruimd moest hebben, is er blijkbaar toch enige vertraging opgetreden. Op 28 juli 1826 geeft hij Rusthof nog steeds als zijn woonadres op. Op die datum

verschijnt hij voor notaris Schiefbaan in Voorburg om het doorhalen van een hypothecaire inschrijving ten laste van Jacobus Schnellen te bekrachtigen. Daarbij geeft de akte achter zijn naam aan "wonende op de Buitenplaats Rusthof bij Voorburg". De nieuwe eigenaar, Anthonius de Vogel van Aalst, heeft krap elf jaar van zijn Voorburgse bezit kunnen genieten. Hij overlijdt op Rusthof op 6 maart 1837. Zijn testament bevat een onverwachte regeling. Rusthof gaat niet naar zijn nog in leven zijnde echtgenote Maria Theresia Anthonia Bax. Algehele erfgename blijkt te zijn Anthonius' zuster *Maria Theresia Catharina de Vogel van Aalst*, weduwe van Jean Emanuel Antonij van der Kun. Zij krijgt de eigendom van Rusthof. Zo'n bijzondere regeling kan overigens gemakkelijk tot verkeerde conclusies leiden. Zo meldt de bekende schrijver C.H. Voorhoeve in zijn publicaties dat Anthonius ongehuwd is geweest. Waarom zou anders de erfenis naar een zuster gaan en niet naar een echtgenote? De verklaring voor deze op het eerste gezicht weinig liefdevolle handelwijze van de overledene is, dat het huwelijk van Anthonius en Anthonia kinderloos was gebleven. Het gebeurde wel meer dat in zo'n situatie de juridische eigendom van de buitenplaats overging naar een familielid dat kapitaalcrachtiger was of dat wel kinderen had. Dat had voordelen, het gaf een grotere kans op goed onderhoud of het 'in de familie blijven' van zo'n buitenplaats. De achterblij-

vende echtgenote mocht dan veelal tot haar dood toe op de buitenplaats blijven wonen. Dat gold ook voor Maria Theresia Anthonia Bax. Zij overleefde haar echtgenoot nog bijna elf jaren. Dat zij tot aan haar overlijden inderdaad op Rusthof heeft vertoefd, blijkt uit de afwikkeling van haar nalatenschap, kort na haar overlijden. Op 3 januari 1848 sterft zij. Omdat de overledene geen kinderen heeft, vermaakte zij bij testament al haar meubelen en andere inventaris op Rusthof voor de helft aan haar zuster, Christina Gerarda Maria Bax. De andere helft moest in aangegeven porties worden verdeeld tussen diverse neven en nichten Bax en 'het Roomsche Catholijk Armen en Kerkbestuur' te Heusden. Dat vereiste uiteraard een boedelbeschrijving en boedeldeling. Dus begeeft op 14 januari 1848 een klein gezelschap zich naar Rusthof

Gerardus Andreas Martinus van Bommel (1770-1832) en Cornelia Maria Petronella van der Kun (1784-1832).
*Schilderijen C.H. Hodges
Collectie Stedelijk Museum
De Lakenhal Leiden*

onder aanvoering van notaris Hermanus van Zegwaard om de benodigde inventarisatie te regelen. Voor de juiste waardebepaling van de inboedel heeft hij meegebracht "meijufvrouw Petronella Korsten, weduwe Dirk Fol, schatster van roerende goederen, wonende te Rotterdam [...] als zoodanig behoorlijk gepatenteerd". Op aanwijzing van een van de daartoe aangestelde erfgenamen, Christianus Franciscus Bax, schrijft de notaris nauwgezet op "het meubilair en wat zich verder op de buitenplaats Rusthof bevindt [...] en door de vrouwe overledene is nagelaten". De rondgang begint op de zolder, waarbij steeds wordt beschreven welke ruimte het gezelschap binnengaat. Zo ontstaat een onverwacht mooi beeld van zowel de ruimten als de inrichting van Rusthof, kort voordat Marianne de buitenplaats kwam bewonen. We lezen over een houtzolder, een mattenkamer, trappen, gangen, vestibules, een kabinetje genaamd de groene kamer met daarnaast de slaapkamer. De witte kamer komt uit op de vestibule evenals de knechtskamer. Er is een meidenkamer, er zijn vier kamers boven de stal, er is een beneden voorkamer genaamd de huishoudingkamer, een salonnetje, een dessertkamer, een zaal, een beneden eetkamer, en een beneden voorkamer genaamd de poppetjeskamer. De mangelkamer, provisiekamer, poetskamer en een keuken met daarnaast een boenhok ontbreken ook niet. Het zou veel te ver voeren om alles

wat aangetroffen wordt op te sommen. Het staat op 22 volgeschreven foliovellen. Wat opvalt is dat de overledene een duidelijke voorkeur had voor 'mahonijhout'. Wijn werd op Rusthof ook gedronken. In de kelder vindt men "plusminus vierhonderd flesschen wijn" door Petronella Korsten geschat op f200,00. In de menagerie treft het gezelschap "een zilver lakensche faisante haan en twee dito hennen" aan. Die zouden kort daarna in de advertentie worden genoemd voor de openbare verkoping die zou volgen. Aan het einde van de rondgang steekt iedereen over naar de "orangerie op de overplaats". Daarin staat het volgende: "Negen orangeboomen in tobben (f171,00), Tien dito kleinen in potten (f10,00), Vijff Laurierboomen in potten (f50,00)". Verder "een geslagen kagchel met pijp" en "een ijzeren hek in twee stukken". Waarom de biljardkamer die zich boven de orangerie bevond, niet op de inventarislijst voorkomt, is onduidelijk. Misschien stond er niets of was de bovenverdieping van de orangerie bij een ander in gebruik. Wel wordt nog de "warme kast" geïnventariseerd, evenals "de koude kast daarnaast" en de "broeijerij". Op de plaats komt men tenslotte nog "vier kruiwagens en een rolwagen" tegen. De totale waarde van de inboedel wordt getaxeerd op f6.621,81. De tuininventaris wordt op 29 april 1848 openbaar geveild, zoals reeds eerder werd beschreven. De notariële lijst die daarvan werd opgesteld is voor

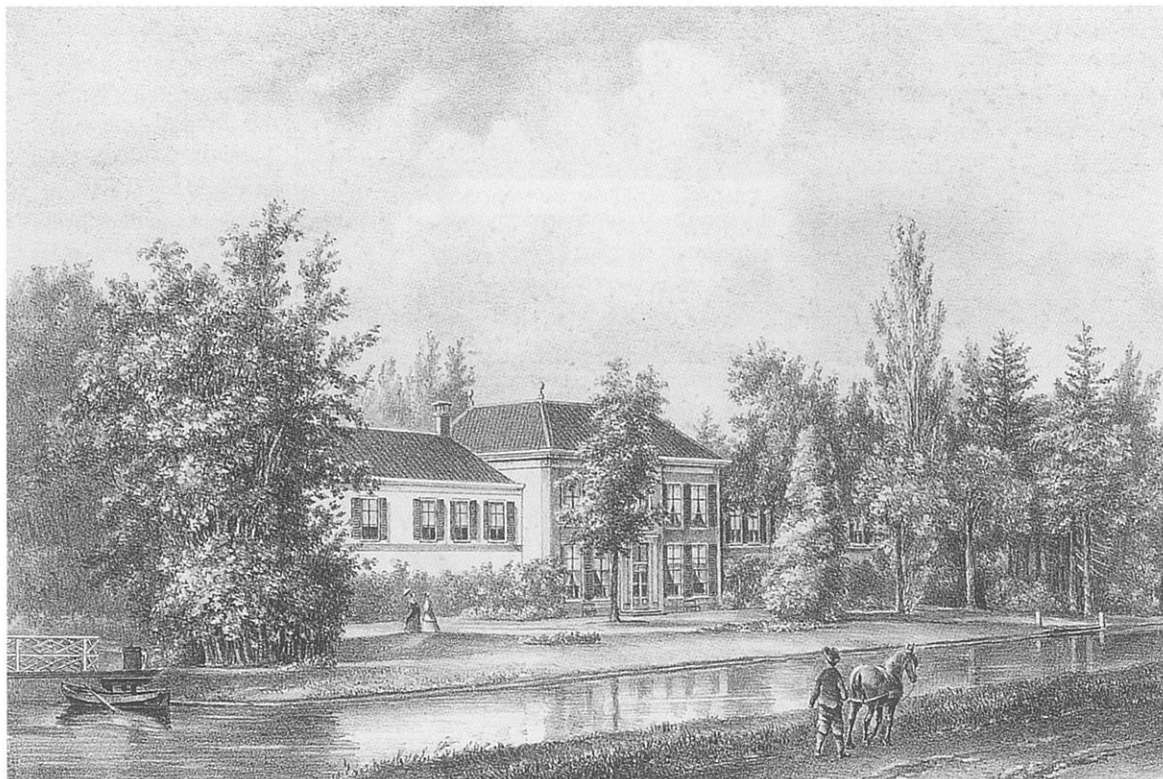
de liefhebbers van tuinhistorie een juweeltje. Alle bloemen, planten, heesters, en bomen die omstreeks 1848 op de buitenplaats werden gekweekt, worden met naam en toenaam genoemd, plus de prijs die ze opbrachten. Uiteraard komen we de bekende namen tegen als geraniums, camelias, azalea's, oleanders, rhododendrons, anjelieren, fuchsia's, oranjeboomen, laurierboomen, agaven, verbena's, passiflora's, gloxinia's, bamboesriet en cactusen. Ook minder bekende namen staan op de lijst: piramidalen, laurostinus, aucuba japonica, atragennen japonica, brugmansia bicolon, lophospermum, dracena terminalis en veel andere intrigerende namen. De veiling brengt in totaal f732,40 op.

Deze kroniek nadert haar einde wanneer Maria Theresia Catharina de Vogel van Aalst besluit, na het overlijden van haar schoonzus en het leegkomen van Rusthof, de gehele buitenplaats ten verkoop aan te bieden. Dat brengt dit verhaal weer terug bij *Hare koninklijke Hoogheid Mevrouw de prinses Wilhelmina Frederica Louisa Charlotta Marianne prinses der Nederlanden*. Zo werd prinses Marianne met haar officiële namen aangeduid toen zij op 7 maart 1848 Rusthof met orangerie-tuinmanswoning en bijbehorende grondpercelen aankocht.

Verdere Bericht van een verre reis

Eind januari 1850 komt het reisgezelschap met Marianne via Joppe eindelijk te paard in Jeruzalem aan. Voor Marianne wordt dat weer een grandioze intocht. Duizenden mensen verdringen zich in de nauwe straatjes en op de overvolle daken om maar niets te missen van het bijzondere schouwspel: een Hollandse prinses die de Heilige Stad met een bezoek vereert. Marianne neemt uitvoerig de tijd om met dominee Van Senden de heilige plaatsen te bezoeken. Zij gedraagt zich ook in het Heilige Land zoals van een prinses kan worden verwacht: zij ontvangt vooraanstaande personen en hoogwaardigheidsbekleders. Ondertussen wordt ook

Nazareth bezocht en worden enkele dagen doorgebracht aan de Dode Zee. Op 27 februari 1850 wordt een bezoek gebracht aan het Heilige Graf. Langzamerhand breekt het moment aan dat de terugreis wordt aanvaard. Toch zou de reis nog vijf maanden duren voordat Marianne weer op haar buitenplaats Rusthof terug zou zijn. Bij dat Rusthof hoorde, zoals hiervoor reeds werd aangegeven, een overplaats met oranjerie en tuinhanswoning. Die overplaats kent een eigen interessante geschiedenis die vele eeuwen teruggaat. Daarover gaat de nu volgende kleine kroniek.

Rusthof.

Litho P.J. Lutgers, 1855

Collectie Gemeentearchief Voorburg

De 17e-eeuwse eigenaren

Een van de eerste archiefsporen van 'Onder de Linden' is een akte van 6 september 1636. In deze akte koopt *Jacob van Adrichem* een boerenwoning bestaande uit een huis met erf en hooiberg van *Jacob Arents van Dijk* en diens echtgenote. "Wij Cornelisz van Vliet, schout, Cornelis Dircs Backer ende Joris van Santen, schepenen in den ambachten van Voorburg oirconden en kennen dat voor ons gecomen ende gecompareert zijn, Jacob Arents van Dijk ende Jannitgen Pieters echtenluijden. Ende bekenden zij comparanten te samen ende elck een van hen bijzonder voornoemt [...] bij desen wel ende wettelijk vercocht, opgedrachen ende getransporteert te hebben ten behoeven van de heer ende Mr. Jacob van Adrichem, woonende binnen de stadt Delfft [...] seeker

huijs ende erve met een barch [= hooiberg] ende een crofte teelant daer aen gelegen in dese ambachte, potinge en plantinge daer op staende groot omtrent een mergen lants, den hoop sonder maet, ende soo groot ende cleijn tselve tusschen de naervolgende belenden gelegen is. Belent zijnde ten oosten Ary Dircs Floris, ten zijden den Heerwech, ten westen de weduwe ende erfge-

[= huidige Prinses Mariannelaan]. Deze percelen grond verkoopt hij echter weer in december 1639 aan Constantijn Huygens. Op deze grond zou de bekende Oranjedienaar in de jaren daarna zijn beroemde Hofwijck met tuin en overtuin aanleggen. Toen Jacob op 21 december 1640 overleed, erfde zijn echtgenote *Sara van der Graef* de boerenwoning. Zij huwde kort daarna, op 3 september 1642, met *Mr. Adriaen van Vredenburg*, die huis en erf op 7 mei 1644 verkocht aan *jonkheer Dirck Uttenhage geseijt de Mijst*. Het verkochte wordt beschreven als "seecker huys met een croft lants daer aen gelegen in de voors. ambachte van Voorburg genaampt de Linde [...]". Uit deze akte blijkt dat *Dirck Uttenhage* de *Mijst* evenals zijn vader *Johan*, ook de eigenaar is van de grond ten

namen van wijlen den commissaris *Johan de Mijst* [= bouwheer en eigenaar van *Opmijst*] ende ten noorden de *Lijtwach* [= huidige *Parkweg*][...] ende dat mette somme van ses hondert gulden op huijden bij de opdracht gereet [= contant] ontfangen [...]". Genoemde *Jacob van Adrichem* koopt in 1637 nog meer grond in Voorburg, nu in het Westeinde tussen de *Vliet* en de *Lijtwach*

Sara van der Graef
(1613-1650).

Schilderij M. van Mierevelt, 1637
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag

34

Adriaen van Vredenburg
(1607-1652).

Schilderij M. van Mierevelt, 1637
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag

Jacob van Adrichem
(1613-1640).

Schilderij M. van Mierevelt, 1637
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag

westen van 'De Linde'. Die westelijke strook grond is een onderdeel van de hofstede Opmijst, die

in 1613 door zijn vader aan de Vlietkant was gebouwd, in het verlengde van die grond. De nieuwe eigenaar Dirck verhuurde 'De Linde' op 1 mei 1647 aan Joffr. Walburch van den Brouck voor f90 per jaar. Via vererving kwam 'De Linde' vervolgens in het bezit van advocaat Mr. Johan Utenhage van Mijst, een neef van Dirck. Mr. Johan erfde ook Opmijst. Overigens liep het met Opmijst niet goed af. Evenals het dichtbij gelegen Zijdevliet werd het in de 18e eeuw toegevoegd aan Vreugd en Rust. Dit samengaan bracht deze huizen geen geluk, integendeel. Ze werden eind 18e eeuw afgebroken ten behoeve van de herinrichting van Vreugd en Rust.

De 18e-eeuwse eigenaren

De Linde(n) ontsnapte aan dit noodlot, wellicht omdat de band

met Opmijst al weer snel werd losgekoppeld. Na het overlijden van Mr. Johan Utenhage van Mijst erfde zijn neef zowel Opmijst als De Linden. Die neef was Mr. Hendrik van der Does, burgemeester van Gorinchem. Kort nadat Hendrik van der Does in 1708 overleed, kwam de scheiding tot stand tussen Opmijst en De Linden. Opmijst werd door de erfgenamen verkocht aan Josina Kerbij en De Linden aan Hendrik Rammelman, de toenmalige eigenaar van Rusthof. In de verkoopakte van 2 juni 1710 blijkt trouwens een kleine naamswijziging. 'De Linden' wordt nu 'Onder de Linden' genoemd. Het door Rammelman gekochte wordt daarbij als volgt omschreven: "seker huijs ende erve, genaamt Onder de Linden, met een boomgaard en zijn moestuin, mitsgaders een crofte teelland daar agter aan, in tgeheel omtrent groot eene morge, gelegen op de oostzijde van desen dorpe, aan de noordsijde van den Heerweg, strekkende van den voors. Heerweg noordwaards op tot aan den Agterweg, belend aan de oostzijde den heer koper selff en aan de westzijde Bastiaan van Spek, nog een crofte weijland, groot omtrent eene morge, gelegen als voren [...], nog een croft lands, groot omtrent drie honderd roeden, genaamt het Vinkecroft, leggende agter de voors. crofte weijlands strekkende van de voors. Agterweg noordwaards op tot aan den Broeksloot [...]". Overigens blijkt uit diverse stukken dat 'Onder de Linden' aan anderen werd verhuurd. Na het

overlijden in 1759 van de weduwe van Rammelman is de "Boerewooning genaamt onder de

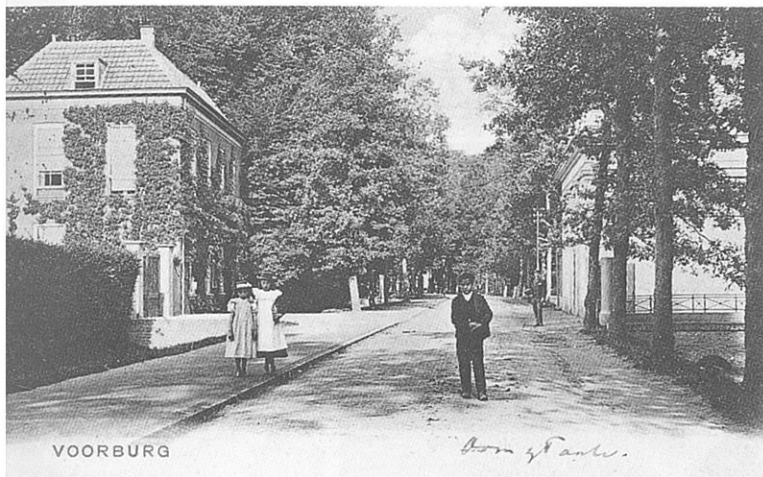

Linden [...] met twee van de drie crogten land [...] verhuurd aan Nicolaas van Schagen tot Kersmis 1762 en Meij 1763". In het afgesproken huurbedrag zit een curieuze bepaling: Het geheel werd verhuurd "om twee honderd gulden 's jaars eensgeld, of wel om een honderd vijff en seventig gulden 's jaars, indien den bruijker met de sterfte van rundvee mogte worden besogt [...]".

Samen met Rusthof

Vanaf de aankoop door Rammelman in 1710 zal de historie van 'Onder de Linden' onlosmakelijk verbonden blijven met Rusthof. Vanaf dit moment valt de kroniek van 'Onder de Linden' dan ook samen met de kroniek van Rusthof. Daar staat beschreven hoe de oorspronkelijke boerenwoning 'Onder de Linden' door Mr. Jan Bouwens werd veranderd in een

**Hendrik van der Does
(1615-1708) en Cornelia Reynst
(1615-1708), zijn echtgenote.**
*Schilderijen P. Nason, 1665
Foto's Iconografisch Bureau
Den Haag*

36

De Oranjerie.
Voor de Oranjerie is zichtbaar de toenmalige sloot met een stenen brug naar de Oranjerie. Daar tegenover ligt het toen nog aanwezige koetshuis van Vreugd en Rust met daarnaast eveneens een sloot en toegangsbrug. Ansichtkaart omstreeks 1900
Collectie auteur

"thuijnmans- en orangehuijs". En daar is eveneens te lezen hoe uiteindelijk in 1849 door de aankoop van Rusthof met oranjerie annex tuinmanswoning ook deze kroniek uitkomt bij *prinses Marianne*.

Maar voordat de geschiedenisdraad weer wordt opgenomen bij de terugkomst van Marianne uit het Heilige Land, is het goed om te vermelden dat de onlosmakelijke lotsverbondenheid tussen Rusthof en 'Onder de Linden' een gelukkige uitzondering kent. 'Onder de Linden' zou niet delen in het uiteindelijke droeve einde van Rusthof, de afbraak. Anno 1998 staat 'Onder de Linden' nog steeds in Voorburg aan het Oost-einde. Op de hoek met de Prins Albertlaan vormt het een van de weinige markante overblijfselen van wat eens Rusthof was. Wonderlijk genoeg is de naam 'Onder de Linden' volledig verdwenen in de vergetelheid der historie. Het huis met de voormalige boerderij-tuinmanswoning wordt tegenwoordig aangeduid

met de naam 'De Oranjerie'. Was het prinses Marianne zelf die zodanig slechte herinneringen had aan het Berlijnse 'Unter den Linden' dat zij die naam in Voorburg zeker niet wilde tegenkomen en dus heeft laten uitwissen? Ondanks deze mogelijkheid zou het toch wel aardig zijn als de oude naam weer zou terugkeren op dit historisch zo belangrijke monument.

De bouwheer

Aan het einde van deze kroniek dient ook aan een ander historisch gegeven recht gedaan te worden. Er bestaat veel misvatting over de vraag wie nu eigenlijk de Oranjerie bouwde bij de oude boerenwoning 'Onder de Linden'. De Voorburgse auteur C.H. Voorhoeve veronderstelt in enkele van zijn informatieve publicaties dat de heer Rammelman in 1734 het voorgedeelte van de boerderij heeft afgebroken en op de oude fundamenten de huidige 'Oranje-

rie' liet bouwen. Hij leidt dit af uit het verschil in twee direct op elkaar volgende omschrijvingen van het huis. Bedoelde twee omschrijvingen staan in Die Haghe van 1903, in het artikel van de heer A.W. de Vink over 'Voorburgsche Buitenplaatsen'. Op bladzijde 410 van dit artikel somt de heer De Vink op wat hij betreffende Rusthof in oude archiefstukken vond. Zo vond hij: "1731. Een huis en een woning genaamd de Linde, met 5m[orgen] teelland". Daarna: "1734. Een buitenplaats met oranjerhuis stalling en tuinmanshuis, een bouwhuis teelland 8m[orgen] 1h[ond] 50r[oeden]". De heer Voorhoeve concludeerde uit deze twee omschrijvingen het volgende: "Tussen 1731 en 1734 bouwde Rammelman de nog bestaande oranjerie voor het achterste oude huis, want in 1734 werd het bezit voor het eerst buitenplaats genoemd en werd er ook voor het eerst gesproken over oranjerie. [...]". Deze conclu-

'Onder de Linden' anno 1998.
Foto M.G. Trapman, 1998

sie is echter onjuist. Raadpleging van de originele archiefstukken laat zien dat het 'oranjehuis', waar in 1734 over wordt gesproken, een oranjerie is die bij het huis Rusthof zelf stond, tussen de Vliet en de Heerweg, het huidige Oosteinde. Het bouwhuis 'Onder de Linden', tussen die Heerweg en de Agterweg, de huidige Parkweg, is dan nog steeds een ongewijzigd bouwhuis, zonder oranjerie. Het beste bewijs dat het zeker niet Rammelman was die de oranjerie bouwde, wordt geleverd door de akte waarbij Rusthof en 'Onder de Linden' worden verkocht na het overlijden van Rammelman en zijn weduwe. Zoals in de kroniek van Rusthof staat beschreven wordt in die verkoopakte van 21 juni 1760 Rusthof omschreven als "een heerenhuisinge, stallinge, koets-

thuijnmanshuijs, mitsgaders oranjerie, twee speelhuijsen en thuijn [...], belend [...] ten zuiden de Vliet, [...] ende ten noorden de Heerewegh". Daarna wordt een beschrijving gegeven van het oude bouwhuis: "Nogh een boerewoonning genaamt Onder de Linden met drie crofften teelland [...] belend [...] ten zuiden den Heereweg, [...] ende ten noorden de Agterwegh". In deze toestand koopt Jan Bouwens Rusthof en de oude boerderij daar tegenover. Op 10 november 1788 overlijdt hij. Enkele jaren daarna, op 13 april 1791, verkoopt zijn weduwe genoemde bezittingen. Zoals in de kroniek van Rusthof reeds werd aangegeven blijkt uit de omschrijvingen in de verkoopakte dat er nu wel ingrijpende wijzigingen zijn aangebracht. Zo bestaat Rusthof uit "een Heerenhuising, Speelhuijs off Coepel, menagerije, Stallinge, Koetshuijs, Thuijn en Boomgaard [...]". De oranjerie is hier nu verdwenen. Die blijkt 'verhuisd' te zijn naar de overkant. De daar gelegen 'boerewoning' zoals die in 1760 nog werd genoemd, wordt nu omschreven als "een Thuijnman- en Orangehuijs, thuijn en Houtbosch tusschen de Heereweg en Agterweg [...]". Zo wordt duidelijk dat de nu nog bestaande Oranjerie door Jan Bouwens werd gebouwd tussen 1760 en 1788. Volledigheidshalve moet nog wel de mogelijkheid worden genoemd dat de weduwe Bouwens de Oranjerie liet bouwen tussen 1788 en 1791, maar erg waarschijnlijk is dat niet. De Oranjerie

werd geplaatst tegen de eveneens (gedeeltelijk) nog aanwezige oude boerderij 'Onder de Linden' aan, op de plek waar vermoedelijk de 'herenkamer' was.

Overigens dient hier nog gewezen te worden op een merkwaardig kenmerk van de Oranjerie. Het gebouw heeft naast de gebruikelijke ruimte op de begane grond, ook nog een bovenverdieping en een zolder. Voor een oranjerie is dat zeer uitzonderlijk. Het is niet onwaarschijnlijk dat de oorspronkelijke Oranjerie van Jan Bouwens lager was en uitsluitend uit de begane-grond-ruimte bestond. Wellicht dat later het gebouwtje ook voor andere doeleinden moest gaan dienen, waartoe een verdieping op de Oranjerie werd gezet waardoor het de huidige, imponerend hoge vorm heeft gekregen.

De oude boerderij achter de Oranjerie anno 1998

Foto M.G. Trapman, 1998

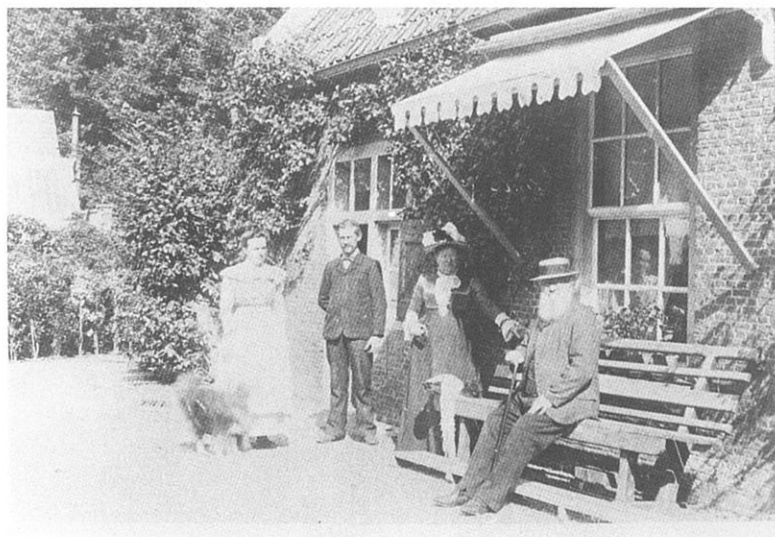
De oude boerderij 'Onder de Linden' achter de Oranjerie. Voor de boerderij-tuinmanswoning zit de toenmalige bewoner, prinses Mariannes tuinbaas Adrianus Grobben (1824-1911). Naast hem staat zijn ongehuwde dochter Geertruida, bekend om haar uitbundige kledij, daarnaast zijn zoon Jacobus, eveneens tuinbaas bij Marianne en diens echtgenote. Ook zij hebben enige tijd in de tuinmanswoning gewoond.

Adrianus won vele medailles zoals voor aardbei-planten in 1863, bloeiende camelia's in 1864 en stam-fuchsia's in 1866.

Foto eind 19e eeuw

Collectie Voorhoeve

Gemeentearchief Voorburg

Als eind februari 1850 een bezoek is gebracht aan het Heilige Graf worden langzamerhand voorbereidingen voor de terugreis getroffen. Inmiddels zijn acht maanden verstreken na het vertrek van Marianne en haar reisgezelschap uit Amsterdam. Vooral haar belangrijkste begeleider, dominee Van Senden, heeft nu toch wel enige haast om weer terug te keren naar zijn gemeente in Zwolle. Die zat immers nu al veel langer zonder haar geliefde herder en leidsman dan bij zijn vertrek op 4 juli 1849 de bedoeling was. Eenieder herinnerde zich dat vertrek nog zeer goed. Kort voor dat vertrek had dominee Van Senden een speciale afscheidsdienst gehouden met een toepasselijke bijbellezing en preek. Zelfs kranten hadden indertijd over deze kerkdienst gepubliceerd, zoals het Dagblad van 's-Gravenhage op woensdag 27 juni 1849: "Men schrijft uit Zwolle, van den 24n: Onze geachte leeraar G.H. van Senden, theol. doct., hield heden, voor eene buitengewoon talrijke schare, zijne afscheidsrede voor het vertrek naar het Heilige Land, hetwelk op den 2 Julij eerstkomende, bepaald is. De redenaar nam daartoe aanleiding in Jeremia XIII, vs 23 en 24, en had den toepasselijken Psalm CXXXIX, vs 1, 4 en 5, Tusschenzang LXXXVIII, vs 8 en

9, en Nagezang VII, vs 1 en 4 gekozen; welk godsdienstig afscheid werd verhoogd, toen de begaafde man de gemeente in het dankgebed verzocht, zich zelf en zijn hooge reisgezellin Gode eerbiedig aan te bevelen. De beste heilwensen van eene gemeente, die zich thans reeds 18 jaren in het bezit van den talentvollen werkzamen leeraar mag verheugen, volgen hem op zijne verre reis".

Toch neemt ook de terugreis naar Nederland vele maanden in beslag. In juni 1850 bevindt het gezelschap zich nog te Alexandrië. Kort daarna wordt de prinses te Napels gesignaleerd. Zo meldt de 's-Gravenhaagsche Nieuwsbode op 29 juni 1850: "te Zwolle berigt ontvangen dat H.K.H. de Prinses Marianne der Nederlanden met H.Dr. gevolg in goeden welstand te Napels van Malta is aangekomen en voornemens was spoedig de reis naar Rome te vervolgen". Dan eindelijk, eind juli 1850 kan dezelfde krant berichten dat Marianne weer terug is in Voorburg. "Dingsdag den 23 Julij 1850. Gisteren avond is H.K.H. Prinses Marianne van H.Dr. reis naar het Heilige Land in welstand op het buitenverblijf Rusthof, onder Voorburg, teruggekeerd". De reis heeft dus uiteindelijk bijna dertien maanden geduurd.

Dominee Van Senden is voor korte tijd ook meegekomen naar Voorburg. Hij logeert bij Bertus Adrianus Keijzer, hoffourier van prinses Marianne, die in het oude centrum van Voorburg woonruimte bezat. Het curieuze is dat deze hoffourier Keijzer een broer is van Catharina Wilhelmina Keijzer, de officiële echtgenote van Johannes van Rossum. Dat blijkt uit het Haagse bevolkingsregister. Daarin staat te lezen dat op 5 juni 1818 werd geboren Bertus Adrianus, een zoon van Adrianus Keijzer, bode van beroep en van Catharina van der Does. Dit zijn dezelfde ouders die worden genoemd in de geboorteakte van Catharina Wilhelmina die twee jaar eerder in het gezin Keijzer was geboren. Blijkbaar heeft Bertus Adrianus geen moeite met de verhouding Johannes-Marianne, een relatie die voor zijn zus toch niet zo prettig moet zijn geweest. Overigens was Bertus Adrianus niet de enige uit de familie van Johannes van Rossum, die in Voorburg kwam wonen. Ook Johannes' moeder, de weduwe Maria Tammerijn zou op 17 mei 1854 vanuit de Haagse Breestraat verhuizen naar Voorburg. Vier jaar later zou haar dochter Wilhelmina Hendrina haar voorbeeld volgen. Zij werd, ongetwijfeld dankzij haar broer Johannes, linnenjuffrouw op

Rusthof. Tenslotte had Johannes ook nog een jongere broer, Dirck van Rossum. Dirck huwde in 1840 Christina Adriana Keijzer, de jongere zus van Johannes' echtgenote Catharina Wilhelmina. Zij kregen een dochtertje, dat merkwaardig genoeg dezelfde vijf voornamen kreeg als prinses Marianne. Voor dit dochtertje 'Wilhelmina Frederika Louisa Charlotte Marianne van Rossum' wordt op 28 april 1853 toelating gevraagd tot de Voorburgse Openbare School voor het schooljaar lopend van 1 mei 1853 tot ultimo april 1854. Vermoedelijk is Dirck met zijn gezin omstreeks die periode dus ook naar Voorburg gekomen.

Opmerkelijk bij het vele rumoer dat in die jaren rondom Marianne en Johannes ontstond, is de grote stilte die Catharina Wilhelmina Keijzer lijkt te omgeven. Het is alsof zij zich zo maar, zonder enig protest, heeft neergelegd bij de voor haar zo pijnlijke situatie en de weinig solidaire houding van haar directe familieleden. Er zijn echter enkele geruchten die een opvallend andere verklaring kunnen geven voor die ongebruikelijke inschikkelijkheid. Zo schrijft in 1856 een zekere C.J. van Assen aan het Tweede-Kamerlid L.C. Luzac: "Gij vraagt naar den concubinas van Prinses Marianne; alsof gij er nooit van gehoord had! [...]" De brave Prins Frederik, die veel familieverdriet had, of heeft, moet aan de vrouw van dien van Rossum steeds geld hebben gegeven om haar te weerhouden van het eischen van echtscheiding, uit

vrees dat Marianne die letterlijk door dien man als door een duivel bezeten was, wellicht een morganistisch huwelijk met hem zou aangaan". Wat ook de reden geweest moge zijn, uit het vervolg zal blijken dat Catharina Wilhelmina tot haar dood toe inderdaad de wettige echtgenote van Johannes is gebleven.

Voor de volledigheid moet nog wel melding worden gemaakt van een kort bericht uit 1855 waarin sprake is van protest van de kant van "de wettige vrouw van den bijzondere secretaris der prinses". Eerlijkheidshalve moet daarbij direct worden aangetekend dat dit bericht verscheen in *Asmodée*, een in die tijd berucht roddelblad waarvan de berichtgeving even sensatiebelust als onbetrouwbaar was. Op 3 januari 1855 schrijft dit blad: "Men zegt dat prinses Marianne haar verblijf weder in ons waterig vaderland zal vestigen. [...]" Als de heer van Rossum mede komt, zal het diens vrouw zeker verblijden, zoo niet dan loopt de kuische prinses gevaar voor eene repetitie [=herhaling] van de kabbalen [=herrie] die de wettige vrouw van den bijzondere secretaris der prinses van tijd tot tijd te Voorburg maakte".

*Het verhaal gaat dat dit lanta-
rentje eens aan Marianne toe-
behoorde, een geliefd speelobject
uit haar kinderjaren.*

*Collectie Lintz Rotterdam
Foto M.G. Trapman, 1998*

Rusthof te huur

De boerderij Vreugd en Rust. Deze boerderij lag aan de Achterweg, direct naast de boerderij van Rusthof. Aan de rechterkant zijn het werkhuis en de wagenschuur zichtbaar.

*Aquarel J. Verheul Dzn., 1926
Collectie Gemeentearchief
Rotterdam*

40 ***De boerderij van prinses Marianne op het Loo. Op het bankje voor de boerderij zit de boerin, die door Marianne veelal het 'vrouwje van Loenen' werd genoemd.***

*Litho anoniem, midden 19e eeuw
Collectie Historisch Museum
Apeldoorn*

Door een langdurige reis als die naar het Heilige Land werden grote gedeelten van Mariannes buitenverblijf in Voorburg op dat moment niet benut. Uit het vervolg zal blijken dat Marianne ook daarna nog verschillende keren, lang achtereen, elders vertoefde. Nu stond Marianne erom bekend dat zij haar bezittingen zeer doelmatig beheerde. Zij gebruikte de opbrengsten van die bezittingen mede als financiële bron voor haar liefdadige gulheid. Zo'n langdurige afwezigheid gaf de mogelijkheid voor een extra bron van inkomsten: de verhuur van een gedeelte van het buitenverblijf dat op dat moment niet werd gebruikt. Met name de boerderij van Rusthof leende zich daar uitstekend voor. Marianne had die boerderij laten bouwen in 1849 aan de huidige Parkweg, ter hoog-

te van de tegenwoordige Schellinglaan. Vandaaruit strekten Mariannes langgerekte percelen wei- en hooiland zich noordwaarts uit richting Den Haag. Het 'algemeen verslag van de gemeente Voorburg' over 1849 maakt melding van deze gebeurtenis: "Als eene bijzonderheid is aan te merken, dat H.K.H. Prinsesse Marianne der Nederlanden, Eigenaresse van het Buitenverblijf Rusthof onder deze Gemeente, op een Haar toebehoorend stuk land gelegen ten noordwesten van dat Buitenverblijf langs de Achterweg onder deze Gemeente, heeft doen stichten een kapitaal bouwmanwoning en stalling voor 32 Runderen, en een daarnevenstaande afzonderlijk gebouw waarin men onder een dak vindt een zomerwoning, een werkhuis,

een kaarmolen, een varkenshok, een paardenstal en een wagenschuur, en eindelijk een op zichzelf staande vijf roeden hooiberg. De eerste steen van dat gebouw is gelegd op den 21 Junij 1849 door de oudste dochter van H.K.H. Met het opbouwen is voorts door den aannemer Scheer, Mr. Timmerman en molenmaker wonende te Bodegraven, een aanvang gemaakt, in geregelde orde voortgezet en ten einde gebracht, zoodat die gebouwen in de maand November l.l. zijn in gebruik gesteld". Als een persoonlijke noot voegt de schrijver op 29 januari 1850 aan het voorgaande nog toe: "H.K.H. zelve heeft de voltooiing van die gebouwen nog niet gezien, aanzien H.K.H. eenige dagen na het leggen van den eersten steen,

*De Boerderij op 't Rijnings-Loo toebehoorende aan
H. K. H. Mevrouw Prinsesse Marianne van Oranjen*

eene reize heeft ondernomen naar Palestina, van waar Hoogstdezelve nog niet is teruggekeerd". Na haar terugkomst in juli 1850 zal Marianne ongetwijfeld haar Voorburgse boerderij uitvoerig hebben bekeken en daarbij zeker hebben teruggedacht aan de fraaie boerderij op het Loo die zij als kind ooit van haar vader cadeau kreeg. Toen Marianne zich in 1856 weer eens voor langere tijd in het buitenland bevond, werd haar Voorburgse boerderij via haar administrateur, Johan Hendrik Lintz, te huur aangeboden. Dat gebeurde via een 'openbare verhuring' voor notaris Hermanus van Zegwaard op 21 juni 1856. De akte die daarvan werd opgesteld, geeft een uitvoerige omschrijving van de boerderij, die aardig overeenkomt met de beschrijving uit het gemeentejaarverslag. Ook de voorwaarden waaronder die verhuur plaatsvond worden opgesomd en blijken zeer lezenswaard. In de akte komt zelfs de afwezigheid van Marianne ter sprake. De verhuurder wordt namelijk omschreven als: "Hare Koninklijke Hoogheid Mevrouw Wilhelmina Frederica Louisa Charlotta Marianne Prinses der Nederlanden, vroeger gemalin van Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Albrecht van Pruisen [...] gedomicilieerd te Voorburg, thans zich op reis bevindende". De ten verhuur aangeboden 'bouwmanswoning Rusthof' bestaat uit: "a. Eene bouwmanswoning waarin stalling voor twee en dertig stuks koebeesten, ruime kelder enzo-

voorts - b. Een Zomerhuis waarin varkenshok, kaarmolens, paardenstalling en wagenschuur - c. Erf en tuin rondom bij de voorschreven huizing gelegen, alles staande en gelegen achter [= aan de noordkant van] de buitenplaats Rusthof onder Voorburg - d. Diverse perceelen Wei- en Hooiland gelegen zoo in den boezem als in den binnen- en boven- of Veenpolder onder de gemeente Voorburg, ter zijde en achter de voorschreven woning gelegen". De verhuurder behoudt zich enkele rechten voor onder andere betreffende wandelmogelijkheden, een 'herenkamer' en de jacht: "De verhuurder reserveert, behalve de vrije wandeling op het gehuurde, zoo voor Hare Koninklijke Hoogheid als Hoogstderzelver gevolg nog speciaal het gebruik voor Hare Koninklijke Hoogheid of diegenen welke Hoogstderzelver daarin zoude verlangen te plaatsen van de benedenvoorkamer ten Zuid-Westen van den gang, in de boerderij zich bevindende, met den vrijen in- en uitgang door de voordeur over het erf [...]. De verhuurder reserveert aan zich de vrije jacht op het gehuurde en de visscherij in de wateren om en voor het gehuurde lopende, zonder dat de huurder daarop zelf zal mogen jagen of daarin visschen [...]". Voor de huurder gelden vele verplichtingen waaronder onderhoud en reparaties. Hij is ook verplicht "de landerijen behoorlijk te slooten en te greppelen, en derzelve van alle soort van onkruid te zuiveren en zuiver te

houden, de mollen te doen vangen, de molshoopen te slegten [...]" enzovoorts. Via 'opbod en afslag' wordt de huurder, voor een termijn van vijf jaar, Simon van den Berg, een 'bouwman' uit Vrijenban. De jaarlijkse huur die hij wil betalen, bedraagt negenhonderd vijf en zestig gulden. Op die manier maakt Marianne haar bezit tijdens haar afwezigheid, maar ook daarna, economisch nuttig.

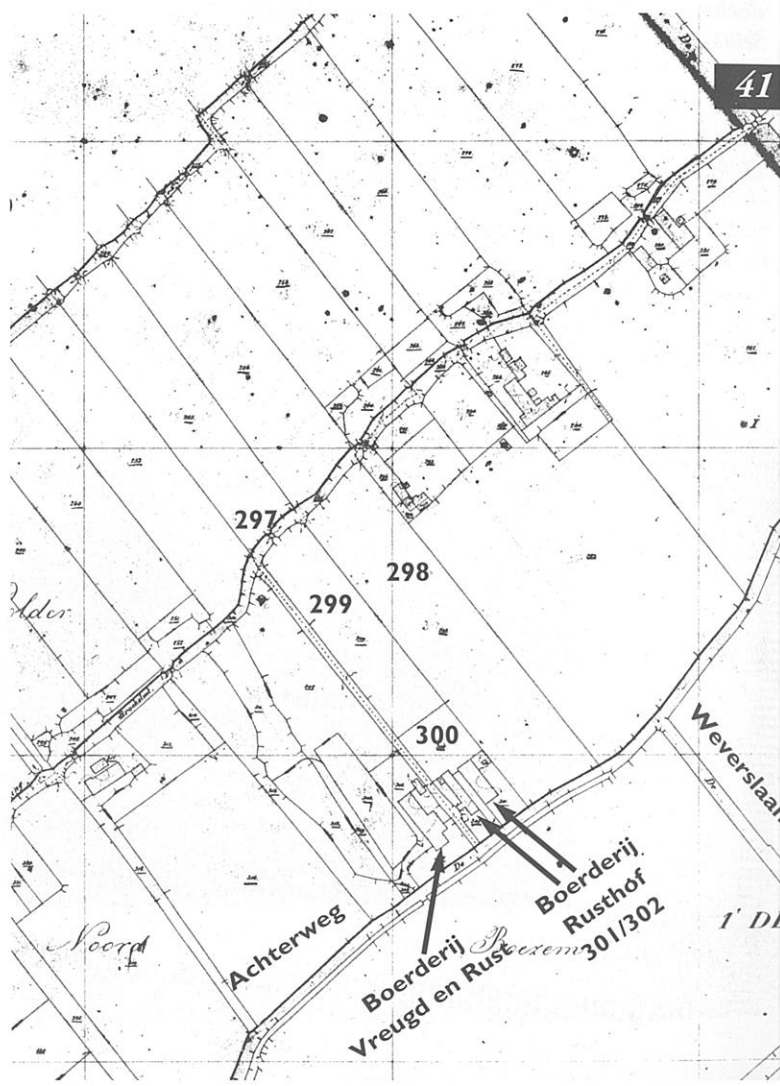
Terug nu weer naar 1850, het jaar waarin Marianne in Voorburg terugkeerde van een van haar maandenlange reizen.

Fragment kadastrale kaart Voorburg omstreeks 1870.

Het fragment toont op het linkerperceel de boerderij Vreugd en Rust. Rechts daarvan liggen de gebouwen van de boerderij Rusthof.

De nummers verwijzen naar de omschrijving op pag. 81.

Collectie Gemeentearchief Voorburg

Trilogie *van een familiedrama*

deel 2: Licht en duisternis

Prinses Marianne voor haar villa Carlotta.

Rechts van Marianne staat Johannes van Rossum, die haar de hand reikt om in de boot op het Comomeer te stappen.

Links van Marianne staat haar dochter Charlotte.

Schilderij 1852

42 *Collectie Hotel kasteel Reinhardtshausen*

Foto M. von Haugwitz Staden-Elshelm

Een slaafje op Rusthof

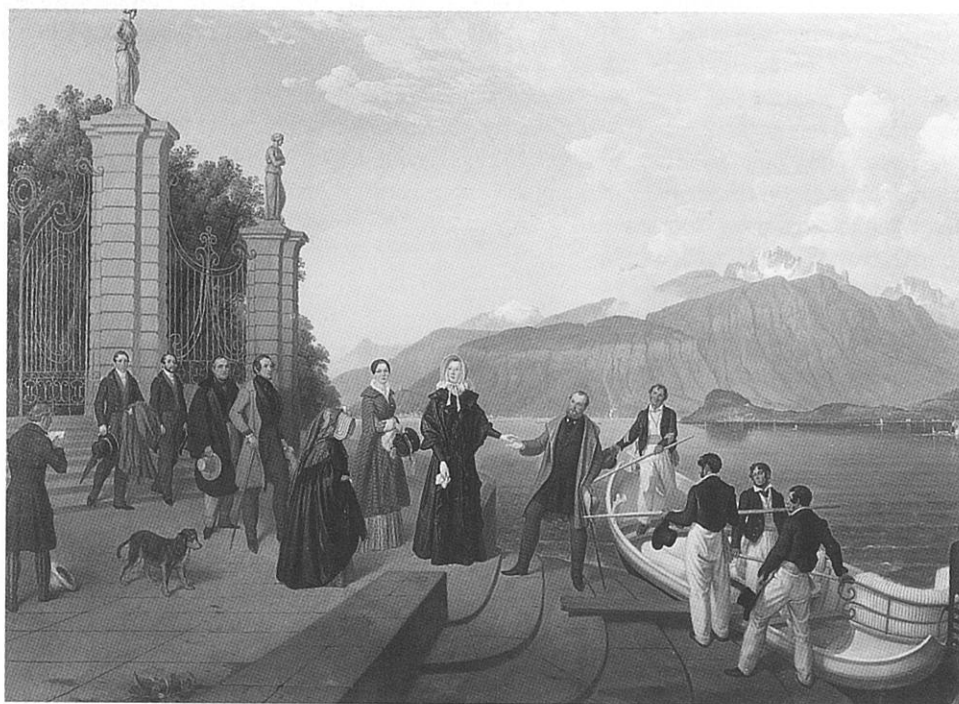
Zoals beschreven was de veilige terugkeer van prinses Marianne uit het Heilige Land in de pers niet onopgemerkt gebleven. Ook de maanden daarna verschijnt haar naam weer geregeld in krantenberichten. Vooral het slaafje dat zij meebracht naar Voorburg vormt nieuws en trekt veel bekijks. Dat blijkt onder andere uit de editie van de 's-Gravenhaagsche Nieuwsbode van woensdag 14 augustus 1850: "Een berigt uit

Voorburg van 8 Aug. meldt: De kleurling, welke door H.K.H. Prinses Marianne op Hare reis is medegenomen, en door Haar te Caïro in Egypte op de slavenmarkt is aangekocht, trekt de algemeene aandacht nogal tot zich. Zoo wij wel onderrigt zijn, dan is hij uit Nubië herkomstig, hetgeen zijn hoog koperbruine kleur, gekroesd haar, eenigzins dikke lippen en breeden neus ook wel aanduiden. Hij schijnt ongeveer 15 jaar oud en is van eene zeer

schoone gestalte. Zijne kleeding is Arabisch, en van eene fijne, dan eens bruine, dan eens zwarte stof, met zilver en goud bezet. Hij behoort zeker tot die weinige Nubiërs welke ooit dit land bezochten. Hij spreekt reeds een weinig Hollandsch, en toont nog al eenige vatbaarheid en scherpzinnigheid te bezitten. Dagelijks wordt de dorpsschool door hem bezocht". Marianne zorgde goed voor de jongen. Na de dorpsschool laat zij hem een studie in Leiden volgen.

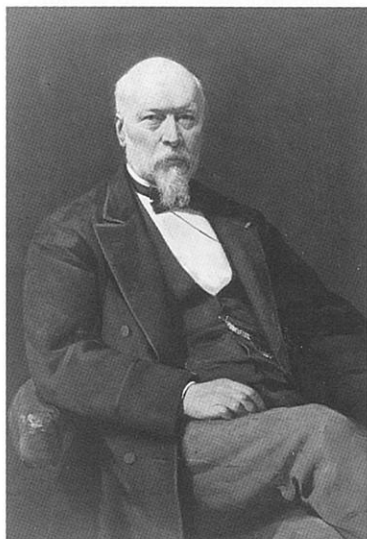
De kinderen

Over de pasgeboren Johannes Willem, die op Sicilië is achtergebleven, wordt in de Haagse kranten met geen woord gerept. Dat Marianne echter haar kinderen in Duitsland niet is vergeten, blijkt uit een aantal regels in de 's-Gravenhaagsche Nieuwsbode van zaterdag 31 augustus 1850: "'s-Gravenhage, Vrijdag den 30 Augustus. H.K.H. Prinses Marianne is van Voorburg naar Duitsland vertrokken, naar men wil om Hare kinderen af te halen, die hier eenige tijd zouden komen doorbrengen". Uit dit bericht valt af te lezen dat het Marianne blijkbaar niet verboden was om haar kinderen te zien, hoewel haar de

toegang tot het Pruisische deel van Duitsland was ontzegd. Daar werd haar verdere leven lang met Pruisische grimmigheid streng de hand aan gehouden. Buiten het Pruisische grondgebied kon zij de kinderen dus wel ontmoeten. Toch liep deze reis anders dan de krant aankondigde. Dat staat te lezen in de kranten van de weken daarna. "Woensdag 2 October 1850. H.K.H. Prinses Marianne wordt in den loop dezer week te Voorburg terug verwacht. Reeds zijn eenige personen van haar gevolg aldaar aangekomen". "Woensdag 9 October 1850.

Men verzekert dat H.K.H. Prinses Marianne der Nederlanden zich naar Rome heeft begeven. H.K.H. is den 4n dezer met haar gevolg, aan boord der stoomboot Amicitia, te Antwerpen aangekomen en dadelijk van daar naar Brussel gereisd". De reis naar Rome zou het begin zijn van een langdurig verblijf in Italië.

Villa's in Italië

Aan het Comomeer had Marianne in 1846 de prachtige villa Sommariva, beroemd om zijn tuin en beelden, gekocht. De villa werd door haar, denkend aan haar dochter Charlotte, omgedoopt tot Carlotta. In de jaren na haar echtscheiding ontmoette zij daar regelmatig haar Duitse kinderen. In 1851 laat zij Johannes van Rossum in Rome een tweede villa kopen die door haar Celimontana wordt genoemd, naar de berg Celio in het Vaticaanse grondgebied waartegen de villa was gebouwd. Ook dit bijzondere huis was omgeven door een fraaie tuin met (antieke) beelden. Dit zou de plek moeten worden waar de kleine Johannes Willem voorlopig zou kunnen opgroeien, dicht bij haar en bij zijn vader. In 1852 wordt Johannes Willem vanuit Sicilië naar Celimontana gebracht, maar niet om hem daar te verbergen, integendeel! Marianne had besloten om dit kind van haar en Johannes openlijk voor het oog der wereld, zelf op te voeden. Dat besluit was even revolutionair als moedig in een tijd waarin façadefatsoen hoogtij vierde. Dat fatsoen eiste in deftige kringen dat

een daar geboren 'buitenechtelijk kind' elders anoniem werd ondergebracht en opgevoed. Zo bleef de schande zo veel mogelijk beperkt. Dat Marianne anders besloot was zeker ook ingegeven door het feit dat door diezelfde fatsoensregels haar andere kinderen van haar waren weggenomen door een vader die echte fatsoensregels steeds weer aan zijn laars lapte. Marianne maakte van Celimontana een bruisend middelpunt van cultuur, diners, feesten en ontvangsten. Het was een komen en gaan van kunstenaars, aristocraten en andere genodigden. Daaronder waren ook bekende Nederlandse schilders

**Johannes van Rossum
(1809-1873).**

*Schilderij J.P.Koelman, 1852
Collectie Haags Historisch Museum*

**Johan Philip Koelman
(1818-1893).**

*Schilderij F.J. Jansen
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag*

als Kruseman, Kleyn en Koelman. Het was in de tuin van Celimontana dat Marianne in 1852 Koelman een fraai schilderij liet maken van haar geliefde Johannes. Hij staat afgebeeld als een voornaam persoon, leunend op een deftige hardstenen balustrade met een boek in de hand en op de achtergrond de klassieke 'sarcofaag van de dichter'. Er is geen spoor te bekennen van zijn povere afkomst uit de buurt van de Haagse Dronkemensstraat. Alleen het bacchantenfeest op de imposante vaas naast hem doet vermoeden dat hij ook weet heeft van aardse frivoliteiten.

Rustwijk en Reinhartshausen

Op 1 juni 1852, een jaar na de aankoop van Celimontana, verkoopt Marianne de buitenplaats Rustwijk. Rustwijk, vroeger De Honaart geheten, was een grote buitenplaats in Stompwijk, schuin

tegenover het Voorburgse Hofwijck gelegen. Drie jaar eerder had Marianne Johannes van Rossum Rustwijk laten kopen, precies vier maanden voordat zij naar Palestina vertrokken. Was het, net als bij Rusthof, de rijkdom aan rust die de naam van de buitenplaats beloofde, die haar tot de aankoop verleidde? Er wordt wel beweerd dat Marianne Rustwijk speciaal had gekocht om daar haar kind dat geboren zou worden, te kunnen huisvesten. Wellicht speelde zij toen nog met de gedachte om dat kind op die manier enigszins uit het centrum van de Voorburgse en andere belangstelling weg te houden. Waarschijnlijk was dat ook een van de redenen dat Rustwijk geheel op naam van Johannes van Rossum werd gezet. Maar Celimontana was blijkbaar een betere oplossing en Rustwijk werd dus overbodig. Toch bleek ook het drukke Celimontana niet

de ultieme plek die Marianne voor ogen had bij het zoeken naar een thuis waar Johannes Willem kon leven met haar en haar geliefde. In juni 1855 komt Marianne weer terug naar Rusthof. Opnieuw wordt ze door de Voorburgse bevolking enthousiast verwelkomd. Marianne laat haar administrateur Lintz echter kort daarna een brief schrijven aan burgemeester en wethouders van Voorburg met uiteraard veel dank maar ook met een even hoffelijk als dringend verzoek: "Hare Koninklijke Hoogheid Mevrouw de Prinses Marianne der Nederlanden, heeft mij den last gegeven, om Ued.achtb. Hoogstderzelver dank over te brengen, voor de wijze, waarop de gemeente Voorburg, Hare Koninklijke Hoogheid laatstleden Zaterdag, bij Hare komst, heeft ontvangen, en voor de gevoelens, welke te dier gelegenheid aan den dag zijn gelegd. Hare Koninklijke Hoogheid heeft mij echter verder opgedragen, Ued.achtb. tevens mede te deelen, dat Hoogstdezelve, hoe gevoelig en erkentelijk ook voor die bewezen hulde, evenwel den wensch niet kan onderdrukken, dat bij mogelijke latere gelegenheden, soortgelijke manifestaties mogen worden achterwege gelaten". Was deze wens ingegeven door de wetenschap dat ook Voorburg niet de plaats was waar zij haar Johannes Willem een plekje voor zichzelf wilde geven? Die plek dacht ze uiteindelijk wel gevonden te hebben in Schloß Reinhartshausen, een wat somber uitziend

Kasteel Reinhartshausen.

Foto omstreeks 1900

*Collectie Koninklijk Huisarchief
Den Haag*

landhuis aan de oevers van de Rijn bij Erbach, omgeven door wijnbergen. Gezien haar gevoel voor familiehistorie zal het haar zeker hebben aangesproken dat Reinhartshausen lag in het gebied van hertog Adolf van Nassau. In 1855 koopt ze het wijnkasteeltje in de hoop op een rustiger, gelukkiger toekomst binnen de veilige muren, samen met haar zoon en zijn vader. Toch zou al spoedig blijken dat ook die dikke muren van Reinhartshausen haar niet echt konden beschermen tegen verder onheil en rampspoed. Dat werd al in hetzelfde aankoopjaar 1855 duidelijk. In dat jaar stierf Mariannes dochter Charlotte bij de geboorte van een kind. Marianne schonk villa Carlotta aan de kinderen van de overledene. Celimontana werd eind 1856 verkocht. De uitgebreide kunstverzameling die Marianne daar had ondergebracht, werd voor het grootste gedeelte overgebracht naar Reinhartshausen. Voor die indrukwekkende collectie werd een speciale ruimte gebouwd naast het kasteel waarin de vele beelden en honderden schilderijen van befaamde kunstenaars goed tot hun recht kwamen. Ondertussen verliep Mariannes verblijf in Voorburg niet zonder problemen. Officiële kringen bleven hardnekkig haar leefwijze en gedragingen veroordelen, hoewel aanvankelijk een enkele uiting ook wel van mildheid getuigde. Zo schreef baron J.Ch. Baud in 1848 nog aan J.J. Rochussen: "De Prinses Albert heeft zich onherroepelijk met Berlijn

gebrouilleerd. Haar hofstoet is terug ontboden en zij woont thans als een particuliere onbestorven weduwe op eene buitenplaats nabij Voorburg. Men moet uit Berlijn de verwijdering hebben geëischt van zekere bibliothekaris van Rossum. Aan deze voorwaarde heeft de Prinses niet willen voldoen, beweerende dat de exegetische [=bijbeluitlegkundige] bekwaamheid van dien man, met wie Zij den bijbel bestudeert, haar den weg des hemels hebben geopend. Te Berlijn schijnt men aan eenen ander toneel te hebben gedacht. De Haagsche theologanten zijn op den hand der Prinses, wier bekering zij als oprecht beschouwen en ik ben ook op haar hand, omdat Zij een allerliefste vrouw is". Een harder oordeel velt enkele jaren later Jhr. E.A.O. de Casembroot, de gouverneur van kroonprins Willem III. Hij schrijft op 17 juni 1855 in zijn dagboek: "Toevallig valt mij daar te binnen, dat de, helaas, beruchte Prinses Marianne kort geleden in het land is gekomen, doch sedert eenige dagen weder vertrokken. Zij heeft te Voorburg op haar buitengoed gelogeerd en ik geloof niet dat zij bij iemand van de Koninklijke familie een bezoek heeft afgelegd. Zooveel is zeker dat ik er niet eens aan kon denken om met den Prins bij haar te gaan, ja dat ik het niet eens aan den Koning zou hebben durven voorstellen, zoo diep heeft zich die ongelukkige vrouw door haar gedrag vernederd, dat hare geheele familie haar van zich afstoot als eene verworpen!" Vooral de

openlijke wijze waarop Marianne zich in Nederland met haar zoon-tje Johannes Willem vertoonde, leidde uiteraard tot conflicten met haar Oranjefamilie. De spanningen liepen hoog op toen zij het kind wilde meenemen op bezoek bij haar broer Frederik. Die woonde niet zo ver bij Rusthof vandaan. Meestal verbleef hij in Wassenaar op Huize de Paauw. Ook in Den Haag had hij een paleisje, aan het Korte Voorhout. Frederik was gehuwd met Louise van Pruisen, de zuster van Albert, de ex-echtgenoot van Marianne. Hij was dus duidelijk niet gediend van een confronterend bezoek van zijn zuster en haar zoontje. Daarom dreigde hij haar verder niet meer te willen ontmoeten als ze de

***Johannes Willem
von Reinhartshausen
(1849-1861).***

*Schilderij omstreeks 1861
Foto Iconografisch Bureau
Collectie Geschiedkundige Vereniging
Oranje-Nassau Apeldoorn*

jongen nog eens mee zou brengen. Sowieso diende ze onverwijd te stoppen met die publieke vertoningen met haar zoon. Hij, de broer van de vorige koning van Nederland en de oom van de huidige, mocht in ieder geval niet gezien worden met zo'n impulsieve prinses die in Den Haag en Voorburg te koop liep met een onecht kind, nota bene verwekt door haar lakei. Dat zij een lievelingszus van hem was geweest en hij haar lievelingsbroer, was nog geen vrijbrief om hem in compromitterende situaties te brengen. En dat aanhoudende 'gezeur' van zijn zuster om een officiële naam voor dat kind dat nooit geboren had mogen worden, was de druppel die de emmer deed overlopen. Welke schade al die afweerende reacties hebben aangericht bij de kleine Johannes Willem zelf, vertelt de geschiedenis niet. Als kind zal hij toch zeker wel gevoeld hebben dat hij in Nederland bij velen niet echt welkom was. Ook voor hem moet het een mooi moment zijn geweest toen het eindelijk lukte een echte naam voor hem los te krijgen. Het was hertog Adolf van Nassau die zo genereus was om dat te regelen. Hij verleende Johannes Willem de toepasselijke naam 'Von Reinhartshausen'. Helaas zou de vreugde slechts van korte duur zijn. Er werd serieus gewerkt aan een goede toekomst voor Johannes Willem. Dat moest een toekomst worden met een eigen beroep, liefst theoloog. Johannes Willem bleek van zijn moeder naast een kunstzinnige aanleg, ook

belangstelling voor godsdienstige zaken te hebben geërfd. In 1856 was er een jonge gouverneur voor Johannes Willem benoemd: Gerardus Johannes Hofs. Die gaf zijn pupil les onder andere in Latijn. In de aanstellingsbrief schrijft Marianne dat ze van Hofs "eene strenge en toch liefdevolle behandeling van de mij zo dierbare knaap" verwachtte. Ook vraagt ze om "eene openhartige handelwijze zowel tegenover mij als tegenover het kind". Op 7 oktober 1861 werd Johannes Willem, uiteraard onder zijn naam Von Reinhartshausen, ingeschreven bij het befaamde onderwijsinstituut van dominee Feller in Dauborn. Zoals indertijd bij die onderwijsinstututen gebruikelijk was, woonde hij in het huis van de 'instituteur'. Dat moesten de eerste stappen worden op de weg naar volwassenheid en een eigen leven. De realiteit werd anders.

Diepe duisternis

Enkele dagen voor de kerst kwam Johannes Willem naar huis, naar Reinhartshausen, om de kerstdagen bij zijn vader en moeder door te brengen. Kort voor de kerst werd hij ziek. De koorts steeg snel en bleef stijgen. De artsen stonden machteloos en op de avond van de eerste kerstdag 1861 stierf de 12-jarige Johannes Willem, onder de verbijsterde ogen van zijn ouders. Ook dit 'dal van diepe duisternis' doorliep Marianne met de kracht van haar geloof. Het was ongetwijfeld het diepste dal in haar leven. De prinses die steeds in opstand kwam

tegen alles wat zij als onrecht ervoer, berustte hier in de wil van haar God. Hij was het die haar Johannes Willem had gegeven. Hij was het ook die nu Johannes Willem weer met dezelfde handen terugnam. En in die handen wist zij haar liefste voor altijd veilig en geborgen. De 'bloem van haar leven' had zij haar jongste kind steeds genoemd. In deze diepzwarte kerstnacht steunde zij op de toepasselijke bijbelwoorden dat, hoewel het gras verdort en de bloem afbreekt, Gods Woord tot in eeuwigheid staat. Het is tekenend voor de geloofskracht van Marianne dat zij nog in diezelfde nacht een duidelijke daad stelde. Zij schonk aan de protestantse gemeente van Erbach voldoende geld om een kerk te bouwen. Dat moest een monument worden ter ere van God en ter nagedachtenis aan Johannes Willem. Hij had zijn moeder eens gewezen op de gebrekkige ruimte waarin de gelovigen van deze gemeente hun samenkomsten moesten houden. In deze te bouwen kerk zou een mausoleum komen waarin Johannes Willem begraven kon worden, in afwachting van zijn beide ouders. Die moesten na hun overlijden worden bijgezet in hetzelfde mausoleum. Zo zouden zij in de dood alle drie weer herenigd worden. Toen enkele jaren later die kerk gereed kwam, werd het eerste voornemen gerealiseerd. Johannes Willem werd te ruste gelegd in zijn mausoleum achter het altaar van de kerk. Het voornemen om ook de ouders bij te zetten in

deze graftombe leidde tot problemen en tot een nieuwe ongeken- de tragedie in Mariannes leven. Bij de bepaling van haar eigen eeuwige rustplaats moest ze uiteindelijk kiezen tussen haar minnaar en haar zoon. En weer waren het bekrompen 'fatsoensregels' die haar tot zo'n onmogelijke keuze dwongen. Dat ze, na een bewogen strijd, uiteindelijk een duidelijke keuze maakte, staat beschreven in deel 3 van deze trilogie.

Nog meer onheil

Het jaar 1861 kende overigens nog een overlijden en nog een ander dieptepunt. Halverwege 1861 overleed Catharina Wilhelmina Keijzer, de vrouw met wie Johannes van Rossum nog steeds officieel was getrouwd. Haar overlijden staat gemeld in het Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage van 31 juli 1861. De rubriek 'burgerlijke stand' vermeldt: "30 Julij. Overleden: C.W. van Rossum. geb. Keyzer, 44 j.". In dezelfde editie is ook een overlijdensadvertentie geplaatst met nauwkeuriger gegevens: "Heden morgen ten 10 ure, overleed in den ouderdom van 44 jaren, Vrouwe CATHARINA WILHELMINA KEIJZER, Echtgenoot van den WelEdelGestrenge Heer Johannes van Rossum, Secretaris en Bibliothecaris van H.K.H. Mevrouw de Prinses Marianne der Nederlanden. 's-Gravenhage, den 28 Julij 1861. In den geest van de overledene handelende, zullen geene uiterlijke teekenen van rouw worden aangenomen".

Was het Johannes van Rossum zelf die deze advertentie heeft geplaatst? Zeer waarschijnlijk zal de broer van de overledene, hof-fourier Bertus Adrianus Keijzer, een nuttige rol hebben gespeeld bij alle regelingen rondom het overlijden van zijn zus. Johannes zal ongetwijfeld regelmatig contact hebben gehad met zijn zwager, die immers fourier was van Mariannes hofhouding. Het is overigens de vraag of Johannes op dat moment wel volledig in staat was tot een actieve rol bij het regelen van begrafenissen en advertentie. Hij was op het moment dat zijn echtgenote overleed, herstellende van een aanslag die enkele weken daarvoor op hem was gepleegd. Daarbij was hij ernstig gewond geraakt en het herstel nam vele weken in beslag. Over die aanslag hebben veel verhalen de ronde gedaan. Waarschijnlijk is daardoor ook het –onjuiste– gerucht in de wereld gekomen dat Johannes uiteindelijk door een aanslag om het leven is gekomen. Ook de heer Voorhoeve maakt in zijn standaardwerk over prinses Marianne melding van de aanslag. Daarin schrijft hij: "Het was juli 1861. Johannes van Rossum was op 'Rusthof' toen op 28 juli zijn wettige vrouw overleed. Prinses Marianne vertoefde er ook met haar gevolg. Niemand weet wat de aanleiding is geweest, maar Van Rossum en de lakei Klijn raakten in een vechtpartij verwikkeld waarbij de eerste zeer ernstig werd gewond. Hij moest meer dan drie weken het bed houden. Zou de lakei Klijn

het niet langer hebben kunnen verkroppen dat zijn collega-lakei van vroeger nu zo'n bevoorrechte positie innam? Niemand weet het. Klijn werd op staande voet door prinses Marianne ontslagen.

Heden morgen ten 10 ure, overleed in den ouderdom van 44 jaren, Vrouwe CATHARINA WILHELMINA KEIJZER, Echtgenoot van den WelEdelGestrenge Heer JOHANNES VAN ROSSUM, Secretaris en Bibliothecaris van H. K. H. Mevrouw de Prinses Marianne der Nederlanden.

's GRAVENHAGE, den 28 Julij 1861.

In den geest van de overledene handelende, zullen geene uiterlijke teekenen van rouw worden aangenomen.

Het werd een rechtzaak en Klijn werd veroordeeld tot een maand gevangenisstraf. Om na te gaan wat er nu werkelijk is gebeurd, zou men de processtukken moeten nazien, maar die zijn verdwenen". Waar zoal is gezocht naar die 'verdwenen' processtukken, wordt in het geciteerde boek niet aangegeven. Waarschijnlijk heeft de auteur vooral gekeken in de archieven van het Voorburgse kantongerecht. Maar zou er echt geen spoor meer te vinden zijn van wat er plaats vond? Weer is het een krantenbericht dat een duidelijk spoor aanwijst, een spoor dat direct zou leiden naar de 'verdwenen' processtukken. Die bleken gelukkig niet echt te zijn verdwenen en een zeer beeldend verslag te bevatten van de ware toedracht van het gebeuren.

Overlijdensbericht van Catharina Wilhelmina Keijzer (1816-1861).

Collectie Gemeentearchief
Den Haag

Een aanslag *op Rusthof*

Het spoor

Op woensdag 14 augustus 1861 staat in het 'Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage' het volgende bericht: "'s-Gravenhage, 13 Augustus. Heden heeft de Arrondissements-Regtbank alhier uitspraak gedaan in de zaak Klein, gewezen lakei, aangeklaagd van mishandeling. De regtbank heeft hem daaraan schuldig verklaard en dienvolgens veroordeeld tot eene maand gevangenisstraf en in de kosten". Uit dit korte bericht blijkt

dat het vergrijp door ex-lakei Klein zodanig ernstig werd gevonden, dat hij niet voor het kantonrecht werd gedaagd, maar rechtstreeks moest verschijnen voor de Arrondissementsrechtbank van het district Den Haag. Op 13 augustus 1861 velde deze rechtbank het vonnis. De archiefstukken betreffende deze zaak zijn keurig bewaard gebleven. Bedoelde stukken bevatten een levendige beschrijving van wat er in die bewuste nacht op Rusthof plaatsvond. In het nu volgende zullen enkele passages letterlijk worden weergegeven. Dat vraagt vanwege de ambtelijke taal om extra leesinspanning. Wie die moeite toch wil nemen, wacht een aantal opmerkelijke zaken: een beeldende beschrijving van het gebeuren door de direct betrokkenen, enkele opmerkelijke overwegingen van de rechter, en een vonnis dat betrekkelijk mild uitpakt. In de processtukken staat de achternaam van de gewezen lakei als 'Kleijn' geschreven. Die schrijfwijze wordt in het volgende uiteraard overgenomen.

De beklaagde en de aanklacht

De beklaagde blijkt te zijn "Pieter Kleijn, volgens zijne opgave oud 27 jaren, geboren en wonende te 's-Gravenhage, thans zonder beroep, zijnde onlangs geweest lakei

in dienst van H.K.H. Mevrouw de Prinses Marianne der Nederlanden". Pieter Kleijn wordt ervan beschuldigd "in den nacht van 25 op 26 Juny 1861, in het buitenverblijf Rusthof te Voorburg, Johannes van Rossum zoodanig te hebben geslagen en mishandeld, dat diens oogen zwaar gezwollen waren, en hij op verschillende plaatsen van het ligchaam kneuzingen heeft bekoomen, door welk een en ander eene ziekte of beletsel om te werken gedurende meer dan twintig dagen is veroorzaakt".

De eerste getuige

Op de rechtzitting is aanwezig als eerste getuige "Johannes van Rossum, Secretaris van Hare Koninklijke Hoogheid Mevrouw de Prinses Marianne der Nederlanden". Hij verklaart: "dat in den avond van 25 Juny aan het souper Hare Koninklijke Hoogheid hem getuige den bepaalden last gaf om den beklaagde zijn ontslag als lakei in dienst van Hare Koninklijke Hoogheid, waarvan reeds vroeger sprake was geweest, maar dat toen nog in bedenking was gehouden, bepaaldelijk aan te kondigen, dat hij getuige, in voldoening aan dien last, nadat Hare Koninklijke Hoogheid zich had verwijderd, in dezelfde kamer waar het souper was gebruikt,

Prinses Marianne.

Schilderij H.A. de Bloeme, 1860

Collectie Hermann Prinz von

Hessen Herleshausen

Foto Iconografisch Bureau

den beklagde die binnenkwam om dit af te nemen, heeft aangezegd, dat hij met den eersten July moest vertrekken, maar zijn tractement zoude krijgen tot den eersten Augustus, dat, nadat hieromtrent eenige woordenwisseling was ontstaan en weder geëindigd, hij getuige door den beklagde, toen hij meende dat deze de kamer weder ging verlaten, onverhoeds is aangevallen, dat namelijk de beklagde, onmiddellijk nadat hij een snorkend geluid had doen hooren, met de beide armen om het hoofd van den getuige heenreikende, hem, die zittende was, twee vuistslagen op de oogen toebragt, dat hij door deze slagen verward geraakt, is opgestaan om de kamer te verlaten, doch de beklagde hem daarna opnieuw aanviel, hem op den grond wierp en terwijl hij als ruiter te paard zat op zijnen rug, hem een wolk van vuistslagen toebragt zodat hij moord riep, wat de beklagde wilde beletten door hem de hand op de mond te leggen, waarna hij den beklagde in den vinger heeft gebeten en zoo den mond weder vrij kreeg, dat echter de beklagde voortging met slaan, totdat hij getuige eindelijk is ontzet, en dat hij zich wat verder in dien nacht gebeurd is niet goed weet te herinneren, daar hij na te zijn ontzet, geruimen tijd in geheel bewusteloos toestand is gebleven". Over de ellendige gevolgen van de aanval legt eerste getuige Johannes van Rossum de volgende verklaring af: "dat hij ten gevolge der gemelde mishandelingen pijn heeft geleden in alle zijne

leden, en dat hij niet konde zien, en dat hij voorts zeer bepaaldelijk heeft verzekerd, dat het hem ten gevolge van het aan zijne oogen toegebrachte leed, gedurende achtentwintig dagen onmogelijk is geweest, zijne gewone bezigheden, zijnde schrijfwerk voor de administratie en intendance, te verrigten, zoodat hij gedurende al dien tijd, ook op raad van den derden getuige, [volgt later] dit heeft nagelaten, terwijl eindelijk zijn linkeroog nog niet geheel hersteld, en hij dan ook nog onder geneeskundige behandeling is".

De tweede getuige

Als tweede getuige is opgeroepen "Johannes ten Veen, tuin- en keukenknecht op het buitenverblijf Rusthof". Deze verklaart "dat hij in den bewusten nacht van 25 op 26 Juny 1861, reeds te ruste zijnde gegaan, gewekt door het hulpgeroep, in de vestibule naar den trap is gesneld en de deur opende van het vertrek waar het avondmaal was gebruikt, bevond, dat de eerste getuige voorover op den grond lag en dat beklagde, die als ruiter te paard op hem zat, hem sloeg achter in den nek en op het hoofd, dat hij den eersten getuige heeft ontzet, en den beklagde, die bloedde aan een vinger, naar diens kamer heeft gebragt, dat de eerste getuige, toen klaagde, dat hij niet zien konde, en dat hij getuige heeft opgemerkt, dat het gezigt van van Rossum geheel blaauw was".

De derde getuige

De derde getuige is "Dr. Joost

Donkersloot, geneesheer en heelmeester te Voorburg". Hij vertelt: "dat hij in den nacht van 25 op 26 Juny 1861 op Rusthof ontboden, den Secretaris van Rossum in bewusteloos toestand vond, dat hij wel een uur is bezig geweest om hem bij zijne kennis te brengen, dat van Rossum toen klaagde over pijn aan de oogen die geheel toe waren, den neus, den regterschouder en boven het oor, dat de patient nog onder behandeling is, dat het linkeroog nog niet geheel is hersteld, en dat van Rossum gedurende achtentwintig dagen het vrije gebruik van zijne oogen heeft gemist en geen schrijfwerk mogt verrigten".

Johannes van Rossum (1809-1873).

Deze kopie werd door Johannes van Rossum geschonken aan zijn lievelingszus Maria Hendrica. Iedere eerste dinsdag van de maand werd zij met de koninklijke koets naar Rusthof gehaald om daar te lunchen met Marianne en Johannes. Zij moest dan gekleed zijn met hoed, handschoenen en parasol, zoals het Hof dat voorschreef. De vele brieven die Johannes aan zijn zuster schreef gingen waarschijnlijk in de tweede wereldoorlog verloren.

*Schilderij C.F. Philippeau naar J.P. Koelman
Foto Iconografisch Bureau*

Het verweer

De beklaagde ontkent de beschuldigingen niet maar zegt te hebben gehandeld uit wettige zelfverdediging tegen van Rossum "die hem den eersten slag had toegebracht en daarna bedreigd met een van de tafel genomen flesch".

Verzachtende omstandigheden

De rechter oordeelt dat van wettige zelfverdediging geen sprake is. Zo'n zelfverdediging is "volgens de wet alleen geregtvaardigd bij een werkelijk aanwezig levensgevaar" en dat was niet het geval. Bovendien, als er wel sprake was geweest van zelfverdediging, dan zou de beklaagde de grenzen daarvan "in ieder geval [...] hebben overschreden bij het toebrengen der door den getuige ten Veen waargenomen slagen, op een oogenblik toen hij den eersten getuige onder had en toch

voortging hem te mishandelen". De rechter vindt echter wel dat er een aantal verzachtende omstandigheden zijn aan te voeren ten gunste van de beklaagde. Beklaagde stond bekend als een keurig, rustig persoon. Johannes van Rossum daarentegen kon volgens diverse getuigen behoorlijk ruw uitvallen tegen de bedienden. Het was niet onwaarschijnlijk dat dit ook hier het geval was geweest. De letterlijke tekst van de overwegingen door de rechter zegt het volgende: "Overwegende [...] dat den eerste aanleiding van het door den beklaagde tegen den eerste getuige gepleegde geweld is gelegen in het hem door dezen aangekondigde ontslag, dat, met het oog op de door verschillende getuigen afgelegde verklaringen omtrent des beklaagden doorgaand ordelijk gedrag en bedaard karakter en aangaande

de somtijds zeer ruwe bejegeningen die de eerste getuige, bij verschil met de aan hem ondergeschikte bedienden, zich tegen dezen veroorlooft, zeer aannemelijk is de opgave van den beklaagde, dat dergelijke bejegeningen ook nu hebben plaats gehad en dat eindelijk vaststaat, dat de eerste getuige, in zijne worsteling met den beklaagde, deze heeft toegebracht eene wonde in den vinger, die ofschoon geene aanleiding hebbende gegeven tot de door den beklaagde gepleegde mishandelingen, deze echter in hevigheid kan hebben doen toenemen. Overwegende dat, op grond van dit een en ander, de aan de beklaagde ten laste gelegde feiten moeten geacht worden te zijn gepleegd onder verzachtende omstandigheden".

Gezicht vanuit Rusthof op Delft. Dit schilderij werd gemaakt in opdracht van prinses Marianne en heeft wellicht op Rusthof gehangen.

*Schilderij H. van de Sande Bakhuyzen, 1860
Collectie J. Weeda Den Haag*

Het vonnis

In naam des Konings velt de rechter het vonnis in de volgende bewoordingen: "verklaart den beklaagde Pieter Kleijn schuldig aan het moedwillig toebrengen van kwetsuren, slagen en stoten waaruit is ontstaan een ziekte of beletsel om te werken voor meer dan twintig dagen, gepleegd onder verzachtende omstandigheden, veroordeelt hem te dier zake tot eene gevangenisstraf van eene maand en in de proceskosten begroot op f3,87 des noods invorderbaar in lijfswang. Aldus gevonnisd en uitgesproken in de openbare terechtzitting van den dertienden Augustus achttienhonderd een en zestig".

De roddelpers

Uiteraard is de roddelpers uitvoeriger in de berichtgeving dan de sobere mededelingen in het eerdergenoemde Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage. Het in die tijd om zijn hoge sensatiegehalte met gretigheid gelezen tijdschrift 'Asmodée', stelt zijn lezers niet teleur. In aflevering 33 van augustus 1861 krijgt de lezer diverse pikante bijzonderheden over het proces voorgeschied. Vergelijking van de hiervoor staande processtukken met het nu volgende verslag door Asmodée levert verrassende verschilpunten op, met name wat betreft de aanleiding tot de ruzie. Overigens noemt Asmodée een foute locatie: Rustenburg in plaats van Rusthof. "Zoals wij mededeelden was er in 's Hage een proces aanhangig,

tusschen den heer van Rossum, secretaris, en den heer Klijn, bediende van H.K.H. Mevrouw de Prinses Marianne. De laatste moet den eersten een ongemakkelijk pak slaag gegeven hebben op den huize Rustenburg. De aanleiding tot deze raclée [=pak slaag] moet hierin bestaan: De heer van Rossum schijnt nog al een liefhebber te zijn van het edele druivensap en na het gebruik van eenige flesschen zeer ongemakkelijk te wezen voor wie hem te na komt, de prinses niet uitgezonderd; dien ten gevolge zou, althans zoo zegt men, Hare Koninklijke Hoogheid aan Klijn den last gegeven hebben den Heer Secretaris niet al te veel wijn te geven, zoodat Klijn hem op eenen nacht weigerde meerdere flesschen uit te reiken. Daarover schijnt de heer van Rossum boos-kwaad-nijdig te zijn geraakt. De strijd lust moet den Heer Secretaris slecht bekomen zijn, vermits hij zegt twintig dagen het bed te moeten houden. De regtbank heeft deze bataille den heere Klijn niet als verdienste aangerekend, maar hem veroordeeld tot eene maand gevangenis. Het volk dat in massa bij de terechtzitting tegenwoordig was, en in een niet minder massa voor den tempel van Vrouwe Justitia post hield, betoonde zoo weinig sympathie voor den heer van Rossum, dat deze het geraden oordeelde, zich door een kelder te verwijderen, waarvan een agent van Justitie aan de wachtende menigte behoorlijk kennis gaf. Zou men voornemens geweest zijn het pak slaag van den heer Klijn nog eens

dunnetjes over te doen?"

Meer onrust

Rusthof en de directe omgeving heeft meer onrust gekend dan de liefelijke naam deed vermoeden. De gewelddadige aanval op Johannes van Rossum is daarbij niet het enige voorbeeld. Ook in de eeuwen die vooraf gingen aan het verblijf van Marianne en Johannes op deze buitenplaats, waren er periodes met ruzie en onenigheid. Dat ging weliswaar niet gepaard met het fysieke geweld waar Rusthof mee werd geconfronteerd door de aanval van Pieter Kleijn, maar de onrust was er niet minder om. De andere voorbeelden voeren ons terug naar de 17e en de 18e eeuw. Soms waren de effecten zelfs nog in de 19e eeuw merkbaar.

Rusthof, gezien vanaf de Voorweg.

Tegenover de vijver ligt het Herenhuis. Geheel links is tussen de bomen zichtbaar de nieuwe dwarsstaande stal die Marianne in 1877 liet bouwen.

Aansichtkaart verzonden 1904
Collectie auteur

Burenruzie met Noordervliet

De onrust die in de oude documenten wordt beschreven, vindt zijn oorzaak vooral in burenruzies. De onenigheid tussen de eigenaren van de naast elkaar gelegen buitenplaatsen ging veelal over sloten tussen hun percelen, over heiningen en over (vermeende) rechten op een uitpad of doorvaart. Een enkele keer was een speelhuis het doelwit van gramschap.

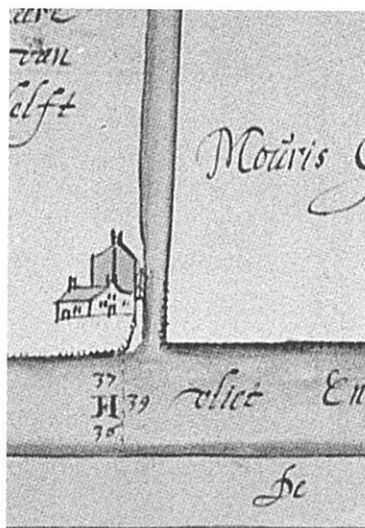
Veelal werd de ruzie na korte of langere tijd beslecht en werd in min of meer goed overleg de vrede getekend. Het daarbij bereikte 'accoord' werd vaak vastgelegd in het bijzijn van de schout of de notaris.

Een aardig voorbeeld van zo'n accoord is te vinden op 2 maart 1671. Op die dag verschijnen voor schout en schepenen van Voorburg de eigenaar van Rusthof, Mr. Frederick Paauw de Bijen en de eigenaresse van het ernaast gelegen Noordervliet, Levina Ockers, de weduwe van Johan van der Haer. Zij komen een oude kwestie regelen die nog dateerde van de vorige eigenaren Cornelis Schenk en Mourits Gerrits Bosvliet. Die waren elkaar regelmatig in de haren gevlogen, onder andere over de sloot die liep van de Vliet tot de Heerwech en die de scheiding vormde tussen hun percelen. Er waren zelfs

processen over gevoerd. Dat nu wilden de huidige eigenaren bevestigd niet meer. Het contract geeft een mooie impressie van de beleefde wijze waarop twee deftige 17e-eeuwse burens elkaar hoffelijk bejegenen. Omdat dit contract zelfs 60 jaar later nog een belangrijke rol zou spelen, is het nuttig hier wat extra aandacht aan de inhoud te schenken. Na de oude kwesties tussen de vorige eigenaren gememoreerd te hebben verklaren Frederick en Levina dat "sij comparanten als goede vrienden ende vreedsame gebuijren deselve questies [...] in der minne begeeren aff te doen ende uijt de wegen te leggen". Zij spreken af dat de sloot en de erfscheiding tussen hun buitenplaatsen "nu ende ten eeuwigen dage sijn ende blijven sal in maniere hier naervolgende": ieders eigendom van de Heerwech zou precies lopen tot aan de rooilijn halverwege de sloot. Op dat punt was een paal in de grond geslagen. Vanaf die

paal tot aan het koetshuis van Frederick zou de sloot gemeenschappelijk zijn en dus ook voor gezamenlijke rekening onderhouden worden. Vanaf het koetshuis, dat precies op de grens stond, was het ingewikkelder, waarschijnlijk omdat daar de grond van Rusthof een stukje doorliep, hetgeen de sloot sterk vernauwde. Op de oude kaart van Pieter Floris van der Sallen is die vernauwing goed te zien. De kans is groot dat veel van de oude conflicten hierover gingen. Afgesproken werd dat het hek dat liep vanaf de hoek van genoemd koetshuis naar de Vliet toe de definitieve erfscheiding zou vormen. Dat hek was reeds voor gezamenlijke rekening geplaatst en zou een gemeenschappelijk hek blijven tot aan het "hoeckje dat

Levina Ockers
(1607-1678).

Schilderij M. van Mierevelt, 1635

Foto Iconografisch Bureau
Den Haag

52

Vernauwing in de scheidings-sloot tussen Rusthof en Noordervliet.

Detail van de kaart van de Vliet door Pieter Floris van der Sallen, 20 februari 1649

omtrent vijffthien voeten van de Vliet comt". Vanaf bedoeld 'hoeckje' moest ieder zijn eigen hek plaatsen en onderhouden. Verder staat in de overeenkomst dat Frederick de goot van zijn koetshuis mocht laten rusten op de palen van het gemeenschappelijke hek, "mits dat geen drop ofte water opt erff van de gemelte juffr. Levina Ockers sal mogen leijden ofte laten loopen". Deze toegeefelijkheid van Levina was niet uitsluitend hoffelijkheid. In ruil hiervoor mocht Levina haar 'secreet' [= w.c.] laten op de plek waar die op dat moment was aangebracht, te weten 'over de sloot', tegen het koetshuis van Frederick aan: "gelijk mede de voors. juffr. Ockers haer secreet soodanich over de voors. gemeene [= gemeenschappelijke] sloot sal mogen houden als tselvige tegenwoordich bij haar is gesteld". Tenslotte beloofde Frederick "nu ende ten eeuwigen dage te sullen onderhouden de platinge ende barmte [= beschoeiing en berm], gelijk als deselve van de Noortwestzijde van sijn voors. koetshuijs tot inde Vlieth toe is gemaect, opdat de heijninge altijd bequame vastigheijt ende steunsel heeft, benevens het hoeckje ten Noort-oostzijde van sijn voors. huijsje ter breete van drie voeten, alsoo t'voors. hoeckje erffs den heere Paauw mede in eigendom is competerende, gelijk als den voors. barm die tusschen de voors. heijninge ende slooth is gelegen". Omdat in dit leven niets zeker is, wordt nog een afspraak gemaakt: mocht er onverhoopt

toch weer onenigheid ontstaan, dan zouden "twee neutrale arbiters" worden benoemd, door elke partij een. Hun uitspraak zou bindend zijn. Vijftien jaar later bleek dat inderdaad nodig te zijn. Toen was er ineens ruzie over een speelhuis. Maar eerst speelde er nog een andere kwestie. Dat verplaatste de aandacht tijdelijk van Rusthof naar Welgelegen, de andere buur van Noordervliet.

Een sloot bij Welgelegen

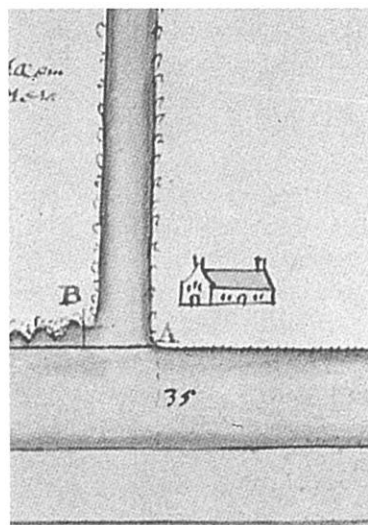
Welgelegen was een kleine buitenplaats gelegen aan de oostkant van Noordervliet. Ook hier vormde een sloot de erfscheiding tussen de buitens. Over het onderhoud van deze sloot woedde omstreeks 1678 een conflict tussen Adriaan van Bleiswijk, sinds kort de nieuwe eigenaar van Noordervliet, en Leendert Adriaansz van Oosterwijk, de bezitter van Welgelegen.

Op 5 februari 1678 werd een overeenkomst getekend tussen deze twee burenen. Afsgesproken werd dat de sloot voor gezamenlijke rekening op een zodanige diepte en breedte zou worden gehouden dat een "zandtschuijdt met mis ofte anders geladen be-

quame uet en in sal connen varen tot de voors. rijwegh [= de Heerewech] toe".

Overigens raakte Leendert Adriaansz van Oosterwijk twee jaar later zijn Welgelegen kwijt door een vonnis van het Hof van Holland. Hij kon niet aan zijn hypotheekverplichtingen voldoen en moest Welgelegen afstaan aan Cornelis van Ouwendijck. Door dit nieuwe bezit raakte Cornelis van Ouwendijck vervolgens met een buurvrouw in een conflict over de sloot aan de oostkant van Welgelegen. Buurvrouw Trijntje Tielman meende dat zij recht van overpad had en recht op doorvaart door bedoelde sloot.

Trijntje woonde in een huis aan de Heerenweg, het huidige Oost-einde, en had belang bij een goede verbinding met de Vliet. Het Hof van Holland oordeelde op 16 november 1682 dat zij noch recht van overpad, noch recht van doorvaart had. Een jaar later verkocht Meinsge Dircxz, de eigenaresse van het perceel grond aan de oostkant van Welgelegen, haar grond aan Michel Dumortier. Ook Meinsge Dircxs woonde in een huis aan de Heerenweg, recht tegenover haar stuk grond naast Welgelegen. Gewaarschuwd door het hiervoor genoemde vonnis over de sloot aan de westkant van haar perceel, besloot zij soortgelijke problemen te voorkomen. Daarom liet zij in de verkoopakte uitdrukkelijk vastleggen, voor zichzelf en voor haar nakomelingen, het recht op een vrije doorvaart in 'de gemeene [= gemeenschappelijke] sloot ten

Welgelegen met de scheidings-sloot aan de oostkant van Noordervliet.

Detail van de kaart van de Vliet door Pieter Floris van der Sallen, 20 februari 1649

oosten van het verkochte land'. Vier maanden later verkocht Dumortier het zojuist door hem gekochte perceel weer aan de eigenaar van Welgelegen, Cornelis Ouwendijck. Daarbij werd ook de bepaling over de vrije doorvaart voor Meinsge Dircxz overgedragen. Zo werd Ouwendijck, ondanks zijn overwinning van november 1682, toch nog opgescheept met een recht van doorvaart en wel door de sloot aan de uiterste oostkant van zijn bezit Welgelegen, dat door die laatste aankoop werd verbreed tot aan die oostelijke sloot. Voor de geduldige lezer die door al die oost-west-wisselingen het spoor dreigt kwijt te raken, volgt hier een klein houvast: die laatstgenoemde oostelijke sloot met het recht van doorvaart was de sloot naast Bijvliet, het buitenplaatsje op de plek waar nu de Rooms-Katholieke kerk aan het Oosteinde staat. Doordat Ouwendijck de grond tot aan die sloot bij Welgelegen voegde, werd Welgelegen dus de directe buur van Bijvliet. Overigens werd op 29 maart 1765 Welgelegen, tot aan die nieuwe grens met Bijvliet, in zijn geheel gevoegd bij Noordervliet. Uit die verkoopakte blijkt dat het recht van doorvaart door de sloot aan de oostkant toen nog steeds bestond. Er staat bij dat dit recht gold ten behoeve van de twee "huisjes aan den Heerenweg, waarvan de eigenaars zijn, van het eene Klaas Jopze van Nierop en François Roose, en van het andere Anna en Catharina van der Spek". Toen Noordervliet in 1786

werd verkocht, werd ook dit recht van doorvaart weer in de verkoopakte genoemd. Alleen bleek dit recht nu ten behoeve van vier huisjes aan de Heerenweg te dienen.

Maar vele jaren voordat Welgelegen bij Noordervliet werd gevoegd, had de sloot aan de westkant van Welgelegen, op de grens met Noordervliet, de gemoederen weer danig in beroering gebracht. Op 14 april 1727 had Vrouwe Maria Elisabeth von Crivitz Welgelegen gekocht. Kort daarna ontstond er onenigheid tussen haar en haar buurman op Noordervliet. Die vond dat zij de oude afspraken van 5 februari 1678 over de breedte en diepte van hun scheidingssloot niet nakwam. Het Hof van Holland gaf hem gelijk en beval buurvrouw Crivitz de door haar in de sloot geplaatste palen weg te halen en de oude overeenkomst te respecteren. De samenvoeging van Welgelegen en Noordervliet in 1765 maakte voorgoed een einde aan deze bron van conflicten.

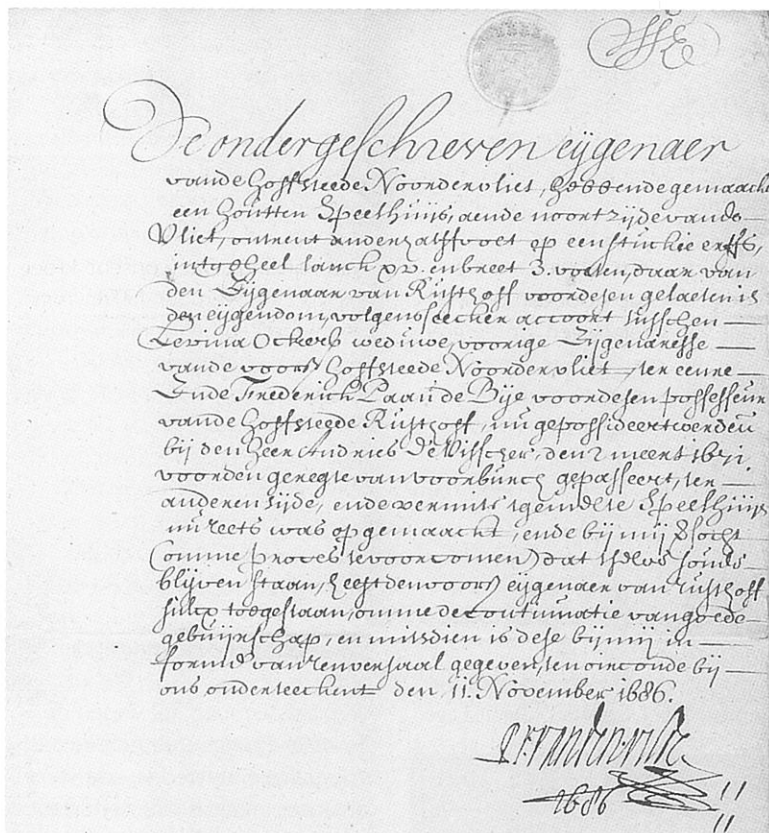
Voetangels en klemmen

Niet alle onrust had als oorzaak burenruzie. Er was ook onrust die ontstond door ongewenste binnendringers. Vooral die gedeelten van de buitenplaats die wat verder verwijderd lagen van het Herenhuis waren een gemakkelijk terrein voor onverlaten. Om hun bezittingen te beveiligen namen buitenplaatseigenaren vaak krasse maatregelen. Zo besloot Mr. Cornelis Verbeek uit vrees voor ongenode gasten, in 1774 over te

gaan tot het leggen van 'voetangels en klemmen' op Noordervliet en het daar tegenover gelegen hertenkamp dat bij Noordervliet hoorde. Daarvoor had hij wel toestemming nodig van de 'Bailliuw en Welgeboore Mannen van Rijnland.' Dat 'consent' kreeg hij op 19 november 1774, "mits stellende een behoorlijk teeken of bonnetje waarop geschreeven staat 'Hier leggen voetangels en klemmen'." Kortom, een duidelijk waarschuwbord mocht niet ontbreken!

Ruzie om een speelhuis

Vrijwel iedere zichzelf respecterende buitenplaats had wel een of meer speelhuizen, meestal in de vorm van een koepel. Zo'n speelhuis moest een fraai uitzicht bieden en werd dus meestal gebouwd aan de rand of in een hoek van de buitenplaats, liefst aan het water, soms aan de wegkant met mooie vergezichten over de landerijen. Vaak kwam het koepeltje te staan op de grens met de naburige buitenplaats. Daarbij kon het gebeuren dat die grens, wellicht onbedoeld, werd overschreden. Maar dan was er wel weer een nieuw conflict geboren. Dat gebeurde op Rusthof in 1686. Op 8 mei 1683 had Pieter van der Velde Noordervliet gekocht. Hij had grootse plannen met zijn nieuwverworven buitenplaats. Zo liet hij een fraaie vijver graven en daarna een koepel plaatsen op zijn grond in het hoekje tegen de grens aan met Rusthof. Althans dat dacht hij. De eigenaar van Rusthof, Andries de

Visscher, dacht er anders over en beweerde dat de nieuwgebouwde koepel over de grens heen stond, dus op het terrein van Rusthof. Dat was rechtstreekse grondroof. Dus staat op 23 augustus 1686 notaris Jacob van Leeuwen aan de poort van Noordervliet. Hij heeft een 'insinuatie' bij zich, een soort dwangbevel. Daarin sommeert hij Pieter van der Velde namens Andries de Visscher om het "begonnen speelhuys van de voors. mijne gront [te] doen afstellen off amoveren [= verwijderen]". Het 'hoeckgen' waar het speelhuis werd geplaatst is immers eigendom van de eigenaar van Rusthof, volgens het contract

van 1671 tussen "Frederick Pauw de Bijde, predecesseur [= rechtsvoorganger] van mijne hofstede Rust-Hoff ter eenre ende juffrouw Livina Ockers [...], alsdaen de voors. hofstede Noordervliet possiderende [= bezittende]". Het antwoord dat Pieter van der Velde na de voorlezing van de insinuatie aan de notaris meegaf, had de volgende inhoud: "ick sal tot de decisie van dit different [= geschil] volgens den inhoud van t'contract een arbiter stellen off verkiesen, en laet den heere de Visscher van gelijcks doen". Blijkbaar had hij ondertussen het bedoelde contract uit 1671 goed bestudeerd en gelezen over de

verplichte aanstelling van arbiters bij een conflict. De kwestie loopt met een vriendelijke sisser af. Pieter van der Velde bekent schuld en Andries de Visscher toont zich een goede buur: de koepel mag blijven staan. Het wordt allemaal vastgelegd in een overeenkomst die op 11 november 1686 door beide partijen wordt getekend voor notaris Jacob van Leeuwen. "Ende vermits 't gemelte speelhuys nu reets was opgemaect, ende bij mij versocht (om proces te voorkomen) dat t'selve soude blijven staen, heeft den voors. eigenaer van Rusthoff sulcx toegestaan, om de continuatie [= voortzetting] van goede gebuijschap". Toch blijft dat 'hoeckje erfs' waar de koepel ten onrechte is geplaatst een haard van onrust. Enkele jaren na het accoord tussen Andries de Visscher en Pieter van der Velde is een nieuw accoord nodig, ditmaal over poortjes bij de koepel van Noordervliet en die van Rusthof. Die 'deuren' moesten toegang geven tot het 'hoeckje erfs' aan de Vliet waar de discussie steeds over ging en waarvan in 1671 was afgesproken dat het bij Rusthof hoorde. Waarschijnlijk is op het moment van het nieuwe accoord Andries de Visscher overleden en is zijn weduwe eigenaresse van Rusthof geworden. In dit nieuwe contract wordt tevens afgesproken dat de koepel van Noordervliet zal worden verplaatst als die vervangen moet worden. "Wij ondergesc: Eijgenaer en Eijgenaeresse van de Hofsteden Noordervliet ende

Verklaring door Pieter van der Velde over zijn houten speelhuis op 11 november 1686.

Deze verklaring bevat tevens een van de oudste vermeldingen van de naam Rusthof.

Collectie Gemeentearchief Voorburg

Rust-Hof, bekennen met malcanderen inder minne overeen gekoomen te zijn, dat, gelijk ick Eijgenaar vande Hofstede Noordervliet erkenne dat de Eijgenaresse van de Hofstede Rust-Hof recht heeft, om, nevens haar speelhuysje te mogen stellen een deur, om daardoor toegang te hebben tot het hoekje erfs, welckers gedeelte met een gedeelte van mijn speelhuysje is betimmert, de voorn: Eijgenaresse van Rust-Hof in eigendom competerende, ick Eijgenaar van de Hofstede Noordervliet, insgelijcks, op de royinge van mijn speelhuysje sal vermogen te stellen een deur, om op het overige vant voorn: hoeckje erfs te kunnen toegang hebben, onder de expresse conditie, dat, wanneer het voorn:

mijn speelhuysje het zij, door brandt of ander ongeval, schielick, het zij, door ouderdom mettertijdt, in staat sal wesen gebracht, om op nieuws te moeten werden op getimmert, het selve speelhuysje, en nu op nieuw te stellen deur, alsdan op die rooyinge niet weder sal mogen werden gestelt, maar een scheijtheijninge bij mij sal moeten werden gemaackt, op de rooijinge van de heijninge, welke sig streckt van 't koetshuys vande Eijgenaresse van Rusthof tot op omtrent vijftien roeden van de Vliet volgens de akte van accord, tusschen Juffrou Levina Ockers [...] ende d'hr Mr. Frederick Pauw de Bijde [...]. Op 10 november 1706 schenkt Pieter van der Velde Noordervliet aan zijn neef Cornelis Gerrit Fagel.

Ook op Rusthof is een nieuwe eigenaar gekomen, Hendrik Ramelman. Op 28 augustus 1730 sluiten de beide eigenaren een contract, waarbij de oude afspraken van 1671 worden 'vernietigd'. Nieuwe, betere afspraken komen daarvoor in de plaats. Allereerst over de heining tussen beide percelen: "Dat in plaats van de houten heijninge, streckende van de Westhoek van het speelhuys van Noordervliet tot aan de Oosthoek van het secrete van deselve hofstede sal werden gemaect een gemeene steene muur van anderhalve steen dick, en dat deselve sal werden gesteld op de royinge, die tusschen ons onderges: met onderling goedvinden nader is beraemt [...]". De iets verplaatste muur "sal wesen de limietscheijdinge tusschen de voors: twee hofsteden, soo verre de voors: muur is streckende tot aan het speelhuys van den Eijgenaar van Rusthof, en sal den Eijgenaar van Rusthof ten allen tijden zijn speelhuys mogen repareren, vernieuwen en wederom op deselve royinge stellen als het tegenwoordig is staende". De rest van de erfscheiding blijft hetzelfde. "Stellende wijders de verdere limijten voor van de rijweg af, tot aan het secrete van de Hofstede Noordervliet, blijven als van ouds te weten ter helfte van de gemeene sloot, en soo als het gemelde secrete tegenwoordig is staende, hebbende den Eijgenaar van de Hofstede Rusthof aangenomen aan hetselve secrete, in plaats van het houten beschot aan de zijdsijde tegens desselfs stallinge, te

Cornelis Gerrit Fagel
(1663-1746).

Schilderij A. van der Werff, 1649
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag

Alons Luffen ons onovergers, als Eigenaars van de
 boerengene, twee Hofsteden, geconvenieert en geaccordeert,
 en hier van gemaect twee eensluydende instrumenten
 by ons wederzijts onderteekent op den 28. Augusti 1730

Fagel. Hendrik Rammelman

De Heer Rammelman als Eigenaar van Rusthof
 staet toe en vergaet aen de Hr. Quadsheer Fagel, dat
 zijn Ed. bij vernieuwinge van desselfs Secreet, het welcke
 bij dese veranderinge van steen is opgemaect, sijne
 balcken sal mogen leggen in de Noordmuur van desselfs
 Stallinge. Actum als boven.

Hendrik Rammelman

Handtekeningen van Fagel en
 Rammelman onder hun contract
 van 28 augustus 1730.
 Collectie Gemeentearchief Voorburg

57

maken een steene muur". Wat die vernieuwing van dat toilet betreft staat Rammelman toe aan Fagel "dat zijn Ed. bij vernieuwinge van desselfs secreteet, hetwelcke bij dese veranderinge van steen is opgemaect, sijne balcken sal mogen leggen in de Noordmuur van desselfs stallinge". De kwestie van de koepel blijkt voorgoed over te zijn: "Staende wijders te noteren, dat de Heer Fagel, als Eijenaar van de voors: Hofstede Noordervliet, eenige jaeren geleden zijn speelhuijs aen de Vliet hebbende gedaen stellen op eene steene voet, en alsdoen het selve speelhuijs hebbende doen versetten nae sijn kant op de royinge van de houte heijninge".

Op 24 september 1879 zou prinses Marianne Noordervliet en

wat daarbij hoorde, kopen. Zij wil zo snel mogelijk de scheidings-sloot tussen Rusthof en Noordervliet laten dempen. Hiervoor krijgt zij op 18 maart 1880 toestemming van het Hoogheemraadschap van Delfland. Met het dempen van die sloot begraaft zij voorgoed de oude conflicten en de onrust tussen de twee buitenplaatsen.

Helaas was de onrust in Marianes eigen leven nog niet verdwenen, integendeel. Het verderop volgende laatste deel van de trilogie over haar leven kent nog steeds de conflicten en het verdriet. Wel is het vooral de rust van haar Voorburgse buitenplaatsen die zij in toenemende mate gaat waarderen.

Voorafgaande aan dit derde en laatste deel van deze trilogie volgt

nu eerst nog een kleine kroniek van Noordervliet. Daarin zal worden beschreven de lange stoet van eigenaren die Noordervliet heeft gekend. Die stoet zal ons uiteindelijk leiden naar het moment in 1879 waarop prinses Marianne ook deze buitenplaats verwierf. Tijdens die tocht door vele eeuwen zal ook iets worden getoond van veranderingen die eigenaren aanbrachten. Dat blijkt vaak uit de meer of minder korte beschrijvingen die diverse aktes geven van de buitenplaats. Opvallend in de historie van Noordervliet zijn de pogingen van sommige eigenaren om het fraaie uitzicht vanuit het Huis en de koepel aan de Vliet te beschermen.

KLEINE kroniek van NOORDERVLIET

Brief van Mourits Gerrits Bosvliet 'Aen de Ed. Heeren Dijkgraaf ende Hooge Heemraden van Delfland'.

In deze brief van februari 1649 vraagt Bosvliet toestemming om ook de rest van zijn grond aan de Vliet te mogen beschoeien om zo verdere schade aan grond en bomen te voorkomen. In de marge staat aangegeven dat het consent op 2 juli 1649 werd verleend.

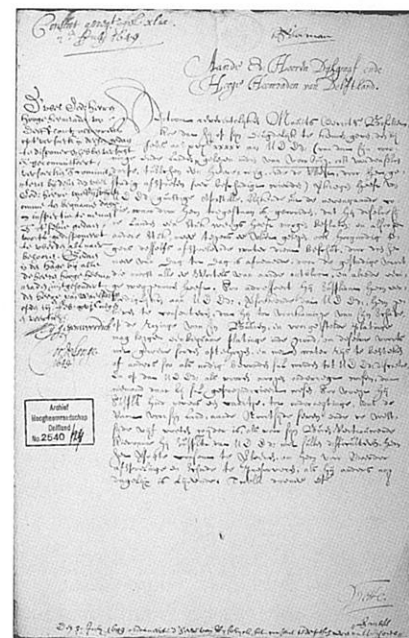
Collectie Hoogheemraadschap van Delfland Delft

De afkalvende werking van de Vlietgolven bij het niet-beschoeien de gedeelte van Noordervliet.
Detail van de kaart van de Vliet door Pieter Floris van der Sallen, 20 februari 1649

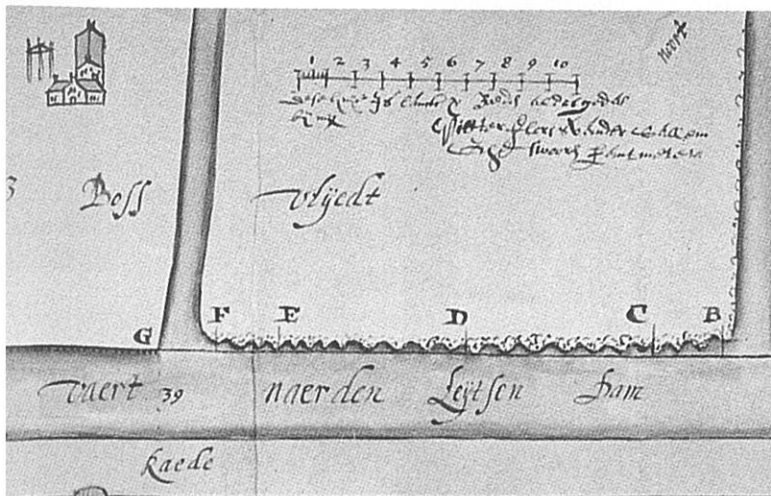
De 17e-eeuwse eigenaren
Evenals Rusthof is ook Noordervliet veel ouder dan veelal wordt aangenomen. Een van de oudste archiefstukken betreffende Noordervliet waarbij sprake is van een woning, is gedateerd 3 maart 1612. Op die datum verkoopt Jan Willemsz Coppen aan François Bruijnseels "eene woning met huis, barg [= hooiberg], potinge en plantinge daarop staande met 2 morgen en 2 hond teellands daarom". De belendingen zijn: ten oosten [= het latere Welgelegen] Maarten Claesz en Pieter Jacobsz ter halver sloot toe; ten westen [= het latere Rusthof] Jan Jacobsz van Assendelft; ten noorden de Heereweg, ten zuiden de Vliet. Over het perceel moet jaarlijks op 10 augustus een bedrag betaald worden van 10 stuivers en 12 penningen aan de eigenaar van 'De Loo'. Omdat die dag St. Louwerisdag werd genoemd, heette deze jaarlijkse rente het Louwerisgeld. Ook aan 'De Heilige Geest' te

Delft was zo'n 'rente' verschuldigd. In 1645 blijkt Mourits Gerrits Bosvliet de eigenaar. Als eigenaar van het bedoelde perceel richt hij verschillende verzoekschriften aan het Hoogheemraadschap van Delfland.

Zo schrijft hij omstreeks 1645 dat hij "leggende heeft in ambochte van Voorburg oost van dorpe tusschen den Heerweg en Vliet een wooninge en landen". Daartoe behoort een boomgaard en een stuk weiland direct tegen de Vliet aan. Daar spoelde regelmatig de grond weg "door langheijt van tijden met varen van schuijten". Hij vraagt nu of hij een houten beschoeiing mag aanbrengen over de volle lengte van zijn bezit, van de sloot van de buurman aan de westkant tot aan de sloot bij de buurman aan de oostkant. In eerste instantie krijgt hij op 3 februari 1645 slechts toestemming om de 'houte platinge' aan te brengen van de sloot van 'schepen Assendelft' aan de westkant, oostwaarts langs de boomgaard tot aan de eerste sloot die de grond van Bosvliet in twee stukken verdeelde. Verder mocht hij niet gaan. Een reden daarvoor komt in de brief met het 'consent' [= toestemming] niet voor. Maar Bosvliet geeft het niet op. Vier jaar later stuurt hij weer een brief, nu met het verzoek om ook voor het resterende stuk van zijn

bezit, aan de oostkant van zijn sloot, de hoognodige beschoeiing alsnog te mogen aanbrengen. Door het wegspoelende water waren zelfs zijn iepen in gevaar gekomen, zo schrijft hij. In de kleine kroniek van Rusthof is deze laatste brief al ter sprake gekomen, vanwege de mooie kaart die door Pieter Floris van der Sallen op 20 februari 1649 van de situatie werd getekend. Op deze kaart is goed te zien hoe de sloot het bezit van Bosvliet in twee stukken verdeelt. Op het linker perceel staan de boerderijgebouwen met de hooiberg. In het midden van dit perceel staat een koepel. Op de tekening is ook te zien dat dit perceel links van de middensloot reeds keurig is

beschoeid. Dat het gedeelte rechts van de middensloot door de ontbrekende beschoeiing nog steeds een prooi van de dreigende Vlietgolven is, wordt door Van der Sallen beeldend aangegeven. Wellicht heeft het iets geholpen. Op 2 juli 1649 krijgt Bosvliet de gevraagde toestemming om ook dit gedeelte te voorzien van 'houten platinge'. De beschoeiing blijkt niet erg duurzaam. Omstreeks 1655 is Bosvliet genoodzaakt zich opnieuw tot de Hoogheemraden van Delfland te wenden. Zijn 'platinge' waren zodanig 'vergaen' dat "sijn speelhuys (tot syn vermaeck gestelt) begon omverre te vallen, vermits de schuijten met het soch de aerde [...] soo was treckende dat het selffe bij naer omverre was vallende". Om het grote gevaar te bezweren krijgt Bosvliet op 16 januari 1656 toestemming om de beschoeiing te repareren. Daarbij mag hij ter ondersteuning van zijn

speelhuys "twee pilaren in tras [= cement] en steen met een open booch" aan de Vlietkant aanbrenghen. De koepel steekt daardoor iets uit in de Vliet. Dit laatste bevalt zo goed dat Bosvliet twee jaar later een soortgelijk verzoek doet voor zijn twee prieeltjes die hij aan weerskanten van de koepel op de hoek met de sloten had staan. Die prieeltjes waren door ouderdom toch aan vervanging toe. Hij schrijft daarom de Hoogheemraden dat hij "gaerne de selve prieeltkens inde Vliet soude doen uijtsteecken soo ende in dier voege sijn huijske [= koepel] is uijtgesteecken, dat mede hij supplt. [= verzoeker] de selve prieeltkens op stelten soude doen setten in voegen dat de coers vant water daerdoor niet soude worden beleth". Ook hiervoor krijgt Bosvliet het gevraagde 'consent'.

Op 12 juli 1664 verkopen de erfgenamen van Mourits Gerrits Bosvliet en van diens echtgenote Catarina Henrica van der Meulen het bezit 'genaamd Noordervliet' aan Mr. Johan van der Haer. Noordervliet bestaat dan uit een huis met schuur en hooibergen, een speelhuys, boomgaard en plantage, groot 2 morgen en 81 roeden. De akte waarin deze verkoop is vastgelegd, is het oudst bekende document waarin de naam Noordervliet voorkomt. De naam Noordervliet werd dus bedacht door Bosvliet of zijn directe erfgenamen. Zo verwijst de naam van de buitenplaats, samen met die van zijn eigenaar naar het water dat zo'n belang-

rijke rol speelt in de allure die de Voorburgse buitens uitstraalden. Toen Johan van der Haer stierf, erfde zijn weduwe *Levina Ockers* het buitenhuis. Zij was het die met haar buurman aan de westkant, *Frederick Paauw de Bijde*, een 'accoord' sloot over jarenlang slepende geschilpunten die vooral de voormalige eigenaren tot zelfs voor het gerecht hadden beroerd. *Levina Ockers* verkoopt op 26 maart 1676 Noordervliet aan *Mr. Adriaan van Bleiswijk*. Na zeven jaar verkoopt hij het geheel weer door. De verkoopakte van 8 mei 1683 noemt als koper *Pieter van der Velde*. Hij laat het nodige veranderen in Noordervliet. Zo geeft hij in 1683 opdracht om een sloot te laten graven aan de kant van de 'rijweg' [= huidige Oosteinde], en een vijver van zes voet diep aan te leggen bij zijn huis. Die vijver werd in drie dagen gegraven door zeven werklieden.

Over de onenigheid die *Pieter van der Velde* veroorzaakte door zijn speelhuys gedeeltelijk op de grond van *Rusthof* te bouwen, werd reeds gesproken.

De 18e-eeuwse eigenaren

Pieter van der Velde blijkt een vrijgevig man. Op 10 november 1706, nog tijdens zijn leven, schenkt hij Noordervliet inclusief het aanwezige meubilair aan zijn neef *Cornelis Gerrit Fagel*. Die was overigens als raadsheer aan het Hof van Holland zeker niet onbemiddeld. Zoals reeds eerder beschreven, sluit *Cornelis Gerrit Fagel* in 1730 een nieuwe over-

***Johan van der Haer*
(1609-1665).**

Schilderij M. van Mierevelt, 1635
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag

**Anthonetta van Schuijlenburgh
(1722-1786) als kind.**

**Vader Cornelis staat links.
Naast hem zit zijn echtgenote
Martha Catharina Kemp. De
twee-jaar oude Anthonetta staat
links bij het aapje. Haar twee
broers heten Willem en Pieter.**

Schilderij Ph. van Dijk, 1724

*Foto Iconografisch Bureau
Den Haag*

**Anthonetta van Schuijlenburgh
(1722-1786).**

Schilderij anoniem

*Foto Iconografisch Bureau
Den Haag*

eenkomst met de eigenaar van Rusthof, Mr. Hendrik Rammelman over oude burenkwesties. Hij had reeds eerder een belangrijk gebaar gemaakt door zijn koepel te verplaatsen en weg te halen van de plek waar die koepel eigenlijk niet mocht staan. Vrouwe Margaretha Rosina Fagel, weduwe De Raet, vrouwe van Dubbeldam en Kijfhoek is de volgende eigenaresse. Haar erfgenen laten Noordervliet op 21 mei 1762 publiekelijk veilen. De veilingstukken geven een interessante beschrijving van de buitenplaats. Vooral het landelijke uitzicht wordt geroemd. Geveild wordt "een zeer plaizante buitenplaats genaamt Noordervlieth met desselfs Heerenhuij-

singe, voorsien van verscheijde fraaije boven- en benedenkamers; beneevens eenige kabinetes; ruijme keuken en daer toe vereijst werdende commoditeiten; voorts stallinge voor ses paarden; koets- en thuijnmanshuijs, speelhuijs aan de Heerewegh en aan de Vliet of Trekvaart, mitsgaders een visrijke vijver; en twee ijsere hecken; met thuijn en boomgaerd; ende ten aensien vande onge-meene fraije land- en watergesigten insonderheid excelleerende [...]". Vrijwel alles op het buiten wordt ten verkoop aangeboden, "uijtzondert de reij palmen staande langs de muur aande Heerewegh, de verkooper toebehoorende". Het geheel wordt gekocht door Mr. Berent Willem Buys.

Die overlijdt echter in 1763. Uit de akte van boedelscheiding, opgemaakt op 5 september 1763, blijkt dat Noordervliet aan zijn weduwe wordt toebedeeld. Die weduwe heet *Anthonetta van Schuijlenburgh*. Zij laat in hetzelfde jaar 1763 het Herenhuis vergroten en het koetsshuis, de stal en het tuinmanshuis vernieuwen. Dat stond geschreven in twee gevelstenen die bij de start van die bouwactiviteiten in de voor-gevel werden aangebracht. Vervolgens zorgt zij voor een tweetal belangrijke uitbreidingen van Noordervliet. Allereerst koopt zij op 29 maart 1765 Welgelegen, de buitenplaats die aan de oostzijde aan Noordervliet grensde. De verkoopakte beschrijft Welgelegen als "bestaande uit huis, kleiner huis of tuinkamer,

koetshuis en stalling voor 4 paarden, groot 1 morgen [...] met ananaskas en twee perzikken-kassen met glazen ramen [...], belast met Louwerisgeld [...], vrij van overpaden uitgezonderd het regt van doorvaart door de sloot ten oosten van dit perceel, aankomende de huisjes aan de Heerenweg [...]". Negen jaar later, op 7 mei 1774 volgt een tweede uitbreiding met een stuk grond tegenover Noordervliet gelegen aan de overzijde van de Heerenweg. Uit de koopakte blijkt dat weduwe Anthonetta ondertussen opnieuw is gehuwd met Cornelis van der Beeke. In brieven noemt Van der Beeke zich ook wel Verbeek. De akte meldt dat de erfgenen van Jan Gerritsz van Veen verkopen aan Anthonetta van Schuijlenburgh, echtgenote van Mr. Cornelis van der Beeke, "een huis en erve met 1 morgen teelland, belend ten Oosten zeker laantje of uitweg [= de huidige Weverslaan], ten Westen [= de

overplaats van Rusthof] de Heer Burgemeester Mr. Jan Bouwens, Vrijheer van Horssen, strekkende voor van den Heerenweg tot den Achterweg toe". In datzelfde jaar nog is er sprake van een wildbaai, een hertenkamp op deze overplaats. Dat staat te lezen in de reeds eerder genoemde brief waarin Cornelis Verbeek toestemming vraagt om op Noordervliet en op 'de wildbaai' daartegenover voetangels en klemmen te mogen leggen. Diezelfde wildbaai wordt ook genoemd op 1 september 1786. Op die datum verkopen de erfgenamen van Anthonetta het Voorburgse bezit van de overledene aan *François Cornelis baron van Aerssen van Sommelsdijk*. Het verkochte staat omschreven als "de hofsteede genaamt Noordervliet, bestaande in desselfs heerenhuys, stal en koetshuys, thuijnmanwooninge en verder getimmerte, laenen, thuijnen en boomgaarden, staande en geleege in 't oosteijnde van den ambachte van Voorburg even buijten het dorp, belend ten oosten de Roomsche Kerk [...], alsmeede nog een camp lands gelegen tegenover de voorschreeve hofsteede in den gemelden ambachte, besonders aangelegt tot een hartenkamp of wildbaai". Baron van Aerssen was duidelijk gesteld op de vergezichten over landelijk gebied, waar Noordervliet zo in uitblonk. Aan de kant van de Heerenweg was dat geen probleem, daar lag zijn eigen 'overplaats'. Aan de andere kant, over de Vliet heen, was het risico groter dat vroeg of laat zijn uit-

zicht over de weilanden van de Tedingerbroekpolder zou worden verstoord. Dat vond de baron geen prettige gedachte. Dus sloot hij op 2 juni 1791 een contract met Arij van Zanten, de eigenaar van "het stuk land, geleege aan den dijk, bezuijden de Vliet over de gemelde buijteplaats [Noordervliet]". In die overeenkomst werd afgesproken dat van Zanten gedurende het leven van de baron of zijn echtgenote, geen bomen zou planten op het bedoelde stuk grond, ook niet aan de kant van de genoemde dijk langs zijn land, "waardoor het vrije en onbelemmerde uitzigt van het Salon aan de Vliet op gemelde plaats [Noordervliet] staande eenigzints zoude kunnen worden belemmerd of benomen". Voor dit vrije uitzicht diende de baron wel te betalen: afgesproken werd "agt guldens jaarlijks". De erfgenamen van de baron verkopen Noordervliet op 3 juni 1796 aan *Magdalena Jacoba Haga*, de weduwe van Johan Patijn, in leven burgemeester van Den Haag. Twee jaar later, 2 november 1798, verkoopt zij het geheel weer door aan *Jan van der Hoop*, koopman te Rotterdam. Volgens de akte is Noordervliet ondertussen niet veel veranderd. Ook de wildbaai op de overplaats is nog steeds aanwezig.

De 19e-eeuwse eigenaren

Jan van der Hoop zorgt voor de laatste uitbreiding van de buitenplaats Noordervliet. Op 18 maart 1801 koopt hij via een onderhandse akte van Anthony Korten-

bach aan de noordkant van de Heerenweg tegenover Noordervliet een huis, erf, tuintje of boomgaard, begrensd aan de westkant door 'zekere uitweg' [= Weverslaan]. Op 8 mei 1802 wordt dit onderhands gekochte perceel officieel overgedragen. In april 1809 voegt Jan van der Hoop daar nog aan toe een perceel weiland, gelegen ten noorden achter het vorige perceel tot aan de Achterweg. Op deze plek aan de Heerenweg, tegenover Noordervliet zou later, in 1874 de 'Villa Jeanette' verrijzen. Deze villa zal verderop nog even ter sprake komen. Na het overlijden van Jan van der Hoop krijgt zijn dochter *Jacoba Maria van der Hoop*, Noordervliet toebedeeld, volgens een akte van boedelscheiding gedateerd 26 april 1842. Zij betreunde het zeer dat het uitzicht van Noordervliet ondertussen aanzienlijk was verslechterd. Weliswaar had het erger gekund, want het waren bomen die aan

**Jan van der Hoop
(1761-1841).**

*Schilderij C. Sels, 1820
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag*

Hendrik Mattheus Antonius van der Ven (1810-1876) met zijn drie kinderen.

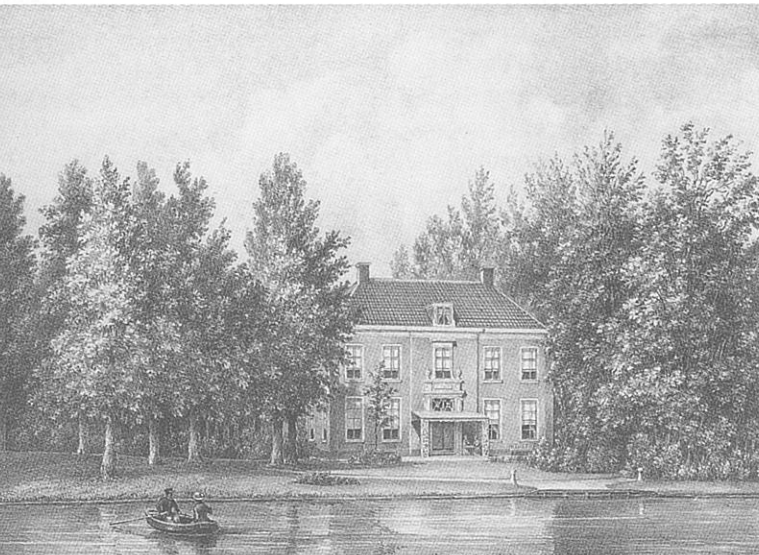
Op schoot van vader zit de jongste, Maria Franciscus Antonius. Daarnaast staat Maria Hubertina Johanna. De oudste zoon, Johannes Antonius Marie (1838-1909) staat bij het schilderij met daarop zijn in 1843 overleden moeder Paulina Francisca Maria Lissone.

*Schilderij verm. J.A. Canta, 1845
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag*

de andere kant van de Vliet, precies tegenover Noordervliet, waren geplant, maar toch: het befaamde uitzicht werd belemmerd. Jacoba Maria onderneemt actie. Zij sluit, evenals baron van Aerssen dat in 1791 eerder deed, op 18 april 1850 een contract met de eigenaresse van het stuk grond aan de overkant. Die eigenaresse van dat "perceel weiland gelegen in den Tedingerbroekpolder onder Stompwijk" is geen onbekende. Het is haar vroegere buurvrouw, Maria Theresia Catharina de Vogel van Aalst, dezelfde die tot 1848 Rusthof in eigendom had gehad. Het contract dat Jacoba Maria afsloot met Maria Theresia ging verder dan de overeenkomst die baron van Aerssen indertijd afsloot. De baron regelde het uitzicht uitsluitend voor tijdens zijn leven en dat van zijn echtgenote. Jacoba Maria legde vast dat het uitzicht ook zou gelden voor de eigenaren die na haar zouden komen. In het contract verplichtte Maria Theresia zich om "een getal van honderd veertig stuks willigen poten [= jonge wilgenbomen] staande op haar voorschreven eigendom

Noordervliet, gezien vanaf de Vliet.

*Litho P.J. Lutgers, 1855
Collectie Museum Swaensteyn*

en welke het vrije uitzicht der buitenplaats Noordervliet voormeld, hinderen, te doen afkappen en op het voorschreven perceel noch op landerijen daamevens ten zuidwesten gelegen, het eigendom van haar ondergetekende zijnde, eenig houtgewas te planten of iets te zullen stellen, of consent [= toestemming] te verlenen, dat daarop iets geplant, geplaatst, gesteld of gepoot zal worden wat dat uitzicht hinderlijk zal kunnen zijn". Voor dit vrije uitzicht moest wel een jaarlijks bedrag, een 'recognitie' van veertien gulden betaald worden. Dit recht op vrij uitzicht vanuit Noordervliet over de Vliet staat ook uitdrukkelijk vermeld in de voorwaarden waarbij Noordervliet op 9 en 16 februari 1864 publiekelijk wordt verkocht door *Adriaan van der Hoop*, de erfgenaam van Jacoba Maria. Die openbare verkoop geschiedde in 'percelen'. Perceel één is "de buitenplaats Noorder-

vliet, zeer aangenaam gelegen aan den Straatweg en de Vliet [...], met hechte, sterke, zeer solide Heerenhuizing [...]". Uitvoerig worden ook de andere zaken beschreven als een "Tuinmanswoning met daaraan verbonden zeer ruim koetshuis en stalling voor acht paarden met hooizolder daarboven, menagerie [...], Goudvischenkom en vijver [...] moestuin met perziken en druivenschuttings [...]". Bij dit perceel wordt genoemd het vrije uitzicht over de landerijen daartegenover, aan de overkant van de Vliet. De opgesomde belendingen van dit perceel herinneren ons weer aan de vorstelijke eigenaresse van Rusthof. Als belending ten zuidwesten van Noordervliet wordt genoemd "Hare Koninklijke Hoogheid Mevrouw de prinses Marianne der Nederlanden". Perceel twee, het vroegere Welgelegen, bestaat nu uit "moesland en boomgaard beplant met exqui-

se vruchtboomen, met daarop staande Orangerie [...]". Perceel drie is de Overplaats van Noordervliet. Tot dit perceel behoorde ook de daarnaast gelegen Weverslaan, verder een 'Goudvis-schenkom', een moestuin en een boomgaard. Ook hier wordt prinses Marianne genoemd. Aan de westkant van de Overplaats van Noordervliet ligt immers de Overplaats van Rusthof met de Oranjerie. Daarvan is Marianne de eigenaresse. Perceel vier tenslotte ligt ook tegenover het eigenlijke buiten Noordervliet. Het bestaat uit "Een perceel uitmuntend wel toegemaakt weiland met een perceeltje moesland [...], belend ten noordwesten de Achterweg en ten zuidoosten de Straatweg en diverse Huizen en erven, ten zuidwesten het voorgaande perceel en ten noordoosten de heer Hoffman en de erven Van Kan [...]".

De percelen een, twee en drie blijven bij elkaar. Ze worden gekocht door eenzelfde koper *Hendrik Mattheus Antonius van der Ven*. Perceel vier wordt echter toegewezen aan twee anderen, genaamd *Jacobus Johannes Hooijmans Janszoon* en *Joanna Oosterlaan*. Daarmee wordt dit perceel afgescheiden van Noordervliet. Die scheiding zou vijftien jaren duren. Tijdens deze jaren werd op dit perceel door *Hooijmans* en *Oosterlaan* een villa gebouwd die 'Villa Jeanette' werd genoemd. Op 27 juni 1877 werd deze villa met omringende grond gekocht door prinses Marianne. Zij veranderde de naam van deze

villa in Klein Rusthof. De hereniging met Noordervliet, na vijftien jaren van scheiding, vond plaats op 24 september 1879. Dat was de dag waarop prinses Marianne Noordervliet kocht. Dat was ook de dag waarop Rusthof met de Oranjerie, Klein Rusthof en Noordervliet een geheel werden.

De aankoop geschiedde te Voorburg in het logement 'de Zwaan', op een veiling bij opbod, gevolgd door afslag. Daarbij werd Noordervliet gesplitst aangeboden in de drie percelen die ook al werden genoemd op 16 februari 1864. De verkoper is "de wel-edelgeboren Heer *Johannes Antonius Marie van der Ven*, koopman, wonende te Rotterdam". Die had, na het overlijden van zijn vader, op 16 april 1879 Noordervliet geërfd. De veiling bij opbod was op 17 september 1879. De hoogste bieder van perceel nummer een, de eigenlijke buiten-

plaats Noordervliet, werd "de Heer *Anthonij Camerling*, zonder beroep of maatschappelijke betrekking, wonende te Dordrecht, die geboden heeft Elf duizend gulden". Perceel nummer twee, het vroegere Welgelegen, kreeg als hoogste bieder "de Heer *Christiaan de Koning*, warmoesenier, woonende te Voorburg, die geboden heeft Achtduizend gulden". Voor perceel nummer drie, de Overplaats van Noordervliet, werd als hoogste bod genoteerd "Zesduizend zevenhonderd vijftientwintig gulden", gedaan door "de Heer *Anthonij Camerling* *Anthonijzoon*, winkelier wonende te Dordrecht". De definitieve veiling bij afslag volgde een week later, op 24 september 1879. Ook nu was logement 'de Zwaan' weer de plaats van handeling. Precies om twaalf uur 's middags opende de Voorburgse notaris *Dirk Jacobus Klink* met ferme hammerslag die veiling "in tegenwoordigheid van *Matthijs Willem Spoor*, kamerbehangen, en *Gerbrand van Schagen*, logementhouder en stalhouder, beiden wonende te Voorburg, als getuigen". Eerst kwamen de drie percelen

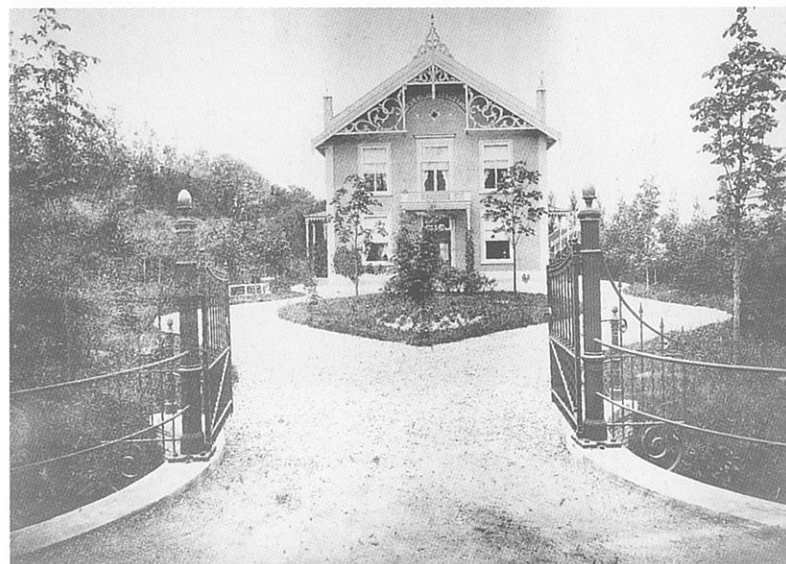
Johan Hendrik Lintz jr.
(1843-1926).

Johan Hendrik werd in 1877 benoemd tot adjunct-administrateur van Marianne, bij wie zijn vader Jean Henri Lintz administrateur was. Daarnaast was hij tevens 'geëmployeerde op de Thesaurie van Z.K.H.Prins Frederik'. Na het overlijden van Marianne werd hij administrateur van het pensioenfonds van de overledene.

*Foto collectie Voorhoeve
Gemeentearchief Voorburg*

Villa Klein Rusthof, gezien vanaf het huidige Oosteinde. Op deze afbeelding is de sloot voor de villa nog aanwezig, evenals de fraaie daklijstver-siering.

*Foto eind vorige eeuw
Collectie Voorhoeve
Gemeentearchief Voorburg*

weer afzonderlijk 'onder de hamer'. Bij elkaar zou dat f30.725 opleveren. Zoals gebruikelijk werden vervolgens de drie percelen gezamenlijk geveild. Daarbij bleef de prijs hangen op f33.725. De koper bleek te zijn "*Hare Koninklijke Hoogheid Mevrouw Wilhelmina Louisa Charlotte Marianne van Nassau Oranje, Prinses der Nederlanden*".

Bij de koop waren ook enkele roerende goederen inbegrepen, die zich op perceel een bevonden: "twee houten dakkappen voor de vazen op de hekpalen, de blinden en deuren die des winters dienen voor den koepel aan den weg, een roeiboot met twee spanen, vier laurierboomen, twee groote en twee kleine, eene partij boonenstaken en rijzen, negen losse bakken en twee en dertig platglasramen, vier en twintig kastramen, zijnde daaronder niet begrepen die van de druivenkast, welke de verkooper onder zich behoudt, een partij matten, een schommel, acht tuinbanken, acht

tuinstoelen en twee tuintafels, de in de orangerie staande zes fauteuils, zes stoelen, een canapé, een tafel en een billard met toebehooren, de in de koepel staande acht stoelen, een fauteuil en een tafel, eene partij ramen en kuipen op den hooizolder, een spiegel in de suite van het huis, en een houten kast op den bovengang". De koop van Noordervliet omvatte ook het oude recht op vrij uitzicht. "De kooper van perceel nummer een heeft tot kennelijk wederopzegging toe, een vrij uitzicht over een gedeelte der landerijen, gelegen ten zuidwesten van de Buitenplaats en de bouwmanswoning 'Nabij' aan de overzijde van de vaart in den Tedingbroekpolder onder Stompwijk voor eene jaarlijkse recognitie van veertien gulden, verschijnende op den eersten Mei van ieder jaar". Behalve laatstgenoemde 'recognitie' nam de koper ook nog een andere verplichting over: het aloude Louwerisgeld. "Perceel nummer een is belast met twee grondrentjes te zamen groot zeven en zeventig en een halve cent, verschijnende op Sint Laurens of tien Augustus van ieder jaar, ten behoeve van den eigenaar der bouwmanswoning 'het Loo' onder Voorburg".

Met de aankoop van Noordervliet verwerft Marianne ook veel documenten die betrekking hebben op de geschiedenis van deze buitenplaats. Al deze stukken laat zij keurig ordenen en beschrijven door haar adjunct-administrateur J.H. Lintz jr. Op 15 december

1879 voltooit hij het overzicht dat als titel meekrijgt 'Inventaris der eigendomsbewijzen etc van Noordervliet'. In het overzicht schrijft de adjunct-administrateur ook een korte notitie over de oude maataanduidingen, die hij uiteraard in de archiefstukken tegenkwam. Hij noteert: 1 hond = 100 rijnlandse roeden = 0,1419 hectaren. Verder geldt: 1 rijnlandse morgen = 6 hond = 600 rijnlandse roeden.

De door Lintz geordende en beschreven inventaris kwam vrijwel volledig in particuliere handen, maar werd in 1988 door Mr. H. Kuperus geschonken aan het Gemeentearchief van Voorburg. Daar vormt het een bijzondere bron van gegevens over Voorburgse buitenplaatsen.

Hoe Noordervliet eruitzag toen prinses Marianne de buitenplaats kocht, staat uitvoerig beschreven in de veilingstukken. In het nu volgende zullen daaruit de belangrijkste omschrijvingen worden overgenomen. Daarna zal de trilogie van de levensgeschiedenis van Marianne worden voltooid.

Noordervliet, gezien vanaf de Vliet.

Links van het Herenhuis bevonden zich een 'huis, tuinhuis, stal en berging'.

Foto omstreeks 1900

Collectie Museum Swaensteyn

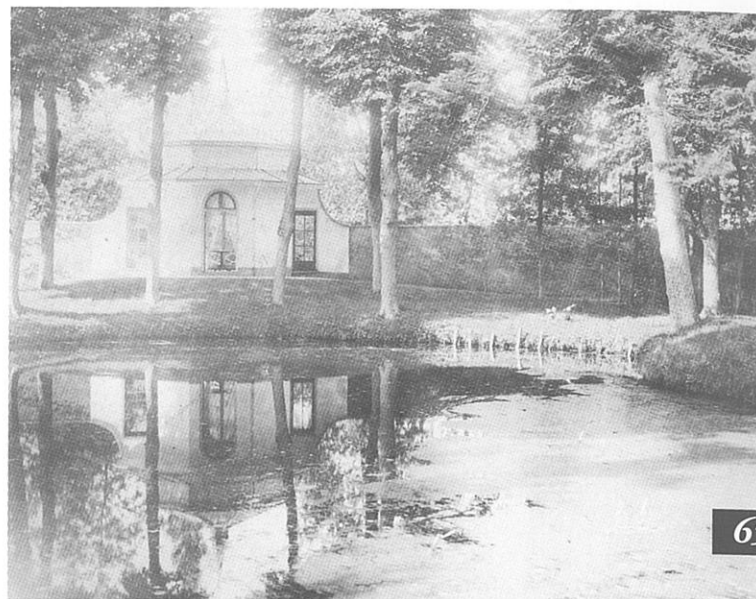
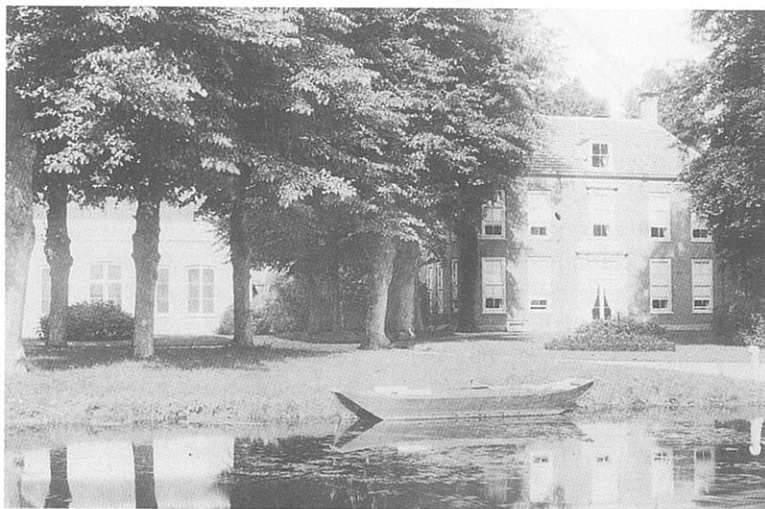
Noordervliet 1879

De veilingstukken van september 1879 geven met hun gedetailleerde beschrijvingen een goede indruk van de voornaamheid en omvang van de buitenplaats. Aardige bijzonderheden daarbij zijn de vermelding dat het buitenhuis ook 's winters kon worden gebruikt en de opsomming van de vele kamers en andere ruimten. De goudvisvijvers en de exotische fruitbomen doen iets vermoeden van de paradijselijke entourage die werd nagestreefd. Verder blijkt uit de omschrijvingen dat ook de Weverslaan deel uitmaakte van Noordervliet.

Hieronder volgen de belangrijkste passages uit de beschrijvingen van de percelen van Noordervliet die in september 1879 worden geveild:

"—Nummer Een. De Buitenplaats

Noordervliet aangenaam gelegen aan den Straatweg en aan de Vaart van Leiden naar 's-Gravenhage en Delft, nabij de kom der Gemeente Voorburg met hare Hechte, Sterke en Soliede Heerenhuizing, geschikt voor Zomer- en Winterverblijf, waarin twaalf zoo boven als beneden kamers, allen behangen en gedeeltelijk van Stookplaatsen voorzien en geplafonneerd, waaronder beneden zeer ruime suite, provisiekamer, groote zolder, waarop mangel- en strijkkamer en dienstbodenkamers, ruime keuken met pomp voor regen- en welwater, groote vorstvrije kelder en alle verdere gemakken voor eene welingerichte Heerenhuizing vereischt wordende, voorts tuinmanswoning met daaraan verbonden koetshuis en stalling voor vier paarden met

hooizolder daarboven, ruime oranjerie, smaakvol ingerichte menagerie, fraaie koepel aan den Straatweg en prieel of zitplaats aan de vaart, loods en berging van brandstoffen en van tuingereedschappen, bevattende de gemelde buitenplaats eene schoon aangelegde bepoting en beplanting, bloementuin, moestuin met perziken- en druivenschuttingen, goudvisschenkom, vijver, corresponderende met het buitenwater, een gedeelte van den Voorweg [= het huidige Oosteinde] enzovoorts, belend ten noordwesten aan den straatweg, tot op het midden van den weg, en ten zuidoosten tot aan de vaart, ten noordoosten aan het volgende perceel [= perceel twee] tot aan de zuidwestelijke

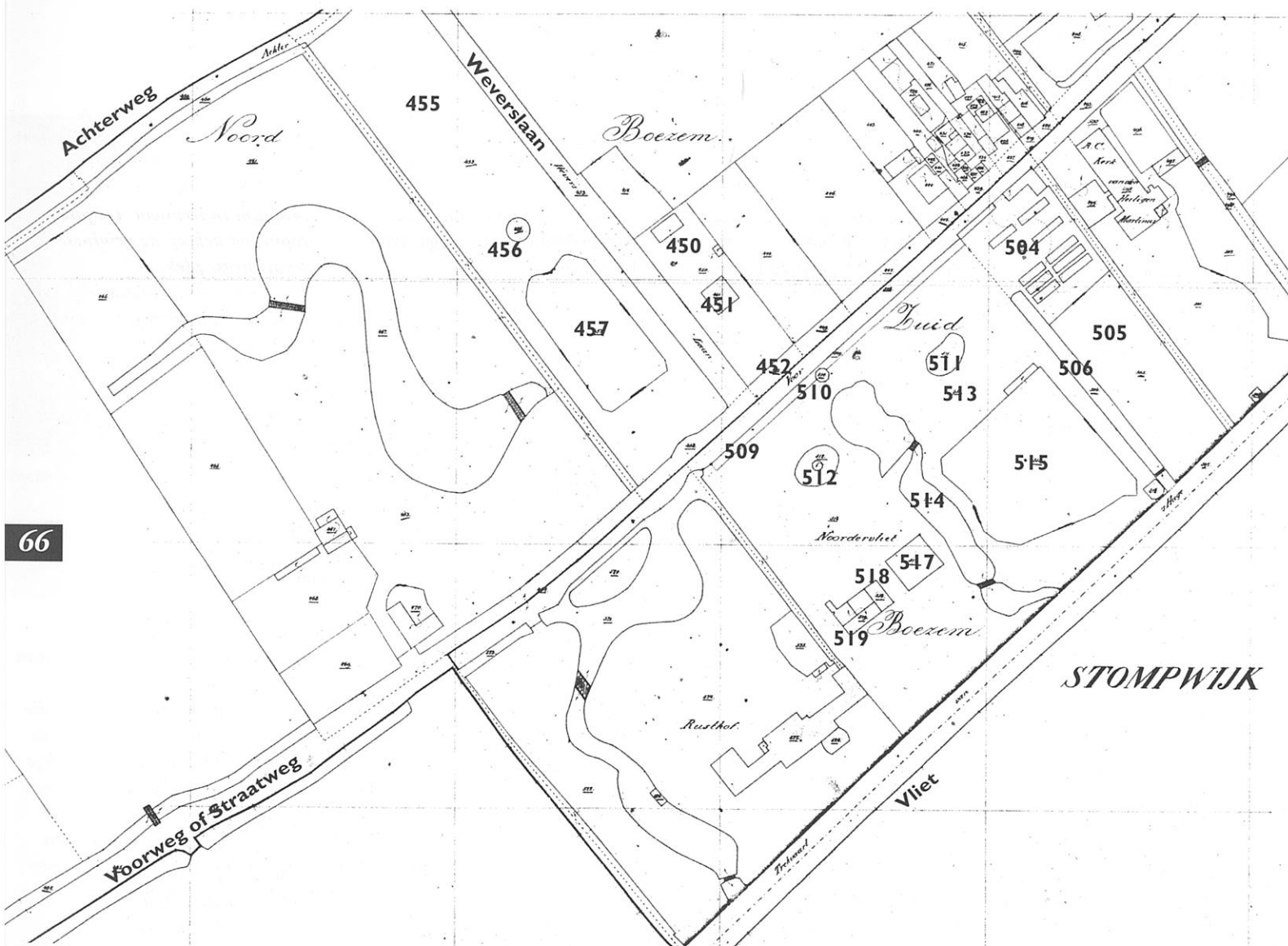
De koepel van Noordervliet 'aan de Straatweg'.

Rechts is de muur zichtbaar die Noordervliet afscheidde van de Straat- of Voorweg, het huidige Oosteinde. De 'koepel' heeft een opvallende, veelhoekige vorm met een bijzonder torentje en opmerkelijke deuren aan weerszijden.

*Foto eind vorige eeuw
Collectie Gemeentearchief Voorburg*

Noordervliet, gezien vanaf de Vliet.

*Foto eind vorige eeuw
Collectie Gemeentearchief Voorburg*

*Fragment kadastrale kaart
Voorburg omstreeks 1870.
Collectie Gemeentearchief Voorburg*

kant des scheidingsloot en ten zuidwesten aan de buitenplaats 'Rusthof' tot aan de noordoostelijke kant der scheidingsloot, te zamen groot behalve het gedeelte Voorweg, een hectare acht en zestig aren zes en dertig centiaren [...]

—Nummer Twee. Een perceel

moesland en boomgaard beplant met fijne vruchtboomen en met daaropstaande oranjerie, twee druivenkassen en drie gemetselde lessenaars of perzikenkassen, benevens zes gemetselde kistingen, perzikenschuttingen, een gedeelte van den Voorweg enzovoorts, staande en gelegen aan

den straatweg en aan de vaart, onder de gemeente Voorburg, ten noordoosten van het voorgaande perceel, waarvan het door een sloot (voor het geheel tot dit perceel behorende) gedeeltelijk is afgescheiden [...], belend ten noordoosten aan de Pastorie van de Roomsche Catholieke gemeen-

Perceel 1: de eigenlijke buitenplaats
tussen Vliet en Voorweg

E509 tuin

E510 koepel

E511 vijver

E512 volière

E513 bosch als tuin, later alleen tuin

E514 vijver

E515 tuin en schuur

E517 Huis

E518 idem

E519 tuinhuis, stal en bergplaats

E1050 Voorweg of Straatweg

Perceel 2: het voormalige Welgelegen,
eveneens tussen Vliet en Voorweg

E504 tuin en broeikasten

E505 boomgaard

E506 water

Perceel 3: de Overplaats
van Noordervliet

E453 Weverslaan

E455 bosch, later tuin

E456 vijver

E457 tuin

E458 Voorweg

Op de hiernaast afgebeelde kaart staat ook, direct rechts van de Weverslaan, het in 1877 gekochte Klein Rusthof aangegeven, met de erbij behorende omschrijvingen. Volledigheidshalve volgen hier de nummers en de beschrijvingen van dit perceel, dat recht tegenover Noordervliet was gelegen.

E 450 tuin, schuur en koetshuis

E 451 huis

E 452 Voorweg

In 1879 worden de nummers E 450 en 451 gewijzigd in E 1063 en wordt de omschrijving: huis, stallen, koetshuis en tuin.

te, ter halve sloot, groot, behalve het gedeelte weg, zes en veertig aren een centiare [...].

—Nummer Drie. De Overplaats van de Buitenplaats Noordervliet, gelegen aan den straatweg onder de gemeente Voorburg met de daarnevens gelegen en daaraan grenzende laan, genaamd 'de Weverslaan' en een gedeelte van den Voorweg, bevattende de gemelde Overplaats, behalve de welaangelegde bepoting en beplanting met goudvisshenkom, een moestuin en boomgaard, belend ten noordwesten aan den Achterweg, ten halve sloot, en ten zuidoosten aan den straatweg tot op het midden van den weg, ten zuidwesten aan de Overplaats van de Buitenplaats 'Rusthof' ter halve sloot, ten noordoosten aan het Buitenverblijf 'Klein Rusthof' en daarachter gelegen perceel land van J.H. Hooymans en consorten, beiden mede ter halve sloot, te zamen groot een hectare, zeventien aren tachtig centiaren [...]. In bovenstaande perceelomschrijvingen staan ook nummers aangegeven die verwijzen naar een kadastrale kaart uit die tijd met verdere toelichting. Die toelichting noemt zelfs kleinere onderdelen als een volière. Voor de lezers die in verdere details zijn geïnteresseerd staan hiernaast die nummers met toelichting.

Prinses Marianne heeft Noordervliet slechts kort in haar bezit gehad. Veel heeft zij er niet aan veranderd. Rusthof bleef de buitenplaats die zij zelf bewoonde. Noordervliet en Klein Rusthof

werden, evenals de verderweg gelegen buitenplaats Leeuwensteyn, vooral gebruikt als logeeraadres voor haar bezoekers of hun personeel. Bijna vijf jaar na de aankoop van Noordervliet overlijdt Marianne. Dat staat beschreven in het nu volgende laatste deel van de trilogie van haar leven.

Het hek van Noordervliet.

Na de afbraak van Noordervliet werd het hek geplaatst in de kruidentuin van het Openluchtmuseum in Arnhem. De foto toont het hek op de originele Voorburgse plek.

Foto in H. van der Kloot Meijburg: 'Bouwkunst in de stad en op het land', 1917

Collectie auteur

Trilogie *van een familiedrama*

deel 3: Trouw tot in de dood

**Albert van Pruisen (1837-1906),
de zoon van Marianne.**

*Gravure Carl Mayer, 1874
Almanak de Gotha*

**rechts: Albert van Pruisen
(1809-1872), de ex-echtgenoot
van Marianne.**

*Tekening F. Krüger
Foto Iconografisch Bureau*

ons afgenomen werd, was vol liefde en waarheid. Wij staren hem na in vertrouwen dat wij ook aan het einde van onze aardsche pelgrimsreis bij God en dus bij hem zullen zijn. Terwijl ik dit neder schrijf, dringt de zon door de wolken, deze delen zich en de blauwe hemel komt tevoorschijn als een groet van Johannes Willem voor deze dag".

In die jaren na het verlies van haar zoon, maakte Marianne regelmatig kleine uitstapjes in de omgeving. Steun ondervond ze in deze dagen ook van haar oudste zoon Albert die haar een troostende brief schreef om zijn medeleven te betuigen.

De problemen met de aange- trouwde Pruisische familie duurden echter onverminderd voort. Sinds de scheiding mocht Marianne geen voet meer op Pruisisch grondgebied zetten en daar werd met ijzige gestrengheid de hand aan gehouden. Dat bleek bijvoorbeeld toen Mariannes dochter Alexandrine in 1865 in het huwelijk trad met Wilhelm von Mecklenburg-Schwerin. Uiteraard wilde Marianne daar als moeder bij zijn, maar ze werd resoluut bij de Pruisische grens teruggestuurd. Ook het overlijden van haar echtgenoot in 1872 bracht geen

verandering in de starre houding van de schoonfamilie. Toen haar zoon Albert op 19 april 1873 in Berlijn huwde met Marie von Saksen-Altenburg, mocht Marianne ook daar niet bij zijn. Het jonge paar maakte echter veel goed door korte tijd na de huwelijksvoltrekking naar Marianne toe te komen, op haar kasteel Camenz in Silezië waar zij op dat moment verbleef. Door de expansiedrift van Pruisen werd het gebied waar Marianne niet mocht komen steeds groter. Dat had vervelende gevolgen, zo bleek in 1875. Niet ver van Reinharts- hausen ligt het stadje Dillenburg, befaamd uit de Oranjarahistorie. In

Berusting op Rusthof

Na het overlijden van haar zoon Johannes Willem in december 1861 vertoefde Marianne vaker op Rusthof. In de rust van haar buitenplaats aan de Vliet maakte de verbijstering van de eerste dagen langzaam plaats voor stille berusting. Zes jaar later blijkt uit een door haar geschreven brief iets van de wijze waarop ze het ondraaglijke verlies uiteindelijk verwerkte. In die brief van 30 oktober 1867 schrijft ze: "Hij die reeds bijkans zes jaar geleden van

**Kasteel Camenz in Silezië.
In dit nog steeds bestaande
kasteel bracht Marianne een
gedeelte van haar kunstcollectie
onder.**

*Foto ongedateerd
Collectie Museum Swaensteyn*

1760 was kasteel Dillenburg, de geboorteplek van Willem van Oranje, door de Fransen verwoest. Toen er plannen werden gemaakt om op de ruïnes een herdenkingstoren te bouwen, steunde Marianne dit idee van harte door het merendeel van de kosten voor haar rekening te nemen. Op 29 juni 1872 legde Marianne de eerste steen. Toen echter in 1875 de 40-meter hoge 'Wilhelmsturm' zou worden ingewijd, mocht Marianne daar niet bij zijn. Het werd haar door haar Pruisische familie verboden. Zoon Albert nam bij de plechtigheden de honneurs voor zijn moeder waar.

Een tweede schaduw

Ondertussen was er een tweede

schaduw over Mariannes leven gekomen. De gezondheid van Johannes van Rossum liet in die jaren veel te wensen over. Zijn bedlegerigheid maakte verzorging noodzakelijk en kluisterde ook de nog steeds rusteloze Marianne aan huis. Die situatie benauwde haar. Nu had Marianne na het overlijden van Johannes Willem, nog steeds goede contacten met

Gerardus Johannes Hofs, de gouverneur van Johannes Willem. Hofs was inmiddels gehuwd met Eveline van der Mey. Eveline was een jongedame die haar mening over zaken niet onder stoelen of banken stak, ook niet tegenover Marianne. Marianne waardeerde die oprechte openhartigheid zeer en zo ontstond al spoedig een goede verstandhouding tussen beiden. Veel van de brieven die Marianne aan Eveline schreef, zijn bewaard gebleven. In een brief van 8 juli 1872 vraagt Marianne aan Eveline of zij en haar echtgenoot bij haar willen intrekken met het oog op de verzorging van de zieke Johannes van Rossum. "Zoo

als ik sedert Mei verleden jaar leef, alleen met een ziek man, gaat het op den duur niet en waar vind ik eene dame die mij zoo toespreekt als gij? En gezet ik vind eene zoodanige, hoe konde ik veronderstellen dat zij zich getroosten zoude met mij en den Heer van Rossum alleen, van de geheele wereld afgescheiden te leven. Maar gij behoeft niet van

*Eveline van der Mey (-1921)
en Gerardus Johannes Hofs
(1835-1927).*

*Foto's collectie Voorhoeve
Gemeentearchief Voorburg*

de wereld u af te scheiden. Gij hebt de wereld bij u, man en kinderen. Gij blijft vrije menschen. [...] Door u komt er weder gezelligheid in ons uitgestorven huis; ook de kinderen zullen er toe bijdragen om levendigheid te brengen in het uitgedroogde huishouden". Op 10 april 1873 overlijdt Johannes van Rossum op

*onder: Huize Leeuwensteyn.
Ansichtkaart verzonden
in 1915. Opvallend op deze
kaart zijn de tuinvazen en
sokkels staande in het park links
naast de koepel aan de Vliet.
Collectie auteur*

*links: De Wilhelmsturm te
Dillenburg.*

Foto auteur, 1998

Portret van het 'vrouwtje van Loenen'.

Tekening J.E.B. Backer, 1869
Collectie Historisch Museum
Apeldoorn

Prinses Marianne op latere leeftijd.

Foto ongedateerd
Iconografisch Bureau Den Haag

70

Reinhartshausen aan de 'vliegende tering'. Hij wordt begraven op het kleine kerkhof van Erbach, waar Marianne een graf kocht. Johannes mocht niet worden begraven bij zijn zoon, in het kerkje dat dankzij Mariannes gift gebouwd kon worden. De kerkeraad had daar ernstige bezwaren tegen. Dat zou immers de goedkeuring betekenen van een zondige situatie die nog steeds niet kon worden geaccepteerd. Op 1 juli benoemt Marianne Gerardus Johannes Hof tot haar intendant. Hij moest in feite de werkzaamheden van Johannes van Rossum overnemen, zoals het toezicht op haar huishouden en op de omvangrijke kunstverzameling op Reinhartshausen. Eveline wordt aangesteld als Mariannes 'eredame'. Het echtpaar wordt gehuisvest op Leeuwensteyn, de Voorburgse

buitenplaats die Marianne in 1861 had gekocht.

Rust op Rusthof

Hoewel Marianne nog regelmatig reizen onderneemt, blijkt ze steeds vaker de stilte op Rusthof te zoeken. Die rust waardeert ze steeds meer. Dat blijkt uit een van de vele brieven die zij schrijft aan het 'vrouwtje van Loenen'. Zoals reeds eerder vermeld, had Marianne als kind van haar vader een boerderij op het Loo cadeau gekregen. 'Vrouwtje van Loenen' was de troetelnaam die Marianne had verzonnen voor de boerin die deze boerderij haar leven lang met grote toewijding voor haar zou beheren. Op 5 juli 1874 schrijft Marianne vanuit Rusthof: "Hebt dank, Vrouwtje van Loenen voor het Krentenbrood, de Bloemen en de heerlijke Persiken en ook voor de daarbij gevoegde Brief. Ja, ik ben weder eens overgekomen in het mij altijd dierbaar Vaderland met deszelfs Herinneringen en gevoel mij wel in de Lommerrijke Gangen van mijn Rust Hof, maar naar het Loo, waar ik in 1860 opdaagde kan ik niet besluiten te komen, daar zouden de herinneringen mij overstelpen en daar mag ik mij niet aan blootstellen [...]" Grote waardering voor haar Voorburgse buitenplaats blijkt ook uit de brief die Marianne in het Duits op Rusthof schrijft aan iemand te Dillenburg. De brief is gedateerd 1 september 1874. Ze schrijft over de doop van haar kleinzoon Friedrich Heinrich, die 15 juli was geboren als eerste kind van haar

zoon Albert en die ze kort daarna in Hannover had mogen bewonderen. Daarna was ze naar Reinhartshausen gegaan om enige tijd te verwijlen "am Grabe meines Freundes". De dag daarop was ze weer tijdig in Voorburg teruggekeerd om met haar broer de geboortedag van hun langgeleden overleden vader te gedenken. Daarna volgen in de brief de waarderende zinnen van Marianne over Rusthof: "Es ist mir hier im stillen Ruhe Hof [= Rusthof] so wohl wie nirgends auf der ganzen Erde. Ich lebe meiner Erinnerungen die Kinderjahre reihen sich an mein Grab und was dazwischen peinliches ja schmutzvolles liegt, rührt mich nicht mehr dan solches was zu meiner Erziehung zu meiner Bildung notwendig war". Verder schrijft ze dat ze het grootste deel van de maand nog wel op Rusthof zal doorbrengen. Omstreeks de 19e of de 21e

hoopt ze weer naar Reinharts-
hausen terug te keren en zal dan
wellicht via Dillenburg reizen "om
onserem Thurbau zu besichtigen
der bis zu der Zeit wohl vollendet
sein dürfte [...] um dan am 19te
April die Einweihungsfeier halten
zu können". Zoals reeds beschre-
ven zou Marianne echter dat
inwijdingsfeest van de toren niet
mogen meemaken. Wel vertoeft
ze weer regelmatig op Reinharts-
hausen. Maar als ze daar is, ver-
langt ze toch ook weer naar
Voorburg en naar Rusthof. Zo
schrijft ze op 21 december 1879
aan haar vriendin en eredame
Eveline: "Het is wel uit te houden
op Reinhartshausen met biblio-
theek, platenkasten, muntverza-
meling en museum, maar de kerk
te Voorburg vermis ik en ook de
kleine diners die groot genaamd
werden".

Zoon Albert en de kleinkinderen
bezoeken Marianne regelmatig,
ook op Rusthof. Zo mocht de
kleine Friedrich Heinrich op 16 juli
1877 op Rusthof de eerste steen
leggen voor de nieuwe stallen.
Marianne waardeerde die bezoeken
zeer. Maar Albert maakte zich
steeds meer zorgen over zijn
moeder. Hij vond dat zij zich te-
veel begroef in het verleden en in
haar herinneringen. Hij verweet
haar openlijk teveel met haar
dierbare doden te leven. Iets van
die strijd blijkt uit een brief die
Marianne aan Eveline schrijft op
15 november 1880. "De prins,
mijn zoon, wil mij geen rust laten.
Hij meent mijn ziel van het eeu-
wig verderf, waarin ik mij stort, te

Rusthof 1 September 1874

Am 28ten vorigen Monats hatte ich die Freude Ihre Lieben vom 26ten
aus mein alter lieber Dillenburg zu erhalten, es waren die ersten seit
gar langer Zeit und die Vorankündigung durch eine allerd. erfreuliche
die baldige Saite meines künftigen Enkels, der mein Sohn den
Namen Friedrich Heinrich zu geben beabsichtigt, als Sprössen aus
beider Häuser Tugenden, Tugenden und ehrenvollen Bismarckung. Er kam
am 15ten July zur Welt und am 24ten begab ich mich nach Hannover um
die dankbaren Eltern zu besuchen und die Bekanntschaft der Jungen zu
machen. Hier zurückgekehrt habe ich mich nicht anders verhalten, als
wieder auf zu brechen und so begab ich mich den wohl am 21ten dieses Mo-
nats nach Reinhartshausen um den Tag am Grab meiner Freunde zu
bringen, jedoch aber am 22ten hier zurück um den Geburtstag meines
Vaters, den 24ten, mit meinem Bruder in stiller Trauer zu feiern, die
Vorgangenhild gedenkend. Es ist mir hier im stillen Ruche Hof so
wohl wie irgendwo auf der ganzen Erde. Ich habe meiner Erinnerung,
die kinder Jahre rechen sich an mein Grab und was darwischen persönlich,
ja schmerzvollen Liebes, jedoch mich nicht mehr, den solchen was in meiner
Erziehung zu meiner Bildung notwendig war. So wird den auch wohl
der heute begangen Monat um geistlichen Theil hier vergangen und vielleicht
nehme ich zum 19ten oder 21ten meine Rückreise über Dillenburg um nach
Reinhartshausen zurück zu kehren und lange dem Herr und Frau auf
ein Schlesien mit um unserm Thurbau zu besichtigen der
bis zu der Zeit wohl vollendet sein dürfte, bis auf der Innern
Einrichtung womit die Wunders monate ausgefüllt werden sollen
um dann am 19ten April die Einweihungsfeier halten zu können.
Wer den lebt, der dem sorgst, Herr wie Du willst. Es sei wir leben wir
leben dem Herrn, es sei wir sterben wir sterben dem Herrn. Es sei dem
wir leben, es sei wir sterben, wir sind der Herren.
In diesem Bewusstsein, verheißet Ihr Sie hoch schätzend
Marianne von Rossum
Jungfrau der Niederlande

moeten redden tot elke prijs al
ware het tot prijs der liefde zijner
moeder, die geene liefde is zo
lang zij van haar doden haar afgon-
den blijft maken". Op moeilijke
momenten vindt zij echter
bemoediging in het portret van
Johannes van Rossum: "Hij lacht
mij vriendelijk tegen als wil hij mij
boven al dat aards gewemel
verheffen door de gedachte dat
mijne doden geen doden zijn,
maar gelukzaligen die ons
wachten bij God".

Aardse zaken

Toch houdt Marianne zich in haar
laatste levensjaren nog wel dege-
lijk met aardse zaken bezig. Zoals
reeds beschreven verwerft zij in
1877, als passend onderkomen
voor haar gasten of voor het
personeel, Villa Jeanette tegen-
over Rusthof. Twee jaar later
volgt de aankoop van Noorder-
vliet. Juist in die tijd deed Marian-
ne ook veel moeite voor het
aardse geluk van twee geliefden,
Sophie van Oosterzee en Daniël

Brief in 1874 door prinses
Marianne vanuit Rusthof
geschreven, vermoedelijk aan
Spiess, rector van het Dillen-
burgs gymnasium.

Collectie Ir. J. van Rossum
Heilig Landstichting

**Jean Henri Lintz
(1817-1894).**

*Foto M.G. Trapman
Collectie Lintz Rotterdam*

72

**Daniël Kautzmann
en Sophie van Oosterzee.**

*Foto omstreeks 1878
Collectie Voorhoeve
Gemeentearchief Voorburg*

**De catalogus van Mariannes
boekenbezit in 1849.**

*Foto M.G. Trapman
Collectie Museum Swaensteyn*

Kautzmann. De beroemde predikant Van Oosterzee wilde zijn dochter Sophie alleen toestemming geven voor een huwelijk met Daniël als hij de Universiteit van Leiden met succes zou hebben afgerond. Toen Daniël echter zakte schreef Sophie ten einde raad een brief aan Marianne die zijkende van de bezoeken van de prinses aan haar vader. Marianne had grote bewondering voor de beroemde kanselredenaar en bezocht hem enkele keren op zijn landgoed 'Pijnenburg'. De prinses handelde resoluut en benoemde Daniël Kautzmann tot haar bibliothecaris. Met die maatschappelijke positie was vader Van Oosterzee ook tevreden en konden de geliefden toch trouwen. De bovenkamer van de Oranjerie werd de

werkkamer van Kautzmann, van waaruit hij de omvangrijke bibliotheek van Marianne kon ordenen. Die kamers boven de Oranjerie werden trouwens vaker gebruikt als werkkamer. Ook de administrateur van Marianne, Jean Henri Lintz en zijn zoon

Johan Hendrik die adjunct-administrateur was, hadden hier hun werkruimtes.

Afscheid

Met het klimmen der jaren nemen Mariannes krachten duidelijk af. Het weerhoudt haar nog steeds niet van het rusteloos reizen tussen haar vele bezittingen. Zo is zij in september 1882 nog op haar boerderijtje in Weisswasser, vlakbij haar kasteel Camenz in Silezië. Na terugkeer op Reinhartshausen blijkt Marianne echter zo verzwakt dat er in mei 1883 een rolstoel voor haar gekocht wordt. Daarin laat zij zich in de tuin rondrijden. Een van de laatste brieven die van Marianne bekend is, werd op 2 april 1882 geschreven aan haar eredame Eveline. "Ik ben uitermate zwak, ja krachteloos, maar geloof dat de melkkuur goed moet werken. [...] Maar beter wordt het niet, lieve Eveline. God met ons, groet man en kinderen, de oude Marianne". Kort daarvoor had Marianne ook al afscheid genomen van de vrouw met wie zij haar leven lang trouw had gecorrespondeerd: het 'vrouwtje van Loenen'. Die laatste brief aan het 'vrouwtje' is gedateerd 2 januari 1883. "Met innig leedwezen verneem ik, lieve Vrouw van Loenen, de snelle verdwijning Uwer lichaamskrachten, maar hoop en vertrouwen, dat Uw geest en ziel welvarende is en Gij U de hemel voelt naderen, waar wij elkander bij onze Heer weder te vinden hopen en vertrouwen. [...] Marianne, die U niet vergeet". Het vrouwtje van Loe-

nen zou Marianne echter nog enkele jaren overleven. In de heilige overtuiging dat zij al haar geliefden bij haar Heer zou weerzien sluit Marianne, prinses der Nederlanden, op 29 mei 1883 op Reinhartshausen voorgoed de ogen.

Trouw tot in de dood

Alsof haar leven zelf nog niet voldoende dilemma's had gekend, bleef Marianne een laatste onmogelijke keuze niet bespaard: de keuze van haar laatste rustplaats. Zoals eerder beschreven was het Mariannes bedoeling geweest om met Johannes bijgezet te worden in het mausoleum van het kerkje te Erbach, waar hun zoon eerder was begraven. Zo zou de dood hen alle drie voorgoed weer bij elkaar brengen. Omdat Johannes van Rossum niet mocht worden bijgezet in dat mausoleum moest Marianne nu noodgedwongen kiezen tussen haar geliefde minnaar en haar beminde zoon. Zij koos voor haar geliefde, voor wie geen plaats was tussen de kerkmuren. De trouw-

belofte die zij Johannes formeel niet had kunnen geven, maakte zij na haar dood tot realiteit: zij bleef Johannes daadwerkelijk trouw tot in de dood. En zo werd zij, volgens haar laatste wil, op 4 juni 1883 begraven op het kerkhof van Erbach, naast Johannes van Rossum, temidden van de gewone dorpelingen.

In memoriam

De kranten besteden uitvoerig aandacht aan het overlijden van Marianne. Het Dagblad van Zuid-

MARIANNE,
PRINCESSIN DER NIEDERLANDEN.

Holland en 's-Gravenhage meldt op woensdag 30 mei 1883 het overlijden onder de rubriek 'Laatste berichten': "De staats-Courant van heden-avond [= 29 mei] bericht het overlijden van H.K.H. Prinses Marianne in de volgende bewoordingen: 'Het heeft den Almachtigen behaagd Haar Koninklijke Hoogheid Prinses Marianne der Nederlanden tot zich te nemen. Haar Koninklijke Hoogheid ontsliep hedenochtend omstreeks zes uren op haar kasteel Rijnhartshausen". In dezelfde editie wijdt de krant als een 'in memoriam' een uitvoerig artikel aan de overledene. Daaruit spreekt grote bewondering en sympathie voor de gestorven prinses. De stormachtige tijden waarin ze werd geboren en huwde, leken wel een voorafschaduwing van de problemen waarmee zij werd geconfronteerd. Opvallend is de wijze waarop begrip wordt gevraagd voor "Haar groote afdwaling". Ook Voorburg komt ter sprake. Voor dat dorp aan de Vliet had Marianne immers een speciale betekenis gehad; omgekeerd had Voorburg ook veel voor Marianne betekend. Omdat zo'n duidelijk beeld wordt geschetst van de wijze waarop haar eigen tijdgenoten over de prinses dachten, volgt hier een groot gedeelte van dit kranten-artikel: " 's-Gravenhage, 29 Mei. **Prinses Marianne.** Een droeve tijding kwam heden-ochtend uit Erbach (Rheingau bij Biebrich), in het Nassausche tot ons. Mevrouw de Prinses Wilhelmina Frederica Louise Charlotte Marianne ont-

sliep, na een langdurig lijden, in den vroegen morgen. Haar ziekte voerde tot den dood, juist nadat de hoop was gerezen, dat herstel weder mogelijk zou blijken. Wij gelooven de tolk te zijn van geheel de Nederlandsche natie, wanneer wij verklaren, dat het overlijden der hoogbejaarde Vorstin, Die voor zo veel en zoo velen een beschermster en een weldoenster was, als een rechtmatige reden van volksrouw moet

worden beschouwd, ook omdat met Haar op nieuw een der weinigen ons ontvalt, die nog uit het Huis van Oranje ons waren overgebleven. De afgestorvene verdient, om vele werken, welke van liefde en barmhartigheid, maar ook van kunstzin en hart voor de Nederlandsche nijverheid getuigen, bovenal voor de gehechtheid van welke zij onverflauwd, ook in den vreemde, voor

Prinses Marianne.

Schildering verm. Th. Hildebrand, Collectie Hotel kasteel Reinhartshausen

Foto M.von Haugwitz Stadecken-Elsheim

De jeugdige Marianne als vredebrenger.

Links onder de woorden 'zalig zijn, die vrede stichten', verwijst het opschrift van een lint naar het 'congres te Weenen waar uiteindelijk de nieuwe vrede tussen de Europese landen werd geregeld. Het linker lint vermeldt: '1e prijs'.

Litho W. van Senus omstreeks 1815
Collectie Atlas van Stolk Rotterdam

Prinses Marianne.

Litho F. Krüger
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag

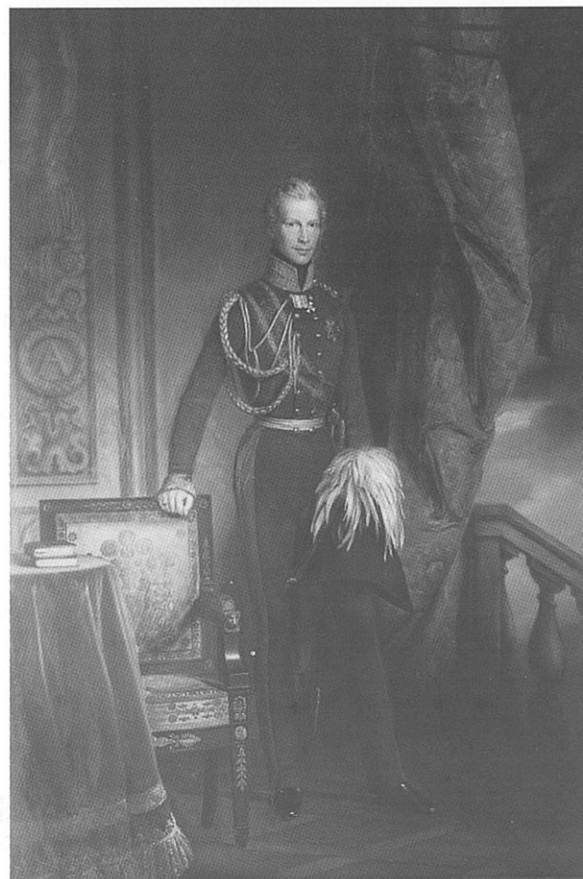
Plaquette onder het Marianne-orgel in de Oude Kerk van Voorburg.

Het opschrift luidt: 1800 Het eerste orgel werd aan deze kerk gelegateerd door Adriaan Leonard van Meeteren bewindhebber der Westindische Compagnie.

Foto M.G. Trapman, 1998

Albert van Pruisen (1809-1872).

*Schilderij J.B. van der Hulst, 1835
Foto Iconografisch Bureau*

Haar vaderland, zijn nooden en behoeften, deed blijken, dat Haar levensgeschiedenis in enkele trekken worden gemaald [= geschilderd], dat zij Harer waardig reeds op Haar sterfdag worde herdacht. Haar geboorte voert ons terug naar het tijdperk van nationale vernedering, toen ons vaderland zuchtte onder het looden juk der Napoleontische tyrannie. Zij werd toch geboren op den 9n Mei 1810, toen Haar Vader, Wiens Stamhuis hier door duizenden werd teruggewenscht, nog zuchtte in ballingschap. Haar verschijnen was alzoo voor Haar Ouders een zoete druppel in den bitteren beker des lijdens, waaruit mee het feit zal zijn te verklaren, dat de uitgeweken Prins, die straks als Koning den Nederlandschen

Troon beklom, zoo innig aan haar gehecht was. Ouden van dagen hebben ons meermalen verzekerd, dat men Koning Willem I dagelijks met de kleine Prinses in den tuin kon zien wandelen. De jeugdige Vorstin was weederkeerig ten innigste aan Haar Vader verbonden; Zij bleef dat, gelijk trouwens van Haar, met Haar voor droeve aandoeningen zoo vatbaar gemoed, niet anders was te verwachten, ook toen Haar Vader weder, maar nu vrijwillig, te Berlijn zich vestigde, nadat Hij Zijn Kroon, het regeeren moede en door het verkoelen der nationale liefde getroffen, aan Zijn Zoon had overgedragen.

Was de Ontslapenen in Haar jeugd Haars Vaders troetelkind, op Haar beurt was zij als vrouw Haar Vaders troost. Dat zij dit te Berlijn kon wezen, de vermelding van die bijzonderheid brengt ons tot Haar huwelijk. Prinses Marianne werd toch den 14n September 1830, alzo weder in een stormachtig tijdvak, kort na het uitbreken der Belgische Revolutie, in den echt verbonden met Prins Frederik Hendrik Albrecht van Pruisen. Dat revolutionaire van den tijd, waarin zij dien liefdesband sloot, bleek symbolisch voor dat huwelijksleven zelf. Werd de verbintenis met sympathie zowel in Pruisen als Nederland begroet, de karakters der beide Echtenlingen schenen niet op de gewenschte wijze overeen te stemmen. De woorden van den dichter, 'dat de liefde niet steeds bestendig is van duur, hoe fel zij ook eenmaal den boezem deed jagen',

werd aan dit Hooge Echtbaar vervuld. De blijvende waardeering welke de Ontslapene in Pruisen, in Berlijn inzonderlijk, vond, en de liefde welke al haar kinderen Haar, ook na de wettelijke ontbinding van den echt (hetgeen 28 Maart 1849 geschiedde), bleven toedragen, mogen als zoovele bewijzen worden opgevat, dat men algemeen aan den Prins, Diens eigenaardig karakter en gewoonten, de oorzaak toeschreef der verkoeling, welke tusschen beiden ontstond. De Ontslapene behoorde trouwens tot die naturen welke behoefte hebben aan liefdebetoon, terwijl van Haar Gemaal (Die 14 Oktober 1872 ontsliep) niet scheen te kunnen worden getuigd, dat Hij Haar liefde op den duur beantwoordde. Wij liepen echter de feiten reeds vooruit. Herinnerd zij nog omtrent het leven der Prinses te Berlijn, dat – zooals wij reeds aanstipten – Haar eerste huwelijks-

jaren iets goeds schenen te voor-
spellen". Met dat 'iets goeds' be-
doelde het artikel de geboorte
van de 5 kinderen uit het huwelijk
met Albert. Na al die kinderen
opgesomd te hebben, met een
korte beschrijving van hun levens-
loop of vroegtijdig overlijden, ko-
men de buitenlandse bezittingen
van Marianne aan de orde. Uitein-
delijk komt het artikel terecht bij
de periode kort na de scheiding.
Daar wordt uitvoerig stil gestaan
bij de betekenis van Marianne
voor Voorburg.

"Omtrent het leven van de Over-
ledene, nadat de liefdeband, die
drukte in plaats van liefelijk samen
te snoeren, was ontknoopt, kun-
nen wij met enkele herinneringen
volstaan, omdat het voor een
groot gedeelte in de omgeving
dezer stad werd doorgebracht.
De Ontslapene koos Voorburg
tot Haar verblijf. 't Fraai buiten-
goed Rusthof, waaraan Zij straks
ook de goederen Leeuwenstein

en Noordervliet toevoegde,
—meer in 't bijzonder voor Haar
personeel en Haar hoge Gasten
bestemd— wist zij in een echt
Vorstelijken lusthof te herschep-
pen. De bevallige villa Klein-Rust-
hof werd ook door Haar aange-
kocht, en die lieve bezitting werd
steeds ingenomen door het ge-
volg van Haar zoon, die telkens
de geliefde Moeder kwam bezoeken
en door Haar met zoveel lief-
de werd omringd. Voorburg ver-
liest ontzettend veel in de Afge-
storvene. De belastingen welke
Zij voor Haar bezittingen op-
bracht, stijfden de gemeentefond-
sen niet weinig; vooral aan die
bate heeft de bevolking dier
gemeente het te danken, dat van
haar geen eigen gemeente-heffing
wordt gevorderd. Armen en Kerk
van Voorburg bedacht Zij steeds
ruim; het Hervormd kerkgebouw
verrijkte Zij met een nieuw orgel
en voor het bouwen der nieuwe
pastorie heeft Zij een belangrijke
bijdrage toegezegd. Ook voor de
stichting van het nieuwe Raadhuis
aldaar schonk Zij een belangrijke
gift, terwijl Zij in tal van woningen
in die gemeente Zich een Engel
der liefde bewees".

Na uitvoerig beschreven te heb-
ben hoeveel goeds de overledene
ook in het buitenland had ver-
richt, keert het artikel weer terug
in eigen land: "Wat Zij binnen
onze landpalen deed voor de
kunst, voor een brede reeks lief-
dadige en nuttige instellingen,
voor de Kerk waartoe Zij behoor-
de, ook voor de Hervormde
Gemeente in deze stad, voor
honderden lijdenden en beproef-

den, voor verlatenen en verstoo-
tenen, voor alles wat liefelijk is en
welluidt: wie heeft er niet van
hooren verhalen? Voor Haar om-
geving was zij een Meesteres gelijk
weinigen; voor Haar kinderen een
Moeder in den vollen zin van het
woord, altijd bereid uit den rijken
schat des harten de middelen te
geven met ruimen hand. Haar
verschijning, vooral ook in den
laten avond van Haar leven, was
in menig opzicht aantrekkelijk. In
Haar grijsheid was deze altijd tot
het goede bereidvaardige Vorstin
een figuur, op welke het oog van
ieder die haar ontmoette, niet
zonder welgevallen staarde. Altijd
deelende in de ervaringen van het
Oranje-Huis, was Zij niet minder
steeds belangstellend getuige van
alle nationale rampen —voor wel-
ker leniging zij gaarne Haar schat-

**Plaquette onder het Marianne-
orgel in de Oude Kerk van
Voorburg.**

**Het opschrift luidt: 1879
Een nieuw orgel werd aan deze
kerk geschonken door Hare
Koninklijke Hoogheid Prinses
Marianne der Nederlanden.
Foto M.G. Trapman, 1998**

**Prinses Marianne.
Schilderij J.B. van der Hulst, 1834
Foto Iconografisch Bureau**

Prinses Marianne.

Foto omstreeks 1860

*Collectie Koninklijk Huisarchief
Den Haag*

pag. 77: Toiletspiegel van prinses Marianne.

De verguld zilveren Empire-spiegel werd vervaardigd door de Brusselse edelsmid Dutalis. De Nederlandse beeldhouwer Louis Royer ontwierp de figuren. De spiegel was het huwelijks-cadeau van koning Willem I voor Marianne.

Collectie Rijksmuseum Amsterdam

76

De 'nieuwe' Voorburgse pastorie 'Kerk-lust'.

Ansichtkaart verzonden 1901

Collectie auteur

ten veil had— gelijk Zij evenzeer instemde in de nationale vreugde. Tot haar kenmerkende eigenschappen behoorde ook, dat Zij zeer gehecht Zich betoonde aan het Hof van Haar Vader, wiens nagedachtenis Haar tot het einde des levens lief en heilig was. Voorts onderscheidde Zij zich door het bezit van het beroemde sterke Oranje-geheugen en van een helder doorzicht, Haar levenswijze was eenvoudig; Zij wist langs dien weg de middelen te vinden om anderen wel te doen. Tot de bijzonderheden uit Haar leven mag zeker ook wel worden geteld Haar reis met ds. Van Senden van Zwolle, naar het Heilige Land, waaraan de Christelijke literatuur van ons vaderland een belangrijk werk van de hand van dien Evangelieprediker verschuldigd is". Na al die positieve punten komt dan toch het moment waarop iets gezegd moet worden over de 'groote afdwaling': "Hebben wij tot hiertoe enkel op de lichtzijde van deze

Vorstelijke verschijning gestaard, wij vermoeden dat men nu reeds verdenkt, dat wij zouden willen zwijgen van den schaduw welke er ook in viel waar te nemen. Toch was dat onze bedoeling niet, daar wij het gansche leven van deze Vorstin vluchtig wilden schetsen. En dan zullen wij de laatsten zijn om Haar groote afdwaling te bedekken; maar toch moeten wij zeer verzachtende omstandigheden pleiten. Deze Vorstin is toch een bewijs te meer voor de waarheid, dat ook het Prinselijk kleed niet pantsert tegen den invloed der menschelijke hartstochten; dat ook de hoogstgeplaatsten, de edelsten en besten kunnen vallen. Doch waar zoveel goeds door Haar werd verricht en gesticht, waar Zij zoveel ellendigen redde en steunde, waar Zij zoo vaak als een troostende Engel verscheen, mag daar tegen over hetgeen afkeuring in Haar leven verdiende, niet worden herinnerd aan het woord uit

de Gewijde Bladen: 'hem die veel heeft lief gehad, aan dien zal veel vergeven worden.' En bovendien mag de teleurstelling, met welk Haar echtelijk leven eindigde, niet als een medewerkende oorzaak voor het ontstaan der mogelijkheid van de afdwaling gelden? Laat dus een enkele vlek het beeld van de Ontslapene, in zoo menig opzicht een lichtgestalte te heeten, in de nationale herinnering niet blijven ontsieren; leggen wij al den nadruk op hetgeen Haar vereerde, en vergeten wij, aan eigen zwakheid en onvolkomenheid gedachtig, liefst hetgeen Haar verschijning ontwijdde.

De beteekenis van het veel bewogen leven van Prinses Marianne—wier afsterven in den vreemde wij betreuren, al was het daardoor mogelijk, dat Haar kroost Haar gemakkelijker bereiken kon—samenvattende, meenen wij van Haar te mogen getuigen: Zij was niet vervreemd van de deugden der Oranje's, tot de laatste van welken Stam Zij behoorde en die het gemis van Haar altijd hartelijke belangstelling dikwerf zullen gevoelen; er leefden echt Nederlandsche gevoelens in dezen, in 't diepste wezen der zaak, edelen boezem. [...] Zij was rijk in de liefde voor de armen en een belangstellende beschermster van al wat godsdienst, beschaving en ontwikkeling bevorderen kon. Zij leefde meer voor anderen dan voor zichzelf [...]. Alle vrienden van Oranje doen dan ook in hun gedachten een bedevaart naar het stille Erbach en wijden, als staande aan de stervenssponde, een traan

Pastorie.

Voorburg

van dankbare herinnering aan de nagedachtenis van deze edele Dochter uit een gezegend Stamhuis". Met name de passages uit het hiervoor staande krantenbericht die de sociale bewogenheid van Marianne roemen, lijken veel op soortgelijke woorden die 34 jaar eerder ook al over haar werden geschreven. Een schrijver, die toen nadrukkelijk anoniem wenste te blijven, voelde zich geroepen om een lans te breken voor de Oranjeprinses die in opspraak was geraakt en door haar familie officieel was verstoten. Daartoe publiceerde hij in 1849 een brochure, getiteld 'Het verblijf van H.K.H. Prinses Albert van Pruisen op Rusthof onder Voorburg'. Hierin schrijft hij onder andere: "Het heeft voorzeker ieders aandacht tot zich getrokken, dat H.K.H. minder den omgang van de aanzienlijken uit den lande zoekt, minder hulde wenscht te bieden aan rang, edele geboorte, rijkdom of aanzien [...]. Neen, het zijn de

armen en onbekenden bij de wereld die hare aandacht in het bijzonder tot zich trekken. [...] Genoeg zij het, met een woord te vermelden, dat zij het hoofdgebod des Christendoms, de liefde, in volle toepassing brengt en betracht".

Het zijn passages die nu verbluffend veel doen denken aan de krantenberichten uit 1997, die verschenen bij het tragische overlijden van een Engelse prinses. Die was door haar openlijke onvrede met het keurslijf van de officiële conventies ook in onmin geraakt met haar koninklijke familie. Zij werd door het volk en door de pers eveneens geprezen om haar bewogenheid met armen, zieken en anderen die het minder gelukkig hadden getroffen in de samenleving.

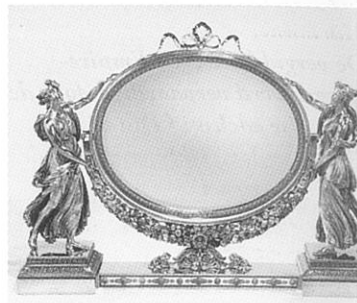
Ook diverse niet-Haagse kranten wijden woorden van rouwbeklag aan het 'vorstelijke overlijden'. Als voorbeeld volgen hier nog enkele passages uit een Rotterdamse krant. Deze fragmenten zijn vooral interessant vanwege de toepasselijke woorden die aan Voorburg worden gewijd en vanwege de informatie over de laatste dagen van Marianne. "Rotterdam, 29 Mei 1883. Ons Vorstenhuis heeft opnieuw verlies geleden. Uit Erbach in den Rheingau is het telegrafisch bericht ontvangen, dat H.K.H. Prinses Marianne der Nederlanden, tante des Konings, heden ochtend ten 5 ure aldaar op haar kasteel Rheinhartshausen is overleden. [...] Na langere tijd in het buitenland te hebben doorgebracht, vestigde zich de prinses

in Voorburg op haar heerlijk buitenverblijf Rusthof, en werd zij als 't ware de patrones van dat dorp, gelijk zij 't vroeger was geweest van Den Haag. [...] Op Rusthof sleet Prinses Marianne haar laatste jaren in stille ingetogenheid, wanneer zij zich niet bij hare kinderen en kleinkinderen in Duitschland ophield. [...] Omtrent de laatste levensdagen van Prinses Marianne vernemen wij, dat de prinses reeds zoo in beterschap was toegenomen, dat zij de ziekenkamer verlaten had en in den tuin mocht wandelen. Zelfs hoopte zij spoedig naar Voorburg terug te keeren, en had reeds dienstpessooneel vooruitgezonden. Met het oog op haar zwakte dacht H.K.H. niet per spoor maar per boot het vaderland te bereiken. Nog in de laatste dagen hield de prinses zich met haar geliefkoosde arbeid, borduren, bezig. Een hartaandoening, gepaard met zware benauwdheden, maakte een einde aan haar leven".

Prinses Marianne.

Foto omstreeks 1860

Collectie Historisch Museum Apeldoorn

Het 'nieuwe' Raadhuis te Voorburg.

Ansichtkaart verzonden 1904

Collectie auteur

Uitg. J. Lokker, Voorburg.

Prinses Marianne.
Ingekleurde foto 1859
Collectie Paleis Het Loo Apeldoorn

Rouw en begrafenis

In de dagen na het overlijden blijven de kranten de gebeurtenissen nauwkeurig volgen. Opvallend is daarbij dat ook het Pruisische Hof acht dagen rouw in acht neemt. Weliswaar geschiedt dit omdat 'de vroegere Gemalin van wijlen Prins Albrecht van Pruisen' is overleden, maar in feite is het toch een postuum eerbetoon. Hiernaast volgen, chronologisch, de verdere gebeurtenissen zoals die werden weergegeven door het Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage.

Dankbetuigingen

De dag na het overlijden van Marianne had de Voorburgse gemeenteraad een condoleancebrief gestuurd aan haar kinderen en kleinkinderen. Enkele dagen na de begrafenis stuurt zoon Albert [Albrecht] een bedankbrief, via administrateur J.H. Lintz: "Kasteel

Editie donderdag 31 mei 1883

Residentie-nieuws 30 mei

*"Het paleis van Z.K.H. Alexander, Prins van Oranje is, wegens het overlijden van H.K.H. Prinses Marianne, Zijn oudtante, gesloten. Op het condoleance-register is door een groot aantal hooggeplaatste personen geteekend".

*"Men herinnert dat Prins Albrecht van Pruisen na de scheiding van zijn echt met H.K.H. Prinses Marianne, acht dagen later morganatisch is hertrouwd met Rosalie Rauch, later gravin Von Hohenau, die in 1879 is overleden, terwijl de Prins in 1872 stierf".

"Gisteren is een olographisch [= eigenhandig geschreven] testament van H.K.H. Prinses Marianne, gedeponeerd bij den notaris Klink te Voorburg, op diens verzoek door den kantonrechter van 's-Gravenhage geopend. Naar wij vernemen, zou er nog een testament van de Prinses bestaan, 'twelk in Duitsland is verleden".

Editie 1 juni 1883

Residentie-nieuws 31 mei

*"Wegens het overlijden van Prinses Marianne der Nederlanden, moeder van Prins Albert van Pruisen, die als Duitsch vertegenwoordiger de kroningsfeesten te Moscou bijwoonde, is het Vrijdag aangekondigd bal bij den Duitschen ambassadeur, [...] aldaar gisteren afgezegd geworden. Keizer Alexander bracht gister-middag tegen 2.5 ure den Prins een langdurig bezoek van rouwbeklag".

Editie 2 juni 1883

Residentie-nieuws 1 juni

*"Onze Berlijnse correspondent telegrafeerde ons gister-avond, na het afdrukken van de Courant het volgende: de beslissing omtrent dag en plaats der teraardebestelling van H.K.H. Prinses Marianne zal genomen worden na terugkeer van Prins Albert uit Moscou, van waar Z.K.H. reeds onderweg is".

*"Heden ontvingen wij het volgende telegram: Prins Albert komt morgen-ochtend te 6 uren aan".

Binnenlandsch nieuws

*"Op het onder Voorburg gelegen buitenverblijf Rusthof, van wijlen H.K.H. Prinses Marianne, ligt thans een lijst van rouwbeklag ter teekening".

Editie 3 en 4 juni 1883

Residentie-nieuws 2 juni

*"Te Koninklijken paleize ligt wegens het afsterven van Prinses Marianne, een condoleance register ter teekening".

*"Bij uiterste wilsbeschikking heeft de overleden Vorstin tot haar executeur-testamentair benoemd HDr. Zoon, Prins Albert van Pruisen".

*"Onze Berlijnse correspondent telegrafeert: Prins Albert vertrekt heden-avond naar Reinhartshausen en zal daar definitief alles regelen. Vermoedelijk zal de ter aardebestelling van H.K.H. Prinses Marianne Maandag plaatshebben".

*"Kapitein Beijerman, adjudant van Z.K.H. Alexander, Prins van Oranje, is heden-ochtend naar Erbach vertrokken. Ook de Burgemeester van Voorburg, de heer Mr. J.N.A.Bucaille, heeft zich heden derwaarts begeven".

Laatste berichten

*"Het Pruisische Hof heeft wegens het overlijden van H.K.H. Prinses Marianne, vroeger Gemalin van wijlen Prins Albrecht van Pruissen, den rouw voor acht dagen (te rekenen van 31 Mei) aangenomen".

*"Men seint ons uit Erbach:

Heden-voormiddag ten 10 ure werd op de aangekondigde eenvoudig-plechtige wijze, naar het door de Overledene uitgedrukt verlangen, op het kerkhof alhier ter aarde besteld het stoffelijk overblijfsel van H.K.H. Mevrouw de Prinses Marianne. Een grote menigte was samengevloeid om de eerbiedige getuige van dezen droeven tocht naar den doodenakker te zijn. Talrijke deputatiën waren bij de groeve vereenigd, om aan de afgestorven Vorstin, die een Weldoenster was voor zoo veel en zoo veelen, de laatste hulde te bewijzen. Gelijk men weet bevond zich te Erbach de Zoon van de Ontslapene, Prins Albrecht van Pruissen, Haar Dochter Prinses Alexandrine, wed. van Hertog Wilhelm van Mecklenburg-Schwerin, en Haar Kleinkinderen uit het huwelijk van Haar overleden Dochter Prinses Charlotte met Hertog George van Saksen-Meiningen: Erfprins Bernhard en Prinses Maria Elisabeth. Dat majoor Beijerman als vertegenwoordiger van Z.K.H. den Prins van Oranje en de burgemeester van Voorburg als vertegenwoordiger dier gemeente bij de begrafenis aanwezig waren, volgt reeds uit een vorig bericht.

De plechtigheid liep in de volmaakste orde af. De bevolking toonde door haar deelneming ten volle te beseffen, hoe veel voor haar met deze Vorstin ten grave daalde".

Editie 5 juni 1883

Residentie-nieuws 2 juni

*"De Staatscourant van hedenavond zal de mededeeling bevatten dat het Nederlandsche Hof, wegens het overlijden van H.K.H. Mevrouw de Douairière Prinses Albert van Pruissen, geboren Prinses Marianne der Nederlanden, voor drie weken den rouw heeft aangenomen en wel een week halven en twee weken lichten rouw".

Editie 6 juni 1883

Residentie-nieuws 5 juni

*"Blijkens een nader bericht uit Erbach, waren bij de plechtige teraardebestelling van het stoffelijk overschot van H.K.H., Prinses Marianne ook nog tegenwoordig de Hertog van Altenburg en verschillende Afgevaardigden van vreemde Hoven, alsmede al de plaatselijke autoriteiten en gedeputeerden van onderscheiden steden en corporatiën. De predikant Deissmann sprak bij de groeve een treffend gebed uit. Langs den weg naar het kerkhof en op den doodenakker stonden vele verenigingen met haar banieren geschaard".

Reinhartshausen, 5 Junij 1883.
Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Albrecht van Pruissen, is zeer gevoelig getroffen geworden, door de gevoelens van opregte en waardeerende deelneming, die de Raad der Gemeente Voorburg kenbaar heeft gemaakt bij Zijn brief van 31 Mei ll. over het afsterven van Zijne beminde Moeder, Hare Koninklijke Hoogheid Mevrouw de Prinses Marianne der Nederlanden. Zijne Koninklijke Hoogheid draagt mij dienvolgens de zeer vereerende taak op, den Raad daarover Zijn' innigen dank over te brengen, van welke last ik de eer heb mij bij dezen te kwijten. De Administrateur der Eigendommen van wijlen H.K.H. J.H. Lintz". Soortgelijke brieven worden ook ontvangen van dochter Alexandrine en de kleinkinderen Marie en Bernhard van Saksen-Meiningen.

Prinses Marianne.
Foto omstreeks 1870
Collectie Koninklijk Huisarchief
Den Haag

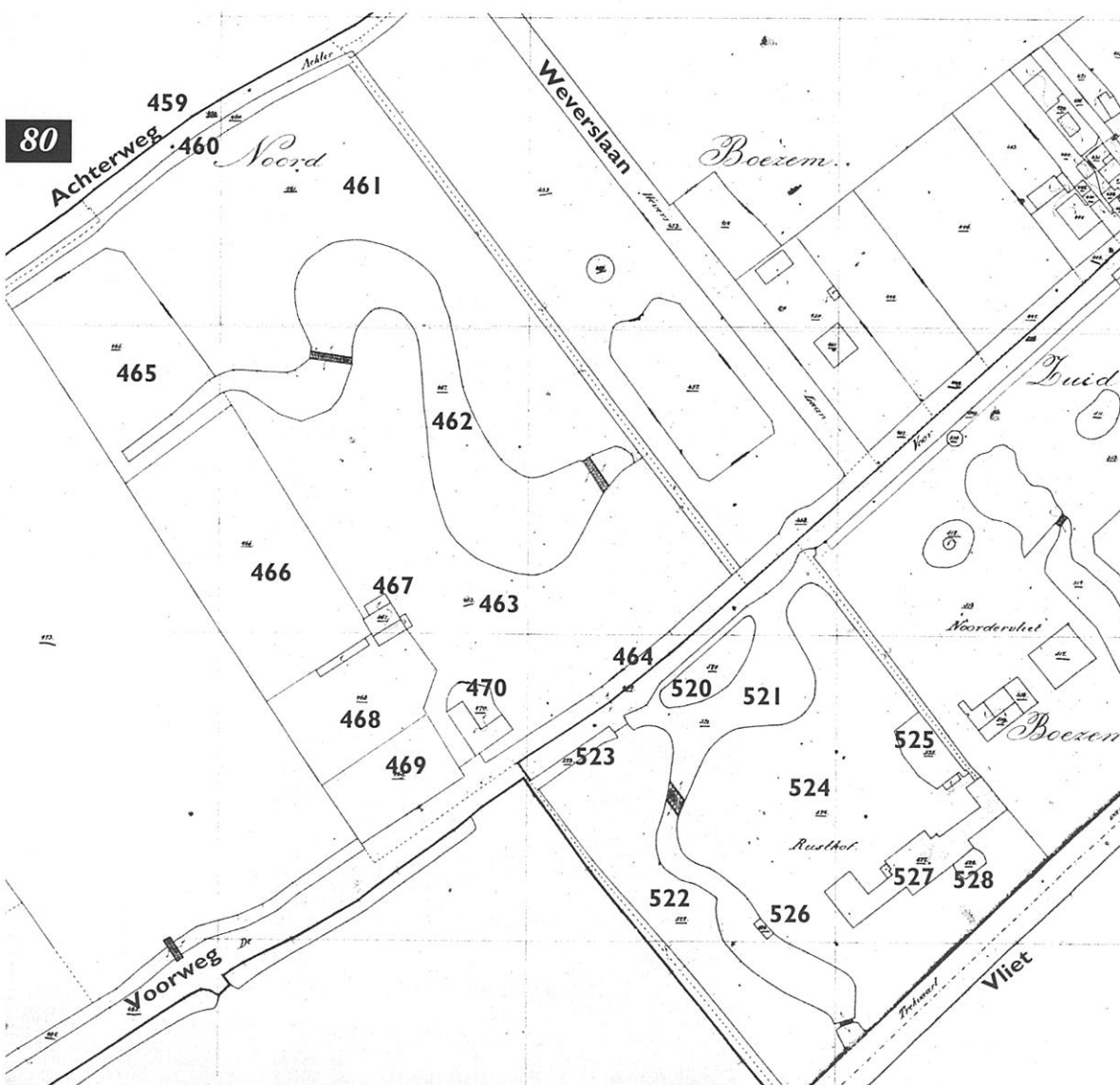
Rusthof omstreeks 1879

In het hiervoor staande 'in memoriam' dat Het Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage publiceerde, kwam ook Rusthof ter sprake. Vanaf de aanschaf in 1848 had Marianne vele verfraaiingen aangebracht die door het 'in memoriam' werden samengevat in de zin: " 't Fraai buitengoed Rust-

hof, waaraan zij straks ook de goederen Leeuwenstein en Noordervliet toevoegde [...], wist zij in een echt Vorstelijk lusthof te herscheppen". Hoe deze lusthof er aan het einde van Mariannes leven heeft uitgezien, staat beschreven in een 'kadastrale legger' van omstreeks 1879. In deze ka-

dastrale leggers worden per eigenaar alle gebouwde en ongebouwde bezittingen opgesomd. Daardoor kon worden berekend hoeveel belasting zo'n eigenaar moest betalen over zijn bezit. Daarbij werden de bezittingen in alle onderdelen beschreven. Eventuele latere wijzigingen werden steeds bij het betreffende onderdeel genoteerd. Ieder onderdeel kreeg een kadastraal nummer dat ook op een kaart werd vastgelegd. Deze kadastrale kaart geeft met de beschrijving een goed overzicht van Rusthof in die periode. Vergelijking met de eerder getoonde kaart en de beschrijving uit 1848 laat zien dat de allure van Rusthof tijdens Marianne aanzienlijk is toegenomen. Dat komt onder andere door de opvallend grote, imponerende waterpartijen met bruggetjes die Marianne liet aanbrengen tegenover het Huis, ook aan de overzijde van de Voorweg. Hiernaast volgt de kadastrale beschrijving van Rusthof omstreeks 1879. Daarbij worden de originele kadastrale nummers vermeld, die verwijzen naar de plaatsaanduidingen op de erbij behorende kaart. Die nummers zijn in feite stukjes van een grote legpuzzel. Door die nummers stuk voor stuk op te zoeken op de hierbij afgedrukte kaart ontstaat een compleet beeld van de lust-

**Fragment kadastrale kaart
Voorburg omstreeks 1870.**
Collectie Gemeentearchief Voorburg

a. Rusthof tussen de Vliet en de Voorweg, de eigenlijke buitenplaats

E 520 weiland, later tuin (grasperk)

E 521 vijver

E 522 bosch, later tuin

E 523 water

E 524 bosch

E 525 volière

E 526 eendenkooi

E 527 huis en stal

E 528 oranjerie

b. Rusthof tussen de Voorweg en de Achterweg, de Overplaats

E 459 Achterweg

E 460 water

E 461 bosch

E 462 vijver

E 463 bosch, later tuin

E 464 Voorweg

E 465 bongerd, later tuin

E 466 tuin

E 467 broeikasten en schuren

E 468 tuin en broeikast

E 469 tuin

E 470 huis en erf [= de Oranjerie]

c. De boerderij van Rusthof tussen de Achterweg en de Broeksloot, zie kaart op pag. 41

E 297 water [= Broeksloot]

E 298 weiland

E 299 weiland

E 300 erf

E 301 huis, schuur en erf [= boerderij]

E 302 huis, schuur en erf [= boerderij]

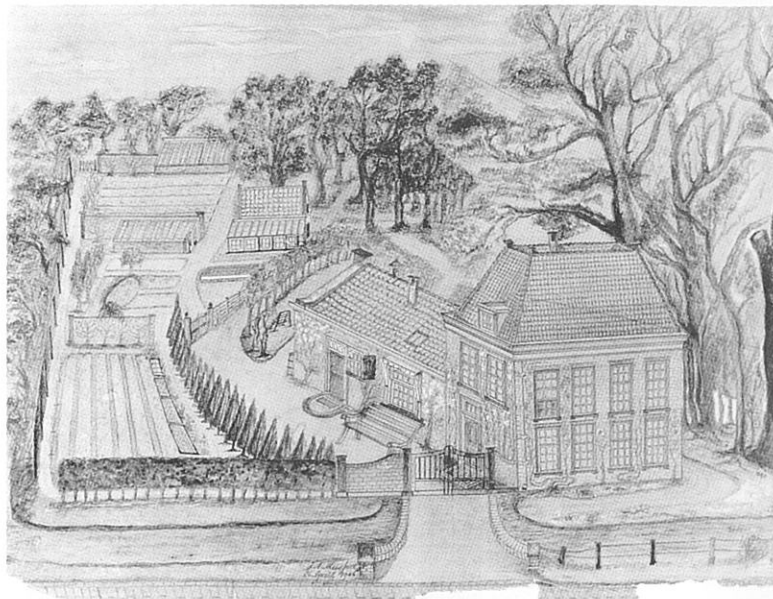
d. Rusthof tussen de Broeksloot en de Spoorweg Den Haag-Amsterdam

De vele hier liggende percelen bestaan uit water en weiland

hof. Om het opzoeken te vergemakkelijken zijn de nummers alvast gerangschikt naar de wegen en het water waartussen die stukken zijn gelegen.

Uit de kadastrale legger is af te lezen dat Marianne in die tijd nog enkele veranderingen heeft aangebracht op Rusthof. In het 'dienstjaar' 1879 wordt een wijziging ingeschreven: de stallen werden uitgebreid, waarbij onder andere de volière werd afgebroken die stond naast de scheidingssloot tussen Rusthof en Noordervliet. Inschrijving van zo'n verbouwing in 1879 betekent dat de verbouwing het jaar daarvoor, dus in 1878 was gereedgekomen. De verbouwing zelf zal dus nog eerder ter hand zijn genomen. Dat klopt. De eerste steen voor die verbouwing werd op 16 juli 1877 gelegd door Friedrich Heinrich, de oudste kleinzoon van Marianne. Die datum stond vermeld op een gedenksteen die op die dag werd ingemetseld in het nieuwe gebouw. Op een latere kadastrale kaart uit 1888 is te zien hoe, precies bij de plek waar de volière stond, de nieuwe langgerekte stal kwam te staan. Niet alleen werd de volière hiervoor afgebroken, ook een gedeelte van de scheidingssloot werd gedempt. Daarop kwam de nieuwe stal te staan, loodrecht op oostkant van het huis.

In de hiervoor genoemde kadastrale legger worden ook de andere Voorburgse bezittingen opgesomd die Marianne aan het einde van haar leven had: Leeuwen-

steyn, gekocht in 1861, Klein Rusthof, verworven in 1877 en Noordervliet, verkregen in 1879. De beschrijving van Noordervliet werd hiervoor reeds overgenomen. Daarbij werd ook Klein Rusthof beschreven. Als afsluiting volgt hierna een korte beschrijving van Leeuwensteyn, de buitenplaats met de oudste geschiedenis. Tegelijk is het van de drie buitenplaatsen die Marianne heeft bezeten, de buitenplaats die haar het langst zou overleven.

De Oranjerie, gezien vanaf de Voorweg.

Deze vogelvluchtafbeelding toont de Oranjerie met links de tuin, leifruitmuren, schuur en broeikasten. In de verte ligt de bongerd.

Tekening J.A. Mussart, 1906
Collectie A.M. Leroi Tilburg

Rusthof, gezien vanaf de Vliet. Rechts is de kleine oranjerie te zien die Marianne liet bouwen.
Foto eind vorige eeuw
Collectie Museum Swaensteyn

KLEINE

kroniek van LEEUWENSTEYN

De torenleeuw op de Oude Kerk in Voorburg.

Foto M.G. Trapman, 1998

82

Leeuwensteyn anno 1731.

Gravure anoniem in Die Haghe 1903 Collectie auteur

De geschiedenis van Leeuwensteyn gaat zeer ver terug in de tijd. Reeds in de 14e eeuw wordt melding gemaakt van deze hofstede met zijn uitgestrekte landerijen. De oudst bekende bewoners zijn enkele generaties van de familie Van der Does. Onder hen bevonden zich bekende Voorburgse schouten. Halverwege de 15e eeuw komt Leeuwensteyn in het bezit van het oude adellijke geslacht Van Alckemade. Meer dan drie eeuwen zouden zij dit belangrijke landgoed bezitten. De klimmende leeuw uit hun familiewapen siert nog steeds de kerktoren van de Voorburgse oude kerk, waarschijnlijk als dank voor hun aanzienlijke financiële bijdragen aan dit godshuis en zijn toren. Paulus van Alckemade, de laatste

telg, werd in 1782 bijgezet in de familiegrafkelder in het koor van de oude kerk. Het testament van de ongehuwde Paulus bleek zeer opzienbarend. Paulus was tijdens zijn leven bevriend geraakt met Zeger van Steensel, de kastelein van de Voorburgse dorpsherberg De Swaen, waar Paulus geregeld als gast kwam. Dat die vriendschap zich blijkbaar ook uitstreckte tot de echtgenote van Zeger werd duidelijk toen het testament van Paulus werd geopend. Daarin vermaakte hij al zijn bezittingen, inclusief Leeuwensteyn en inclusief het familiegraf, aan Johanna Moeskop, de echtgenote van Zeger. Dat dit voorval vele kwade Voorburgse tongen maandenlang in beweging hield, zal duidelijk zijn. Zeger verkocht De Swaen en ging met Johanna wonen op Leeuwensteyn. Tien jaar later werd Leeuwensteyn verkocht aan Jean Daniël Prince. In de daarop volgende jaren zag Leeuwensteyn vele nieuwe eigenaren komen en ook weer gaan: Joan van Kuffeler, Pieter Mouton, Christiaan Paul van Beresteyn, de freules Christina Reiniera en Maria Wilhelmina van Reede-Ginkel, Elisabeth Constantia Huysinga, Louise Paulina de Vignon d'Avrincourt, Abraham Verweij, Pieter Jacob van der Does de Bye, Maria Elisabeth Rose en tenslotte Wilhelm van Prehn. In 1861 kocht

prinses Marianne via Abraham Wijnand Renaud de oude hofstede, die inmiddels een aangename buitenplaats was geworden. Zoals reeds opgemerkt, gebruikte zij Leeuwensteyn vooral als onderkomen voor haar gasten en hun personeel. Vanaf 1873 was het ook de verblijfplaats van Gerardus Johannes Hof, de intendant van prinses Marianne en zijn echtgenote Eveline van der Mey. Uit deze tijd dateert ook een brief die Mariannes administrateur schreef aan de Voorburgse gemeenteraad: "Het heeft in hooge mate

de aandacht van H.K.H. Mevrouw de Prinses Marianne der Nederlanden getroffen, dat de Straatweg van Voorburg leidende voorbij Hoogstderzelver buitenplaatsen Rusthof en Leeuwensteijn, slechts gedeeltelijk verlicht wordt, en dat het gedeelte vanaf Nieuw Vronensteijn tot Leeuwensteijn geheel in het donker blijft. Het gemis dier verlichting doet zich nu temeer gevoelen, sedert Leeuwensteijn door den Heer Intendant Harer Hofhouding en familie bewoond wordt, waardoor een grooter verkeer naar dat Buiten is ontstaan. Dientengevolge heeft H.K.H. mij gemagtigd U te verzoeken om ook het onverlichte gedeelte van den bovenbedoelde weg van de noodige lantarens te doen voorzien [...]".

Maria Wilhelmina van Reede-Ginkel (1769-1852), hofdame.
Evenals haar zuster Christina Reiniera bleef ook Maria Wilhelmina ongehuwd.
Pastel verm. J.C. Schwartz
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag

Wilhelm van Prehn (1814-1896).
Carte-visite
Collectie Iconografisch Bureau
Den Haag

Christina Reiniera van Reede-Ginkel (1776-1847), hofdame.
Schilderij ongedateerd
Foto Iconografisch Bureau
Den Haag

Leeuwensteyn omstreeks 1879

In de kadastrale legger met de bezittingen van prinses Marianne komt Leeuwensteyn voor met de volgende nummers en korte beschrijving. De nummers zijn terug te vinden op de afgedrukte kadastrale kaart.

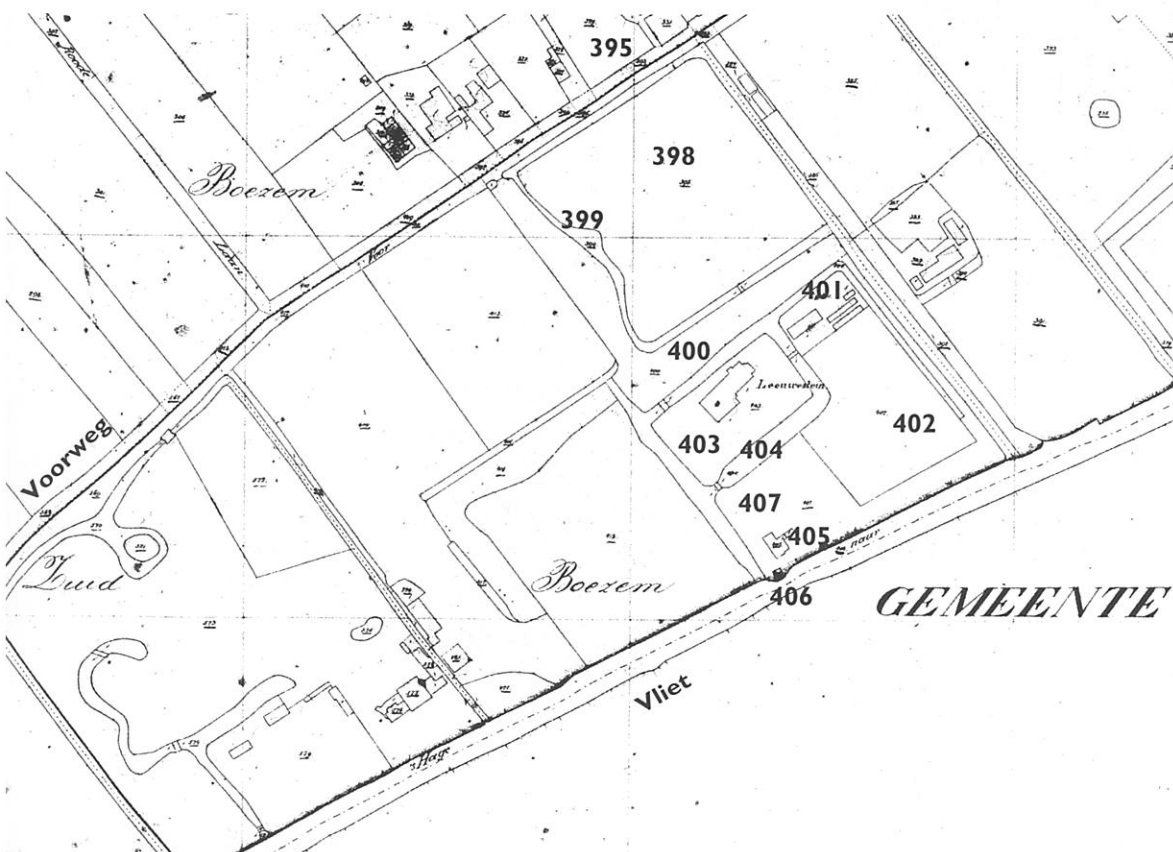
- D 395 Voorweg
- D 398 hakhout, later tuin
- D 399 water
- D 400 hakhout
- D 401 schuur, broeibakken, tuin
- D 402 tuin
- D 403 huis en erf
- D 404 water
- D 405 tuinmanswoning
- D 406 koepel
- D 407 hakhout, later tuin

Over het Leeuwensteyn tijdens Marianne deden en doen nog steeds wilde geruchten de ronde. Op deze buitenplaats zou de 'Prinsesseboom' hebben gestaan, waarvan boze tongen beweren dat daar allerlei 'liederlijke kunstjes' werden uitgehaald. Het verhaal is afkomstig van de historicus W.J.J.C. Bijleveld, die in 1938 schrijft een en ander veertig jaar daarvoor mondeling vernomen te hebben van "een zeer kundigen, bijna 80-jarigen bloemkweker". De man woonde in Voorschoten en had, evenals zijn vader op Leeuwensteyn gewerkt. Ook de 90-jarige dominee Sluiter uit de-

zelfde plaats wordt als informant genoemd. Bijleveld schrijft dat hij de beruchte Prinsesseboom zelf ook heeft gezien bij een huisgeenoot van hem. Die had, evenals andere oudere studenten een verzameling "pornographische lectuur en afbeeldingen, die onbelemmerd op aucties [=veilingen] ter tafel kwamen". Met oog voor details beschrijft Bijleveld de afgebeelde Prinsesseboom als "eenen bastelloozen boom van grooten omvang, waarin op den top een zitje getimmerd was, met tafel en een paar stoelen; daar zat een jonge meid, wier lange rossige haren haar eenig kleed vormden, terwijl een aantal mannen, op dit gebied slechts voorzien van gespoorde rijlaarzen, in blijkbaar hevige opwinding den top van den spiegelgladden boom trachtten te bereiken". Degene die als eerste de top bereikte mocht zich dan met de hoofdprijs in de boom amuseren: "de prijswinnaar kreeg dan den buit tot zijn verdoen onder de oogen van zijne vorstelijke gastvrouw". Bijleveld beschrijft vervolgens hoe hij dezelfde prent later nogmaals was tegengekomen "bij eenen uitdruager in Den Haag". Onder deze prent stond nu echter geschreven "l'arbre de la princesse". Dat beschouwde hij als een overtuigend bewijs van de juistheid van de verhalen van de oude bloem-

Fragment kadastrale kaart
Voorburg omstreeks 1870.
Collectie Gemeentearchief Voorburg

84

*Huize Leeuwensteijn.
 Toen deze kaart werd gemaakt
 woonde Hof's niet meer op
 Leeuwensteijn. Hij verhuisde met
 vrouw en twee kinderen in
 november 1883 naar Utrecht.
 Links van het huis staat de
 tuinbaas van Leeuwensteijn Da
 Leeuw. Voor het huis staan twee
 van zijn dochters, werkzaam op
 Leeuwensteijn als hulp in de
 huishouding.
 Ansichtkaart verzonden 1905
 Collectie auteur*

kweker over de liederlijke kunst-
 jes waarmee Marianne zich ver-
 maakte.

Ook in de recente publicatie van
 Ilona Stein over 'Liefdesleven en -
 leed van de Oranjes' komt de
 Prinsesseboom van Leeuwensteijn
 voor. Zij noemt die boom als
 voorbeeld van de 'onnatuurlijke
 gruweldaden' waarmee Marianne
 behept zou zijn, volgens de me-
 moires uit 1857 van de republi-
 kein Eilert Meeter. Ilona Stein
 weet ook precies waar die boom
 stond: "in het gazon achter Ma-
 rianne's landhuis Leeuwenstein in
 Voorburg, waar zij zich in 1848
 onroerend goed had aangeschaft".
 Het is duidelijk dat de schrijfster
 meer is begiftigd met sensatie-

*Het jachthuis Nabij.
 Foto collectie Voorhoeve
 Gemeentearchief Voorburg*

Klein Rusthof.*Foto M.G. Trapman, 1998*

zucht dan met historische kennis. Zo veronderstelt zij dat Marianne Leeuwensteyn omstreeks 1848 kocht, dus tijdens haar 'onrustige jaren'. Dat maakt het verhaal over de boom voor de lezer aannemelijker. De onrust van die jaren zou immers de naar liefde hunkerende Marianne hebben geïnspireerd tot bedoelde 'liederlijke kunstjes' op het gazon van Leeuwensteyn. Zoals eerder aangegeven kocht Marianne Leeuwensteyn echter pas in 1861. Dat was het jaar waarin de tragiek haar leven diepzwart kleurde en godsdienstige gevoelens haar dagen steeds meer vulden. Een 'Prinsesseboom' met erotische klauterpartijen lijkt daarin ondenkbaar. Ongetwijfeld hoort die boom thuis in de categorie achterklap van hofdames en anderen die graag meehuilden met de wolven en gretig ranzige

voorbeelden zochten. Zulke voorbeelden moesten vooral bevestigen hoe diep een prinses was gevallen die het hield met haar koetsier. Volledigheidshalve moet nog wel worden opgemerkt dat Bijleveld suggereert dat Marianne, voordat ze Rusthof kocht, al eens op Leeuwensteyn heeft geloogd. Als deze bewering juist is dan zou dat geweest moeten zijn tijdens de jaren 1828-1836. Gedurende deze periode was Leeuwensteyn namelijk in het bezit van de freules Van Reede-Ginkel. Marianne zal die freules zeker hebben gekend. Zij waren immers de hofdames geweest van haar in 1820 overleden grootmoeder. Een logeerpartij bij hen op Leeuwensteyn behoort dus tot de mogelijkheden. Het is echter hoogst onwaarschijnlijk dat deze toen al wat oudere dames het beschreven amoureuze amusement in hun boom zullen hebben georganiseerd of toegestaan voor de toen nog jeugdige Marianne. Het boek van Ilona Stein bevat nog een ander voorbeeld van historische goochelkunstjes. De schrijfster heeft blijkbaar nagedacht over de vraag wat Marianne nu eigenlijk in haar koetsier zag. Het antwoord laat niet lang op zich wachten: "Kennelijk voelde zij zich niet alleen tot hem agetrokken vanwege de omstandigheid dat hij kon lezen en een fraai handschrift, in sierlijk dik en dun, bezat. In maanloze nachten roeide Van Rossum zijn (niet meer zo heel jonge) minnares naar de overzijde van de Vliet om in het jachthuis Nabij de liefde te bedrij-

ven". Zo kreeg die bekritiseerde relatie ogenschijnlijk toch nog onvervalste romantiek als eerlijke basis. Maar helaas..... Dat roeitochtje blijkt meer te zeggen over het romantische ideaalbeeld van de schrijfster dan over de historische realiteit. Want de werkelijkheid is anders. Marianne heeft waarschijnlijk dat 'jachthuis Nabij' nooit in haar bezit gehad, en zal dus ook wel nooit met Johannes naar de overzijde zijn geroeid om daar de liefde te bedrijven. Het misverstand is in de wereld gekomen doordat C.H. Voorhoeve in zijn boek over Marianne ten onrechte aangeeft dat zij ook had gekocht "het jachthuis 'Nabij', aan de overkant van de Vliet", recht tegenover het 'Paleis'. Het Paleis was de naam die Voorburgers aan Rusthof gaven tijdens de bewoning door Marianne. Weliswaar behoorde indertijd de buitenplaats Nabij, evenals Rusthof, tot de vele eigendommen die Maria Theresia Catharina de Vogel van Aalst bezat. Zoals eerder beschreven kocht Marianne echter in 1848 uitsluitend Rusthof van genoemde eigenaresse. Wel werden later door Marianne nog enkele stukken grond in Stompwijk gekocht van dezelfde Maria Theresia Catharina. Volgens de Stompwijkse kadastrale leggers bestond deze aankoop echter alleen uit 'weiland' en 'watering'. De 'lustplaatsen' die Maria Theresia Catharina in Stompwijk had, gingen, volgens dezelfde kadastrale boeken, naar anderen.

Een onverdiend *einde*

Na het overlijden van prinses Marianne gingen al haar Voorburgse bezittingen naar haar zoon Albert. Maar Rusthof zonder Marianne was voor Albert een doods Rusthof met hooguit wat vervagende herinneringen. Toch heeft hij, wellicht uit piëteit voor zijn overleden moeder, haar Voorburgse bezittingen nog lang in eigendom gehouden. Pas twee jaar voor zijn overlijden in 1906, verkoopt Albert Rusthof, de Oranjerie, Noordervliet en Klein Rusthof aan de Utrechtse Maatschappij tot Exploitatie van onroerende goederen. Die verkoop vond plaats op 2 november 1904. Rusthof en Noordervliet wachtte al snel na deze verkoop het lot van zovele weerloze gebouwen: de volledige afbraak. De befaamde Herenhuizen, de stallen, het

tuinmanshuis, de eendenkooi, de volière, de kleine oranjerie, het werd allemaal omstreeks 1911 met de grond gelijk gemaakt. Alleen de koepel van Noordervliet werd nog twee jaar uitstel gegund, tot in 1913 ook hiervoor het onverbiddelijke einde kwam. Alles moest plaats maken voor de vele nieuwe villa's die omstreeks 1912 werden gebouwd aan de Vliet, op de plek van de verdwenen buitenplaatsen. Voor de weinigen die het nog weten, herinneren momenteel slechts enkele oude bomen bij de Vliet en drie restanten van de langgerekte vijvers aan het voormalige Rusthof en Noordervliet. Ook de aaneengesloten, slechts door enkele smalle inhammen onderbroken beboste Vlietzijde, geeft nog steeds een fraaie impressie van

hoe het geweest moet zijn ten tijde van Marianne. Onbegrijpelijk zijn daarom de huidige pogingen om ook dat historisch-landschappelijke beeld voorgoed te vernielen door de aanleg van insteekhavens voor grote plezierjachten. Voorstanders van deze havens beroepen zich daarbij op historische precedents in de vorm van de vijvers en de sloten die vanaf de Vliet per boot bereikbaar waren. Oude documenten laten echter zien dat zo'n beroep onterecht is. De oude vijvers stonden soms wel in verbinding met de Vliet, maar steevast vormde een vaste loopbrug over de inham bij de Vliet voldoende afscherming en kon hooguit een roeibootje vanaf de Vliet onder de brug door de vijver bereiken. De veelal ondiepe vijvers zelf waren zeker niet

Restanten van de oude vijver van Noordervliet.

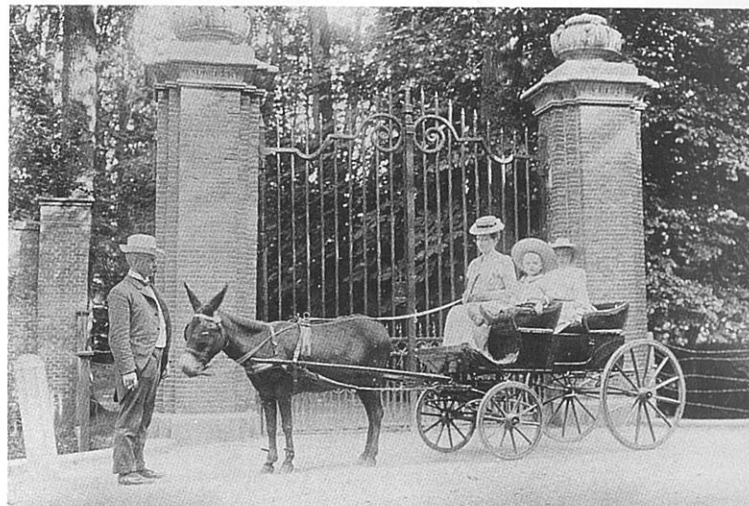
Foto M.G. Trapman, 1998

Het hek van Noordervliet omstreeks 1905.

Voor het hek staat de Voorburgse dokter Hennequin met zijn gezin in een ezelwagentje.

Foto 1905

Collectie P. van Dorp Voorburg

bedoeld als ligplek voor grote schepen. En de enkele sloot die recht had op doorvaart vanaf de Vliet, is inmiddels allang gedempt. Bovendien was dat recht op doorvaart uitsluitend voorbehouden aan duidelijk omschreven kleine mest- of zandschuiten.

Reeds eerder werd beschreven hoe de Oranjerie aan de afbraak ontsnapte en nu nog steeds als een waardevol monument Voor-

burg siert. Datzelfde geldt ook voor Klein Rusthof en het fraaie hek aan de voorzijde. Aanvankelijk ontsnapte ook Leeuwensteyn aan de afbraakwoede. Leeuwensteyn was de enige buitenplaats die door Mariannes zoon Albert niet werd verkocht. Na zijn overlijden in 1906 kwam Leeuwensteyn dan ook via vererving in bezit van de drie zonen van Albert: Friedrich Heinrich, Joachim Albert en Friedrich Wilhelm. Eind 1907 ver-

kochten zij uiteindelijk toch ook deze buitenplaats van hun grootmoeder. De koper was Pieter George Wieseman. Daarna ging Leeuwensteyn regelmatig van hand tot hand totdat het in 1935 in bezit kwam van Koelemay, Mansvelt, Gompertz en Bloemist. Zij lieten het roemruchte huis met het mooie hek afbreken. Het was het zoveelste voorbeeld van een onverdiend einde van een befaamde buitenplaats ter wille van de bouw van nieuwe villa's. Het is tekenend voor de geest van die tijd dat slechts weinigen zich druk maakten over deze gemakzuchtige afbraak. Toch was er een uitzondering in de persoon van de tekenaar-schrijver-architect J. Verheul Dzn. Hij was een van de laatsten die een afbeelding, een aquarel, maakte van het oude hek, kort voor de vernieling. Die waterschildering staat afgebeeld in zijn boek 'Merkwaardige oude inrijhekken' dat in 1940 ver-

pag. 89: De heraldische leeuwjes van Leeuwensteyn staan momenteel bij een ingangshek van de Horsten te Wassenaar.

Foto M.G. Trapman, 1998

Joachim Albert (*1876), Friedrich Wilhelm (*1880) en Friedrich Heinrich (*1874), de drie zonen van Mariannes zoon Albert.

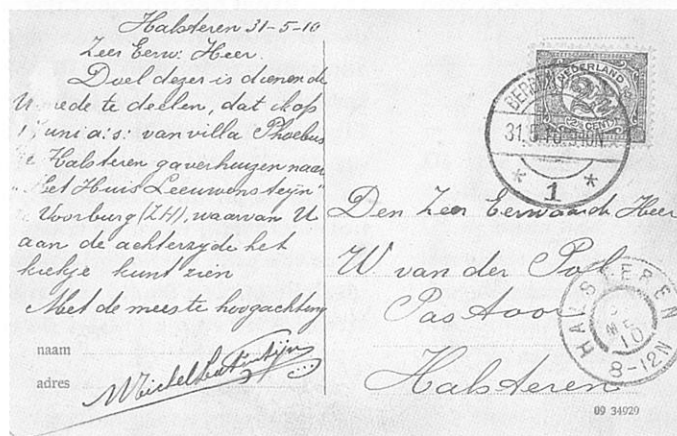
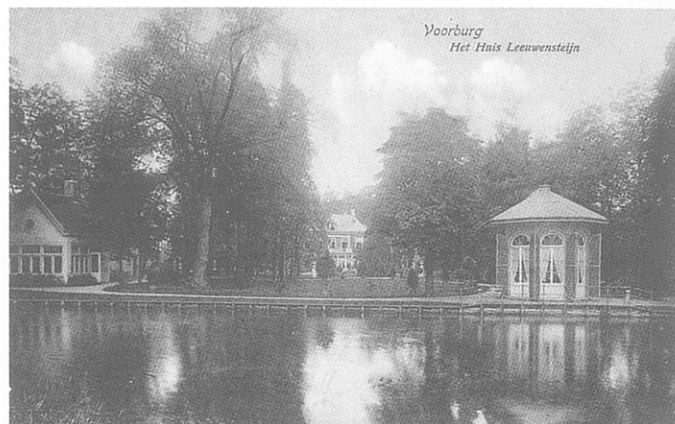
Foto's collectie Voorhoeve Gemeentearchief Voorburg

aan de achterzijde aan de Vliet, terwijl de lange zijde op korten afstand langs de verhoogde spoorbaan der Zuid-Hollandsche Electriche Spoor liep, van waar men zulk een mooi uitzicht had op het thans nog bestaande, doch vervallen heerenhuis, dat bij de plaats behoorde. Het inrijhek was simpel, doch gedistingeerd van architectuur; fraai van lijn en van verhouding, beantwoordde het door zijn afmetingen zoo opval-

lend goed aan zijn doel en paste zo juist bij de omgeving. Het rustte op een klein gemetseld boogbrugje, waarvan de zijkanten gebogen en afgedekt waren met hardstenen platen. De midden op het boogbrugje geplaatste, stevig geschoorde pijlers, waren van arduinsteen met inspringende hoeken in blokverband opgetrokken, hadden van onderen een geprofileerde dekljst, waarboven een zittend heraldisch leeuwte was geplaatst, dat een wapen-

schild hield. De gesmeed ijzeren, zeer eenvoudige draaihekken waren aan de bovenzijde van een band voorzien waarop de naam 'Den Huize Leeuwenstein' met vergulde letters was aangegeven. Voor meer beveiliging en om overklimmen te voorkomen, bezaten de zijkanten der pijlers sierlijk gebogen gesmeed ijzeren krulstukken met scherpe punten. Het geheel was uitermate elegant en fijn van bewerking. [...] Bij een laatste bezoek in het voorjaar van 1937 lagen de beschadigde delen der steenen hekpijlers en ijzeren draaihekken als afbraak langs een der parkwegen en waren de zandstenen heraldische leeuwtes aan iemand uit Wassenaar verkocht. Jammer is het dat het Gemeentebestuur van Voorburg niet tijdig heeft ingegrepen om dit fraaie hek voor ondergang te behoeden. Bij de te voeren onderhandelingen met de exploitanten van het terrein had men pogingen kunnen aanwenden om dit hek

voor de gemeente aan te kopen, teneinde het elders een behoorlijke, blijvende plaats te geven. Men heeft dit verzuimd en nu ziet men de gevolgen. Dat het goed is, dergelijke kunstuitingen uit vroegere perioden, tijdig in tekening vast te leggen, wordt hierdoor andermaal bewezen".

Ansichtkaart met Leeuwenstein verzonden op 31 mei 1910, waarin de nieuwe bewoner van Leeuwenstein aan zijn pastoor bericht stuurt van zijn verhuizing.
Ansichtkaart verzonden 1910
Collectie auteur

Inrijhek van de verdwenen buitenplaats 'Den Huize Leeuwenstein aan den Veursche straatweg te Voorburg.
Aquarel J. Verbeul Dzn. in 'Merkwaardige oude inrijhekken', 1940 Collectie auteur

Op mijn RUSTHOF

wacht ik allen

90

*Kasteel Reinhartshausen vanaf de Rijnkant.
Naast het kasteel liggen de wijngaarden.*

Foto auteur, 1998

Reinhartshausen, voorjaar 1998. Het Rijndal voert mij, net als iedere reiziger, moeiteloos terug in het verleden. Langs de donkere berghellingen klampt de ene burchtruïne na de andere zich immers al eeuwenlang vast aan de rotsen, ieder met zijn eigen historie. Sommige lijken zelfs door het verloop van al die jaren vergroeid met de rots waarop zij sinds oude tijden houvast vonden. Het trieste regenachtige weer en de duistere berghellingen passen wel bij mijn sombere reisdoel, het graf van prinses Marianne te Erbach, dichtbij kasteel Reinhartshausen. Maar vanaf het moment dat de zon door de regenwolken heenbreekt, lichten ineens duizenden sneeuw witte voorjaarsbloesems van de wilde kers op in de zwarte bossen van de heuvels aan weerszijden van de Rijn. Het geeft in een klap mijn sombere tocht een feestelijk tintje. En terecht, want kasteel Reinhartshausen waar ik eerst naartoe ga, blijkt een grote verrassing. Eigenlijk lijkt het helemaal niet op het saaie, sombere gebouw dat ik van enkele afbeeldingen uit de publicaties over Marianne ken. Met veel zorg en toewijding is het door de huidige eigenaren, de familie Leibbrand, van 1987 tot 1991 gerestaureerd en ingericht als een bijzonder hotel. Daarbij werd de museumvleugel die Marianne had laten bouwen, afgebroken, maar in dezelfde stijl, verhoogd met een etage, weer opgebouwd tot feestzaal. Een groot terras geeft uitzicht op een fraaie tuin met een tuinkoepel en enkele oude tuinbeelden. Daarachter stroomt de Rijn en naast de tuin groeien duizenden wijnstokken.

Hoewel ik onaangekondigd kom met de vraag of er nog herinneringen aan Marianne zijn achter-

gebleven zoals schilderijen, is de reactie zeer vriendelijk en bereidwillig. Van de 600 schilderijen die Marianne op Reinhartshausen had verzameld, blijken er nog 180 aanwezig te zijn, plus 110 aquarellen en prenten, verspreid hangend in de hotelzalen en kamers, en gelukkig goed beveiligd. Ook komt veel van het stijlvolle meubilair uit de bezittingen van Marianne. Ik krijg direct een uitgebreide rondleiding door het kasteelhotel waarbij ik tot mijn vreugde enkele schilderijen herken waarvan de originele verblijfplaats tot nu toe als onbekend werd opgegeven. De tragiek van Mariannes leven lijkt zich te weerspiegelen in de dramatische voorstellingen van

enkele schilderijen. Veel voorstellingen zijn ontleend aan historische, bijbelse of klassieke verhalen. De oude zaal waarin Marianne muurschilderingen in Pompeji-stijl had laten aanbrengen, is met grote piëteit gerestaureerd en vormt nu weer een pronkzaal in het hotel. In het midden hangt een mij onbekend schilderij van Marianne, met in haar hand een oranje-appel. In het royale trappenhuis naar die oude zaal hangt een reusachtig doek, ook uit de verzameling van Marianne. Het is een doek met een gedurfde voorstelling, geschilderd door een vrouw. Dat was voor die tijd nogal uitzonderlijk. Mijn rondleidster zegt dat dit alweer

een bewijs is dat Marianne een onconventionele vrouw was en haar tijd ver vooruit. Het kerkhof van Erbach ligt recht tegenover kasteel Reinhartshausen. De ingang is naast de oude toren van het katholieke kerkje. Op het moment dat ik de begraafplaats betreed, zie ik hoe duistere wolken naderen boven de heuvels. Gelukkig is het graf van Marianne al van verre te herkennen aan het hoge Christusbeeld dat, indrukwekkend wit, tegen de zwarte lucht oprijst aan het hoofd van de grafsteen. Marianne had dat beeld laten maken voor het graf van Johannes. Nu bewaakt het beeld beiden. De grafsteen, geplaatst door Marianne's zoon Albert, toont hoe de geschiedenis cynisch-consequent kan zijn. Zoals in de overlijdensadvertentie van Catharina Wilhelmina Keijzer de naam stond van haar officiële echtgenoot Johannes van Rossum, die haar had verlaten, zo staat op de grafsteen van Marianne de naam vermeld van

haar ex-echtgenoot, Albert van Pruisen, van wie zij was gescheiden. De naam van Johannes van Rossum wordt nergens genoemd, hoewel hij onder dezelfde zerk ligt begraven. Hij rust daar naast Marianne, naamloos, alsof zijn naam en zijn rol voorgoed moesten worden gewist uit de historie. Toch heeft Marianne uitdrukkelijk haar laatste rustplaats naast Johannes gewild. Maar de overleden Johannes was niet welkom binnen de kerkmuren van het protestantse kerkje van Erbach waar hun zoon Johannes Willem was bijgezet in zijn mausoleum. Dus liggen Johannes en Marianne nu begraven op het dorpskerkhof, gescheiden van hun zoon. Die weinig gastvrije houding bleek korte tijd later nog steeds aanwezig. Het kleine protestantse kerkje waar Johannes Willem rust, was ongeveer een kwartier lopen van het kerkhof van Erbach. Het stond volledig in de steigers wegens restauratiewerkzaamheden. Toen ik aanbelde bij de pastorie ernaast

ging op de bovenetage een raam open en een stem uit de hoge vroeg wat ik wilde. Toen ik in mijn beste Duits naar boven riep dat ik graag het mausoleum van Johannes Willem von Reinhartshausen wilde zien, werd mij nogal kortaf te verstaan gegeven dat de kerk werd gerestaureerd en dat ik na de restauratie in augustus maar terug moest komen, ook al kwam ik nu speciaal uit Holland. Zonder pardon ging het raam-richting-hemel weer dicht. Snel liep ik weer terug naar het kerkhof. De zwarte lucht was nog zwarter geworden. Voordat de bui zou losbarsten, wilde ik een foto nemen van het Christusbeeld dat dag en nacht vergevingsgezind zijn hand uitstreckte. Het zegenende gebaar boven het graf waarin Marianne en Johannes waren verenigd, leek mij een onmiskenbare goedkeuring voor deze gezamenlijke plek in hun laatste Rusthof. Was het de peinzende blik van het Christusbeeld die mijn

De kruidentuin van kasteel Reinhartshausen.

In het midden staat op de sokkel het borstbeeld van Willem I, de vader van Marianne.

Foto auteur, 1998

De oude zaal van kasteel Reinhartshausen.

Op de wand naast de schoorsteen bevinden zich de door Marianne aangebrachte muurschilderingen in Pompejische stijl. Het schilderij boven de schoorsteen stelt Marianne voor

Foto Hotel kasteel Reinhartshausen

92 *Kasteel Reinhartshausen met het
katholieke kerkje van
Erbach.*

*Direct naast het kerkje bevindt
zich de ingang naar het kerkhof
van Erbach met het graf van
Marianne.*

Foto auteur, 1998

*Het Christusbeeld op het graf
van prinses Marianne.*

Foto auteur, 1998

gedachten alweer deden afdwalen naar die andere vrouw van Johannes, Catharina Wilhelmina Keijzer? Waar was eigenlijk haar laatste rustplek? Zou zij de illusie hebben gehad dat Johannes wellicht ooit nog eens bij haar begraven zou worden? Of zou zij hebben geweten dat zij in haar laatste rusthof voor eeuwig tevergeefs zou moeten wachten op Johannes, zoals zij ook tijdens haar leven zo vaak tevergeefs op hem zal hebben gewacht? Het waren die twee woorden 'wachten' en 'rusthof' die maar bleven rondspoken in mijn gedachten, alsof ik die woorden samen eerder was tegengekomen. Veel tijd om daarover na te denken kreeg ik niet, want ineens barstte de allang dreigende donderbui los. De gastvrije herberg van Erbach bood mij een snelle schuilplaats. Het was een mooi vakwerkhuis met uitzicht op het oude wijnhuis dat bij kasteel Reinhartshausen hoorde. Daar lagen in lange wijnkelders de

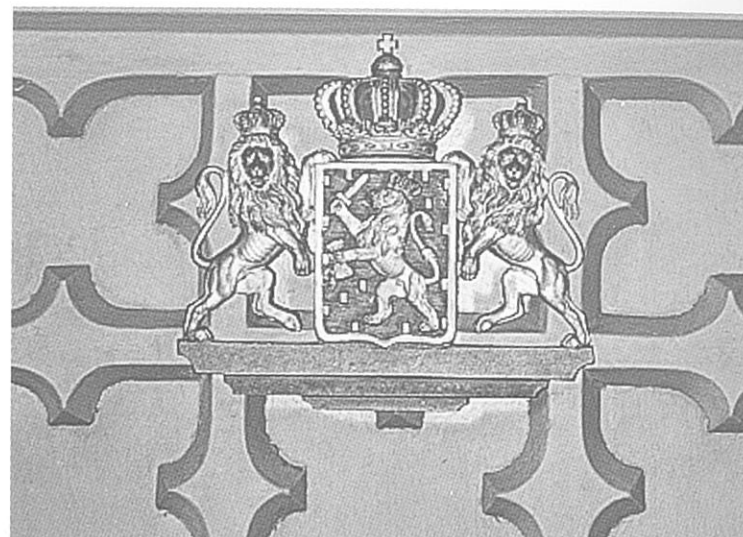
befaamde kasteelwijnen te rijpen, de vorige herfst vasthoudend in een tintelende afdrank met een zoete zweem van de herinnering. Het was tijdens die onweersbui en mijn mijmerende blik op het wijnhuis dat ineens door mij heenflitste waarom het woord rusthof maar in mijn hoofd bleef rondtollen. Het was de grafsteen van Oud Eik en Duinen die alles had te maken met 'wachten op rusthof'. 'Op mijn RUSTHOF wacht ik allen' stond daar immers ingehakt. Kon het zijn dat onder die steen Catharina Wilhelmina

Keijzer begraven lag? De notities die ik had meegenomen en die ik ijlings raagpleegde, lieten er eigenlijk geen twijfel over bestaan. De geboortedatum en de sterfdatum op die Haagse grafsteen waren precies die van haar. Vreemd eigenlijk dat ik dat in Reinhartshausen moest ontdekken, terwijl ik al die tijd toch alle gegevens in mijn bezit had gehad. Had de naam Toos op dezelfde steen mij op een dwaalspoor gebracht? Waar kwam die naam Toos eigenlijk vandaan? Die naam stond direct boven de twee data en

hoorde daar blijkbaar bij. Was Toos wellicht de roepnaam of een troetelnaam van Catharina Wilhelmina geweest? Of was er soms nog iemand in dat graf bijgezet? Allemaal vragen die slechts in Nederland konden worden beantwoord. De terugreis ging mij daarom eigenlijk niet snel genoeg, hoewel de volle bloesembomen hun uiterste best deden om mijn aandacht af te leiden. Enkele dagen later maakten de grafboeken in het archief op Oud Eik en Dui-
nen een eind aan alle twijfels. De steen met alle raadsels bleek te

liggen op grafkelder nummer 255. Volgens de boeken was daarin begraven "Cathrina Wilhelmina van Rossum-Keijzer, overleden 28 juli 1861, oud 44 jaar". Het graf werd op 31 juli 1861 gekocht door "Bertus Adrianus Keijzer, gepensioneerd hoffourier wonende te Rotterdam". Hij was, zoals eerder vermeld, de broer van Catharina Wilhelmina, fourier in dienst van Marianne. Blijkbaar was hij na zijn pensionering naar Rotterdam verhuisd. Waarschijnlijk had Bertus Adrianus de grafaankoop in opdracht en op kosten

van Johannes van Rossum geregeld, maar dat kon uit de boeken niet worden afgeleid. Toen ik met deze nieuwe kennis gewapend weer naar de steen liep, wachtte mij toch weer een verrassing. Bovenaan de steen, boven de naam Toos en de daaronder geschreven data, stond nog een naam geschreven. Dat had ik indertijd niet gezien omdat de herfstbladeren de steen volledig hadden bedekt en ik de bladeren alleen uit het midden en de onderkant had weggeveegd. Bovenaan de steen stond de naam geschreven van Christina Adriana Keijzer, met de data 14-7-1824 en 25-2-1861. Christina Adriana was, zoals eerder beschreven, de jongere zuster van Catharina Wilhelmina. Was ook zij hier begraven? De grafboeken gaven ook nu weer een duidelijk antwoord. Christina Adriana was op een andere plek begraven, in een zandgraf met vele anderen. Mijn suggestie dat zij later misschien

Het wapen van Marianne op haar kerkbank in Erbach.
Foto 1998

De grafsteen van prinses Marianne.
Foto auteur, 1998

was overgebracht naar de grafkelder van Catharina Wilhelmina was niet juist. Dat zou dan in hetzelfde boek vermeld zijn geweest, en dat was niet zo. Waarschijnlijk had Bertus Adrianus de naam van zijn andere zuster, die een half jaar eerder was overleden, uitsluitend ter herinnering laten bijplaatsen op de steen van zijn oudste zus. Kortom, Catharina Wilhelmina rust als enige in het graf. Het laatste raadsel dat overbleef, was de naam Toos op de steen. Geen enkel archiefstuk kon daar een verklaring voor geven. Ik hou het er maar op dat het de roepnaam van Catharina Wilhelmina is geweest. Voor het verlaten van Oud Eik en Duinen wandelde ik nog eenmaal terug naar de oude ruïne. En terwijl ik vanaf die historische plek ten afscheid een laatste blik wierp op de steen die nu zijn belangrijkste geheimen had prijsgegeven, besloot ik het verhaal op te dragen aan Catharina Wilhelmina Keijzer, de vrouw die voorgoed alleen rust op haar RUSTHOF, wachtend op allen, die haar vroeg of laat zullen volgen.

**Voorburg,
'In de Wereldt is veel Gevaer'
zomer 1998**

Ter herinnering aan Catharina Wilhelmina Keijzer, de eerste liefde van Johannes van Rossum, wier grafsteen inspireerde tot een speurtocht met onvermoede ontdekkingen in de Voorburgse historie van vorige eeuwen.

*De protestantse kerk van Erbach
waar Johannes Willem rust.*

Foto auteur, 1998

Bronnen

Archieven en musea

*Algemeen Rijksarchief Den Haag: archief Arrondissements-rechtbank 's-Gravenhage, archief Casembroot, oud-rechterlijk archief Voorburg, notarieel archief Voorburg, kadastrale gegevens Voorburg. *Archief Hoogheemraadschap Delfland. *Archief Oud Eik en Duinen Den Haag: grafboeken. *Gemeentearchief Den Haag: Dagblad van 's-Gravenhage, Dagblad van Zuid-Holland en 's-Gravenhage, 's-Gravenhaagsche Nieuwsbode, bevolkingsregisters. *Gemeentearchief Voorburg: archief Noordervliet, archief verpondingen, dossier prinses Marianne, kadasterboeken en kadasterkaarten, notulen raadsvergaderingen. *Gemeentearchief Leidschendam, kadasterboeken. *Historisch Museum Apeldoorn, brieven prinses Marianne en Vrouwtje van Loenen. *Hoge Raad van Adel Den Haag: familiewapens adellijke personen. *Museum Swaensteyn, dossier prinses Marianne.

Krantenartikelen met gegevens uit verdwenen of niet meer toegankelijke archiefstukken

*F. Lammers, 'Prinses Marianne wist vooral wat zij niet wilde' in Trouw 22 november 1986. *P. van Zonneveld, 'De wispelturige prinses' in NRC Handelsblad 27 september 1985.

Literatuur

*Anoniem, Het verblijf van H.K.H. Prinses Albert van Pruisen op Rusthof, onder Voorburg (1849). *W.J.J.C. Bijleveld, Uit het leven van prinses Marianne (1938). *W.P.R.A. Cappers, Stilleven in steen (1990). *J. Doorn, Nederland, Oranje en de doofpot (1979).

*Mr.E.A. Engelbrecht, Bronnen voor de geschiedenis van Rotterdam deel V (1973). *L.J. van der Klooster, Oranje in beeld (1966). *Jhr. F.G.L.O. van Kretschmar, 'De portretten van Johan Rammelman en Alida de Lange in ere hersteld' in: Liber Amoricum Jhr. Mr. C.C. van Valkenburg (1985). *Drs. G.M. Reinders e.a., Het geheim van een portret, in: Burgemeester, minnaar, model (1978). *A.L.J. Schellart, Huizen van Oranje (z.j.). *I. Stein, Liefdesleven en -leed van de Oranjes (1996). *J. Verheul Dzn., Merkwaardige oude inrijhekkens alsmede poort- en hoofdingangen in en om Rotterdam tweede deel (1940). *A.W. de Vink, 'Voorburgsche buitenplaatsen' in: Die Haghe (1903). *C.H. Voorhoeve, Het verhaal achter de straatnaam (1989). Lusthoven en huizen langs de Vliet (z.j.). Prinses Marianne der Nederlanden (1986).

Mondelinge informatie

*H. Brouwer Schut Leidschendam: informatie over de naam De Honaart en Rustwijk. *E.A. Grobben Leidschendam: informatie over tuinbaas Adrianus Grobben en zijn directe familie alsmede beschrijving groepsfoto Adrianus naast Oranjerie. *L. Jol Den Haag: informatie over grafmonumenten Oud Eik en Duinen. *M.R. van der Krogt Voorburg: informatie huidige verblijfplaats van de omstreeks 1937 verkochte Leeuwensteyn-leeuwtes. *J.A. Lintz Rotterdam, informatie over Jean Henri en Johan Hendrik Lintz. *Mevrouw I. Mehner, Hotel kasteel Reinhartshausen Erbach: informatie over hotel Reinhartshausen en de voormalige Marianne-bezittingen aldaar. *Ir. J. van Rossum Heilig Landstichting: informatie over brief Marianne betreffende Dillenburg.

Waardevolle suggesties

*J.H.S.M. de Beer. *B.I.C. Dijkman. *Mevrouw drs. I. van der Liet. *Mevrouw drs. G.M. Reinders *Mevrouw drs. I.E. Verbeek.

*Een van de twee leeuwen bij de zij-ingang van kasteel Reinhartshausen.
Foto auteur, 1998*

Historische Vereniging Voorburg

Secretariaat: Oosteinde 30

2271 EH Voorburg

telefoon: 070 386 13 02

Jaargang 4 • Nummer 2 • 1998

Redactieadres:

Laan van Rustenburg 16

2271 XT Voorburg

telefoon: 070 386 84 95

Redactie:

Anne Jacobs

Rietje Trapman

Paul van Velsen

Tekst:

Kees van der Leer

Grafische vormgeving en

lay-out:

Rietje Trapman

Lithografie en

productie:

Rinus Sarabèr

Copyright:

Overname van teksten uit

'Historisch Voorburg' is uitsluitend

toegestaan na schriftelijke toestemming

van de redactie.

Leeuw van Leeuwensteyn.

Foto M.G. Trapman, 1998

Bestuur:

drs. K. van Tuil *voorzitter*

drs. P.B. den Bakker *secretaris*

G.Th. Langerak *penningmeester*

drs. C.L. van der Leer *lid*

ir. J.A. van der Stelt *lid*

W. Beek *lid*

M.J. Harms *lid*

J.H.S.M. de Beer *adviseur*

Lidmaatschap 1998

Inwoner van Voorburg f40,-

Buiten Voorburg f45,-

Gezin f50,-

Penningmeester HWV te Voorburg

Postbank 288321

Rabobank te Voorburg

rekeningnr. 12 76 78 743

ISSN 1381-4672

Prinses Marianne treurt bij het overlijden van haar grootmoeder, Wilhelmina van Pruisen. Links staat Koning Willem I met naast hem zijn echtgenote, eveneens Wilhelmina van Pruisen (Mimi) geheten. Achter haar ouders staat de wenende Marianne. Rechts staat kroonprins Willem met zijn broer Frederik. De echtgenote van de kroonprins en zijn twee kinderen zitten geknielt voor de gedenksteen.

*Gravure S.A. Litz, 1820
Collectie Atlas van Stolk Rotterdam*

H. Schieden del.

Uitgegeven door J. Groenewoud te Amsterdam.

G. A. A. Litz. fecit.

Milde aan de nagedachtenis van
70.30.10. Mevrouw FREDERIKA SOPHIA WILHELMINA, Prinses Douairière
van ORANJE NASSAU, Geborene Prinses van PRUISSEN 6e. 8e. 10e.